

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie

Bc. Anna Krejčí

**RODINNÁ POLITIKA A REPRODUKČNÍ CHOVÁNÍ
V ZEMÍCH VISEGRÁDSKÉ ČTYŘKY PO ROCE 1990**

Family policy and reproductive behaviour in the Visegrad Group states
after 1990

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: RNDr. Jiřina Kocourková, Ph.D.

Praha, 2016

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 20. dubna 2016

Podpis

Poděkování

Děkuji své školitelce RNDr. Jiřině Kocourkové, Ph.D. za odborné vedení a cenné konzultace a dále také Mgr. Aleně Černíkové, Ph.D. za přínosné poznámky ke statistické části práce. Velké poděkování patří i mé rodině, Mgr. Vladimíru Zýkovi a Bc. Thúy An Nguyễn za trpělivé poskytování podpory při tvorbě této práce.

Rodinná politika a reprodukční chování v zemích Visegrádské čtyřky po roce 1990

Abstrakt

Pokles plodnosti v postkomunistických zemích již byl podroben mnoha výzkumům. Cílem této diplomové práce je porovnat vývoj plodnosti a rodinné politiky v zemích Visegrádské čtyřky (Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko) a zjistit, jak se po roce 1990 odlišovaly přístup k rodinné politice a reakce na změnu společenských podmínek. V práci je popsáno nastavení jednotlivých rodinných dávek včetně jejich proměn ve zkoumaném období 1990–2013. Na základě přijímaných opatření rodinné politiky a ekonomického vývoje jsou vymezena a zhodnocena dílčí 5letá období. Analýza plodnosti je zaměřena na průběh úhrnné a konečné plodnosti, plodnosti podle pořadí a podle věku. Působení efektu období bylo odhadováno age-period-cohort (tzv. APC) modely, které dekomponují míry plodnosti na vliv věku, vliv období a vliv kohorty. Modely byly vypočteny z dat o plodnosti žen ve věku 25–49 let v České republice, Maďarsku a Slovensku. Výsledky ve všech 3 zemích nasvědčují tomu, že pokles plodnosti v období 1995–1999 byl reakcí na změnu společensko-ekonomických podmínek v letech 1990–1994. Negativní efekt období však zmírňovaly změny v kohortním rozložení. Období 2000–2004 přineslo řadu pozitivních změn, které stály za navýšením plodnosti v letech 2005–2009. Mezi obdobími 2005–2009 a 2010–2013 byla hlavním faktorem poklesu plodnosti žen ve věku 25–49 let negativní změna v kohortním rozložení plodnosti.

Klíčová slova: plodnost, úhrnná plodnost, rodinná politika, sladění zaměstnání a rodiny, age-period-cohort model, genmod, Visegrádská čtyřka, Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko

Family policy and reproductive behaviour in the Visegrad Group states after 1990

Abstract

In post-communist countries, the fertility decline has been already subjected in many researches. Aim of this diploma thesis is to analyse trends in fertility and family policy in the Visegrad countries. The goal was to find out how the post-1990 approach on family policy and response to changing social conditions differed in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. The study describes settings for each family benefits including the changes in the examined period of 1990–2013. On that basis 5-year periods were defined and assessed. The fertility analysis is focused on the total and completed fertility rate and also by parity and age-specific fertility rates. The period effect was estimated using age-period-cohort (APC) models which decompose fertility rates for age, period and cohort effects. Models were based on fertility of women aged 25–49 years in the Czech Republic, Hungary and Slovakia. Results in all three countries suggest that the decline in fertility in 1995-1999 was a reaction to the changing socio-economic conditions in 1990-1994. However, the negative effect of this period was mitigated by changes in the distribution of cohorts. The period 2000-2004 has brought many positive changes that were behind the increase fertility in 2005-2009. The main factor in the fertility decline between 2005–2009 and 2010–2013 was cohorts' negative change in the fertility distribution of women aged 25-49 years.

Keywords: fertility, total fertility rate, family policy, work-family balance, age-period-cohort model, genmod, The Visegrad Group, the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia

OBSAH

Seznam obrázků	8
Seznam tabulek.....	9
1 Úvod.....	10
1.1 Cíle práce.....	11
1.2 Struktura práce.....	12
2 Zdroje dat a metodika práce	13
2.1 Zdroje dat.....	13
2.2 Použité termíny a ukazatele demografické analýzy	14
2.3 Age-period-cohort modely	15
2.3.1 Shrnutí metodických přístupů k APC modelům	15
2.3.2 Matematické vyjádření APC modelu.....	16
3 Teoretická východiska pro studium plodnosti.....	18
3.1 Teorie poklesu plodnosti.....	18
3.1.1 Druhý demografický přechod	18
3.1.2 Teorie racionální volby	19
3.1.3 Teorie averze vůči riziku	20
3.1.4 Teorie rovnosti pohlaví	20
3.2 Vliv populačního klimatu na plodnost	21
3.2.1 Vliv ekonomiky a zaměstnanosti na úhrnnou plodnost	21
3.2.1.1 Ekonomický vývoj v zemích Visegrádské čtyřky.....	22
3.2.2 Účinnost rodinné politiky na reprodukční chování	24
4 Rodinná politika	25
4.1 Porodné a interrupční legislativa	25
4.1.1 Česko	25
4.1.2 Maďarsko	26
4.1.3 Polsko.....	26
4.1.4 Slovensko	27

4.1.5 Srovnání zemí Visegrádské čtyřky.....	28
4.2 Mateřská a rodičovská dovolená.....	28
4.2.1 Česká republika	28
4.2.2 Maďarsko	30
4.2.3 Polsko.....	31
4.2.4 Slovensko	32
4.2.5 Srovnání zemí Visegrádské čtyřky.....	33
4.3 Přidávky na děti a daňová podpora rodin	34
4.3.1 Česká republika	34
4.3.2 Maďarsko	35
4.3.3 Polsko.....	36
4.3.4 Slovensko	37
4.3.5 Srovnání zemí Visegrádské čtyřky.....	38
5 Možnosti sladění zaměstnání a rodiny v kontextu rodinné politiky.....	39
5.1 Zaměstnanost a situace na trhu práce	39
5.2 Předškolní péče o děti.....	41
6 Srovnání rodinných politik ve státech Visegrádské čtyřky.....	46
7 Analýza plodnosti	50
7.1 Vývoj plodnosti v Česku.....	50
7.2 Vývoj plodnosti v Maďarsku.....	53
7.3 Vývoj plodnosti v Polsku.....	58
7.4 Vývoj plodnosti na Slovensku	62
7.5 Porovnání států Visegrádské čtyřky ve vývoji plodnosti.....	66
8 Age-period-cohort modely	70
8.1 Příprava a znázornění vstupních dat do APC modelu	71
8.2 Výběr referenčních kategorií a vhodného modelu	73
8.3 Výsledky APC modelů	75
9 Diskuze	84
10 Závěr	86
Seznam použité literatury	89
Přílohy	104

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1 – HDP na osobu v paritě kupní síly (vlevo) a v konst. cenách z roku 2005 (vpravo)	23
Obr. 2 – Vývoj nezaměstnanosti osob ve věku 15–59 let (v %)	23
Obr. 3 – Schéma systému rodičovských příspěvků v Maďarsku podle ekonom. aktivity rodiče	31
Obr. 4 – Porovnání mateřské dovolené ve zkoumaných zemích, 2013	33
Obr. 5 – Vývoj zaměstnanosti žen a mužů ve věku 20–64 let v zemích V4, 1996–2013	40
Obr. 6 – Míry zaměstnanosti bezdětných žen ve věku 25–54 let a žen s dětmi do 15 let v roce 2013	40
Obr. 7 – Míry zaměstnanosti matek podle počtu dětí (vlevo) a podle věku nejmladšího dítěte (vpravo) v roce 2013	41
Obr. 8 – Podíl dětí do 3 let podle účasti v zařízeních formální	42
Obr. 9 – Podíl dětí ve věku 3–6 let podle účasti v zařízeních formální péče o děti v roce 2012	45
Obr. 10 – Zhodnocení opatření rodinné politiky ve zkoumaných zemích, 1990–2013	48
Obr. 11 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Česku, 1960–2013	51
Obr. 12 – Míry úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte, Česko, 1985–2013	52
Obr. 13 – Míry plodnosti podle jednotek věku, Česko, 1990, 2000, 2013	52
Obr. 14 – Míry úhrnné plodnosti podle věkových skupin, Česko, 1985–2013	53
Obr. 15 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Maďarsku, 1960–2013	55
Obr. 16 – Míry úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte, Maďarsko, 1985–2013	55
Obr. 17 – Míry plodnosti podle jednotek věku, Maďarsko, 1990, 2000, 2013	57
Obr. 18 – Míry úhrnné plodnosti podle věkových skupin, Maďarsko, 1985–2013	58
Obr. 19 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Polsku, 1960–2013	59
Obr. 20 – Míry úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte, Polsko, 1985–2013	60
Obr. 21 – Míry plodnosti podle jednotek věku, Polsko, 1990, 2000, 2013	61
Obr. 22 – Míry úhrnné plodnosti podle věkových skupin, Polsko, 1985–2013	62
Obr. 23 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti na Slovensku, 1960–2013	63
Obr. 24 – Míry úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte, Slovensko, 1985–2013	64
Obr. 25 – Míry plodnosti podle jednotek věku, Slovensko, 1990, 2000, 2013	65
Obr. 26 – Míry úhrnné plodnosti podle věkových skupin, Slovensko, 1985–2013	66
Obr. 27 – Porovnání měr plodnosti podle věku ve zkoumaných zemích v roce 1990 a 2013	67
Obr. 28 – Vývoj průměrného věku při narození dítěte a při narození 1. dítěte ve vybraných zemích, 1985–2013	67
Obr. 29 – Porovnání úhrnné plodnosti ve vybraných zemích, 1985–2013	69
Obr. 30 – Porovnání konečné plodnosti ve vybraných zemích, generace 1935–1974	69
Obr. 31 – Znázornění vstupních dat v Lexisově diagramu	72

Obr. 32 – Grafické znázornění zlogaritmovaných měr plodnosti z hlediska období, generace a věku, Česko	73
Obr. 33 – Porovnání skutečných a modelovaných hodnot plodnosti plným modelem APC, Česko	75
Obr. 34 – Výsledky APC modelu: vliv věku, období a kohorty, Česko, 1985–2013	77

SEZNAM TABULEK

Tab. 1 – Odhad reprodukčních charakteristik romské menšiny v roce 2002	64
Tab. 2 – Ukazatele pro porovnání vhodnosti modelu, Česko	74
Tab. 3 – Testování významnosti přidávání jednotlivých proměnných do modelu (Type 3), Česko	75
Tab. 4 – Pozorovaná a odhadovaná plodnost žen ve věku 25–49 let a odhadovaný efekt období a kohorty, Česko	80
Tab. 5 – Pozorovaná a odhadovaná plodnost žen ve věku 25–49 let a odhadovaný efekt období a kohorty, Maďarsko	82
Tab. 6 – Pozorovaná a odhadovaná plodnost žen ve věku 25–49 let a odhadovaný efekt období a kohorty, Slovensko	83

Kapitola 1

Úvod

Od 90. let jsme v postkomunistických zemích svědky rychle se měnícího demografického chování. I když přerod započal již před rokem 1990, radikální změna vnějších podmínek, přechod na tržní ekonomiku a nabytí svobody, vznik diferenciované společnosti a nárůst sociální nejistoty tuto změnu urychlily. Intenzita plodnosti a sňatečnosti se snižovala, posouvala do pozdějšího věku a podíl dětí narozených mimo manželství roste (Rychtaříková, 1996; Rychtaříková, 2010).

Postkomunistické státy čelily od poloviny 90. let problému *extrémně nízké plodnosti*¹. Tento pojem, v originálním znění „lowest-low fertility“, zavedli Kohler, Billari a Ortega (2002, s. 640) pro úhrnnou plodnost nižší než 1,3². Vzhledem k tomu, že se úhrnná plodnost držela na nízkých hodnotách více let, někteří autoři (konkrétně např. Lutz a Skirbekk, 2005 nebo Lutz, Skirbekk a Testa, 2006) se domnívají, že nižší porodnost zpětně ovlivňuje reprodukční klima. Při nižší plodnosti se tvoří nové normy, představy mladých lidí o ideálním počtu dětí v rodině a mění se jejich životní preference, takže může být obtížnější úroveň plodnosti zvýšit. Tato hypotéza byla pojmenována jako *past nízké plodnosti* (Low-Fertility Trap Hypothesis, Lutz a Skirbekk, 2005).

Dopady nízké plodnosti jsou vážné a rozsáhlé: stárnutí populace spojené s vyšší ekonomickou zátěží na sociální a zdravotnický systém a nižší ekonomickou produktivitou, možný je i pokles početnosti populace. Negativní důsledky nízké plodnosti jsou natolik vážné, že vlády i experti hledají „recept“, jak plodnost žen podpořit. Jedním z možných řešení je *rodinná politika*, jež zahrnuje „*soubor činností a opatření státu, která vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti*“ (Národní zpráva o rodině, 2004, str. 12). Objektem rodinné politiky je rodina, předmětem jejího zájmu pak podpora všech funkcí rodiny (Kocourková, 2009, s. 230).³ Cílem rodinné politiky je odstranit znevýhodnění rodin s dětmi, které nesou vyšší náklady (finanční, časové i profesní) oproti jiným formám životního stylu (Kocourková, 2007).

¹ Ta byla kromě postkomunistických států zaznamenána také v zemích jižní Evropy, Německu a východoasijských státech (PRB, 2015).

² Ve stabilní populaci by při této plodnosti docházelo k ročnímu úbytku 1,5 %, takže by se velikost této populace každých 45 let zmenšila na polovinu (Rychtaříková, 2003).

³ O rodinné politice můžeme ve zkoumaných zemích hovořit až od 90. let. Socialistické státy uplatňovaly pronatalitní populační politiku, jejímž objektem zájmu je celá populace a předmětem pouze reprodukční chování (Kocourková, 2009, s. 230).

Na individuální úrovni by rodinná politika měla sloužit k podpoře svobodného rozhodování o počtu chtěných dětí a k realizaci tohoto rozhodnutí.

V rodinné politice může být v souvislosti s nízkou plodností zdůrazňována reprodukční funkce rodiny (Kocourková, 2007). Navzdory nepříznivému demografickému vývoji byla v mnoha postkomunistických zemích pronatalitní opatření v 90. letech cíleně opomíjena, dočasnou výjimkou bylo pouze Maďarsko (Kocourková, 2002). Jedním z důvodů byla potřeba oddělit rodinnou politiku od populační politiky minulých režimů, dále také nepříznivá ekonomická situace a nutnost vlád šetřit (Kocourková, 2006).

Nástroje rodinné politiky lze rozdělit podle různých kritérií, nejčastěji na *finanční podporu* (přímou a nepřímou nebo jednorázovou a pravidelnou, např. porodné, mateřský, otcovský a rodičovský příspěvek, přídavky na děti nebo daňové úlevy), *pracovní právo* v oblasti rodičovství a *institucionální péči o děti* (Matějková a Paloncyová, 2005). Příznivé prorodinné prostředí mohou pomáhat vytvářet konkrétní opatření v oblastech zaměstnanosti, genderové politiky, snižování chudoby nebo zajištění dostupnosti služeb péče o děti (např. ve Švédsku). Za stěžejní body rodinné politiky se v současné době považuje snaha o sladění pracovního a soukromého života a rovnost žen a mužů v rodině (McDonald, 2004; Neyer, 2009).

Významu a hodnocení opatření rodinné politiky se věnuje mnoho odborníků, zmíníme alespoň A. Gauthier, P. McDonalda, O. Thévenona, J. Hoema a T. Frejku, z českého prostředí je to J. Kocourková, T. Sobotka nebo J. Paloncyová. Uvádění jejich doporučení do praxe se však daří se značným zpožděním, především v postkomunistických zemích.

1.1 Cíle práce

Ze států bývalého Východního bloku byly zvoleny státy Visegrádské čtyřky (Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko) na základě své geografické blízkosti a společných kulturně-historických zkušeností. Přestože byl vývoj plodnosti v těchto zemích podroben detailnímu zkoumání, nabízí se ještě prostor pro mezinárodní porovnání změny reprodukčního chování po roce 1989. Zkoumaným obdobím jsou léta 1990–2013, pro srovnání a zdůraznění odlišností bylo do této práce přidáno také období 1985–1989.

Cíle práce byly stanoveny takto:

1. Objevit rozdíly nebo podobnosti mezi zeměmi Visegrádské čtyřky (V4) v reprodukčním chování po roce 1989, kdy všechny státy zažily stejnou změnu politického režimu a společenského prostředí.
 - a. Přizpůsobily své reprodukční chování jednotlivé populace ve zkoumaných státech podobně?
2. Zjistit, jak zareagovaly vlády na změnu po roce 1989 a jak měnily rodinnou politiku.
 - a. Docházelo ke stejným trendům v rodinné politice zkoumaných zemí?
 - b. Lze definovat období podobného směřování rodinné politiky nebo se načasování přijímaných opatření lišilo?
3. Pokusit se odhadnout vliv změn ve společnosti na plodnost.

Porovnání reprodukčního chování v jednotlivých zemích (cíl 1) a komparace rodinné politiky (cíl 2) byly provedeny deskriptivně za všechny 4 země. Vliv změn ve společnosti na plodnost

(cíl 3) byl odhadován pomocí metody age-period-cohort modelů. Vzhledem k požadavkům na vstupní data byla tato metoda aplikována pouze na Českou republiku, Maďarsko a Slovensko.

1.2 Struktura práce

Diplomovou práci tvoří 10 kapitol. Po úvodní následuje představení použitých zdrojů dat, vysvětlení základních termínů a ukazatelů demografické analýzy a popis metodiky age-period-cohort modelů – od představení metody a možných přístupů k ní až po matematické vyjádření. Kapitoly 3 a 4 jsou teoretické. Nejprve uvádíme teorie poklesu plodnosti s nejobsažnější podkapitolou o druhém demografickém přechodu. Poté je v rešeršní kapitole 3.2 shrnut vliv ekonomiky a zaměstnanosti na plodnost a dosavadní výzkum o účinnosti rodinné politiky. Dále jsou představeny konkrétní informace o vývoji rodinné politiky v jednotlivých státech. Kapitola 4 je členěna podle jednotlivých nástrojů a dále podle zemí. Navazuje na ni kapitola 5 zabývající se možnostmi sladění zaměstnání a rodiny – porovnáním zaměstnanosti žen ve zkoumaných zemích a popisem předškolní péče o děti. Vzhledem k rozsáhlosti této části práce je v 6. kapitole uvedeno celkové srovnání rodinných politik mezi jednotlivými zeměmi.

Další částí práce je analýza plodnosti, členěná nejprve podle jednotlivých zemí, na závěr shrnutá v mezinárodním srovnání. Pozornost je zaměřena na transverzální ukazatele plodnosti podle věku a podle pořadí. V 8. kapitole je aplikována metoda age-period-cohort modelů. Nejprve je vysvětlen princip metody, poté vyhodnoceno použití metody na data za Českou republiku a výběr referenčních kategorií. V kapitole 8.3 jsou popsány výsledky APC modelů aplikovaných i na maďarská a slovenská data.

V poslední části práce je zařazena diskuze o zvolené metodě a interpretaci výsledků a poté závěrečné zodpovězení cílů stanovených v Úvodu.

Kapitola 2

Zdroje dat a metodika práce

Ještě před teoretickou částí práce je důležité představit nejvýznamnější zdroje, na jejichž základě vznikla rešerše rodinné politiky (Kapitola 4), a prameny dat pro výpočty ukazatelů plodnosti. V další části čtenář nalezne vysvětlení a definici ukazatelů, které nám poslouží ke zkoumání vývoje plodnosti. Poslední podkapitoly se věnují základnímu seznámení s metodou age-period-cohort (APC) modelů, pomocí níž se budeme snažit splnit cíle této práce – odhadnout vliv období na plodnost.

2.1 Zdroje dat

Informace o rodinné politice jednotlivých států byly čerpány z různých zdrojů. První skupinou byly odborné články. Velmi cenné informace poskytl časopis *Demographic Research* ve své speciální kolekci z roku 2008 věnované trendům porodnosti a rodinné politiky v Evropě. O každé ze zkoumaných zemí byl publikován článek o vývoji plodnosti a kontextu společenských změn. Druhou skupinou využívaných zdrojů byly relevantní databáze. Obsáhlá platforma *Mutual Information System on Social Protection*, zkráceně MISSOC (2014), aktualizuje informace o sociálních systémech členských států EU. *OECD Family Database* (2015) se přímo zaměřuje na rodinnou politiku a ukazatele kvality života dětí a struktury rodin. V kapitole zaměřené na sladění zaměstnání a rodiny jsme využili data Eurostatu z *Labour Force Survey* (LFS) o zaměstnanosti žen a matek a z šetření *EU statistics on income and living conditions* (SILC) o využívání služeb péče o předškolní děti (Eurostat, 2015).

Pozornost byla soustředěna na rodinné dávky a podmínky pro vznik jejich nároku, mateřskou a rodičovskou dovolenou a možnosti předškolní péče o děti. Finanční dávky jsou pro lepší mezinárodní porovnání vztaženy k průměrné hrubé mzdě a lze sledovat jejich vývoj v čase (tabulky čtenář nalezne v Příloze 5–20). Na základě rešerše odborné literatury o opatřeních rodinných politik zkoumaných zemí byla vytvořena tabulka hodnotící jednotlivé roky v každé zemi v období 1990–2013 pozitivně, neutrálně a negativně.

Základním pramenem pro analýzu plodnosti se stala Human Fertility Database (HFD, 2015), která obsahuje podrobná demografická data za Českou republiku, Slovensko i Maďarsko. V předkládané práci byla použita základní data (počty živě narozených podle věku žen a exponovaná populace žen), z nichž byly počítány míry plodnosti. Pro doplnění a aktualizaci

časových řad jsme novější údaje vypočítali z dat Eurostatu (2015). Jedinou zemí, kde nebylo třídění živě narozených podle roku narození matky dostupné, bylo Polsko.

Data o plodnosti v Polsku pochází z jiných zdrojů než v ostatních zkoumaných zemích. Pro období 1965–1978 byla využita data úhrnné plodnosti z Polského statistického úřadu (GUS, 2015a). V letech 1979–2007 využíváme Human Fertility Collection (HFC, 2013), kde jsou k dispozici věkově specifické míry plodnosti. Od roku 2008 byla tato data doplněna z databáze Eurostatu (2015).

2.2 Použité termíny a ukazatele demografické analýzy

Plodností rozumíme počet dětí narozených danému páru, resp. ženě. Realizovaná plodnost je výsledkem schopnosti páru rodit děti (tj. výsledkem *plodivosti* neboli fekundity) a *reprodukčního chování*, které zahrnuje chování plánujících a neplánujících párů. Chování v plánujících partnerských svazcích se často označuje jako *plánované rodičovství* a znamená snahu dosáhnout chtěného počtu dětí (Pavlík a Kalibová, 2005, s. 89–91).

Vzhledem k zaměření práce na období 1990–2013 jsme se zabývali především transverzálními (průřezovými) ukazateli plodnosti. Ze základních dat byly vypočítány *míry plodnosti podle věku* (f_x) definované jako poměr živě narozených dětí ženám ve věku x (N_x^v) ke střednímu stavu žen v reprodukčním věku x , tj. 15–49 let, (P_x^z).

$$f_x = \frac{N_x^v}{P_x^z}$$

Míry plodnosti podle jednotek věku byly sečteny do 5letých věkových skupin, abychom mohli dále zkoumat změnu věkového profilu plodnosti. Základním ukazatelem je *úhrnná plodnost* (úp), která představuje součet měr plodností podle věku a lze si ji představit jako průměrný počet dětí na jednu ženu v reprodukčním věku⁴ v daném roce za předpokladu, že rozložení věkově specifických měr je po celé reprodukční období těchto žen stejné (Pavlík a Kalibová, 2005, s. 96).

$$\text{úp} = \sum_{x=15-19}^{45-49} f_x$$

Analogicky byly vypočítány také *specifické míry plodnosti podle pořadí* živě narozeného dítěte, přičemž ve jmenovateli byl dosazován počet všech žen v reprodukčním věku, nikoli počet žen, kterým se dítě daného pořadí může narodit. Jedná se tedy o míry 2. kategorie. V práci je prezentována úhrnná plodnost podle pořadí, tj. součty specifických měr plodnosti podle pořadí.

Změnu časování rození dětí lze zachytit průměrným věkem ženy při narození dítěte. Jeho výpočet je založen na principu průměru (Pavlík, Rychtaříková a Šubrtová, 1986).

$$\bar{x} = \frac{\sum (x + 0,5) \cdot f_x}{\sum_{x=15-19}^{45-49} f_x}$$

Konečná plodnost (kp) se týká žen z jedné generace, které podstupují různé společensko-ekonomické změny ve stejném věku. Tento longitudinální ukazatel je přesnější než úhrnná plodnost. V Mnohojazyčném demografickém slovníku (Pavlík a Kalibová, 2005, s. 94–95) je

⁴ Pro výpočet úhrnné plodnosti byla vstupní data počtů živě narozených dětí, které se narodily ženám mladším 15 let nebo starším 49 let, přičtena k událostem v těchto krajních kategoriích.

konečná plodnost definována jako součet generačních měr plodnosti podle věku, udávající průměrný počet živě narozených dětí ženám z dané generace za předpokladu neexistence úmrtnosti během celého reprodukčního věku žen.

$${}^z kp = \sum_{x=15-19}^{45-49} {}^z fx$$

V případě, že sledovaná generace ještě nedosáhla horní hranice reprodukčního věku, označujeme její plodnost jako *neukončenou* (Pavlík a Kalibová, 2005, s. 95). V této práci jsme za horní hranici neukončené plodnosti zvolili dokončený věk 35 let.

2.3 Age-period-cohort modely

Variabilitu měr plodnosti v období 1990–2013 budeme blíže zkoumat pomocí age-period-cohort analýzy. Jedná se o typ zobecněných lineárních modelů, do nichž vstupují 3 základní proměnné působící na studovanou veličinu. Efekt věku, který se projevuje mezi odlišnými věkovými skupinami, efekt období, který ovlivňuje všechny věkové skupiny ve stejný okamžik a efekt kohorty, což je změna, která se týká všech jedinců, kteří prožili určitou událost (např. narození) ve stejném časovém intervalu (Yang et al., 2008). O efektu věku, období a kohorty je více pojednáno v Kapitole 8.

Dekompozice na všechny 3 výše zmíněné faktory (věk, období a kohortu) v jednom modelu, je zároveň i úskalím celé metody. Proměnné kohorta, věk a období jsou totiž kolineární, tzn. na sobě závislé. Platí, že *kohorta + věk = období*. Pokud tedy známe dvě proměnné, třetí dosazením odvodíme. Počet parametrů v plném APC modelu se rovná $1 + (A - 1) + (P - 1) + (C - 2)$, což je o jeden parametr více, než můžeme odhadnout. Výsledkem je proto nekonečně mnoho řešení, mezi nimiž nelze zvolit jedinou (a správnou) sadu efektů (Clayton a Schiffers, 1987, s. 453). Při zahrnutí všech tří proměnných do modelu je tedy potřeba vyrovnat se s problémem identifikace (identification problem (Wilmoth, 2006), podle Čadyho (2012, s. 54) problém nerozpoznatelnosti).

2.3.1 Shrnutí metodických přístupů k APC modelům

V odborných kruzích se živě diskutuje nad problémem identifikace a bylo vyvinuto mnoho metod, kterými se s ním lze vypořádat. V české literatuře ojedinělý přehled těchto metod podává článek Reissigové a Rychtaříkové (2015). Metodě APC modelů se věnuje i Katrňák (2009) a v diplomové práci Čady (2012). Dále uvádíme strohý výčet možných způsobů, jak vyjádřit vliv jednotlivých proměnných a zároveň se vyrovnat s problémem identifikace. Odkazy na další literaturu a podrobnější popis metod lze najít v již zmíněném článku Reissigové a Rychtaříkové (2015).

Nejstarším řešením je přistupovat k APC modelům jako k lineárním zobecněným modelům s omezeními. Proměnné období, věk a kohortu považujeme za kategorizované a jejich vliv vyjádříme zavedením omezení, kdy jednu kategorii věku, období a kohorty zvolíme jako nulový (po odlogaritmování rovný 1). Tak vzniknou referenční kategorie, vůči kterým se porovnávají ostatní kategorie dané proměnné. Při zahrnutí všech tří proměnných do modelu nastavíme omezení navíc, kterým zrušíme kolinearitu vysvětlujících proměnných. Tzn., že zvolíme dvojici

kategorii období nebo kohorty rovnou 0 (tzn. buď $\beta_1 = 0$ a $\beta_1 = \beta_2$ nebo $\gamma_1 = 0$ a $\gamma_1 = \gamma_2$), (Carstensen a Keiding, 2005, Wilmoth, 2006, s. 230). Nevýhodou tohoto postupu je, že výsledné odhady parametrů silně závisí na volbě omezení (Wilmoth, 2006, s. 231). Předpoklady metody je však snadné splnit a použití i interpretace je oproti ostatním postupům přijatelně jednoduché. Metoda zobecněných lineárních modelů s omezeními je proto využita i v této práci.

Jinou metodou než umělé zrušení kolinearity je použití zobecněných aditivních modelů, které vysvětlující proměnné pokládají za spojité a prokládají jimi vyhlazovací (často polynomické) funkce (Yang et al., 2008). Alternativním přístupem je nahrazení věku, období nebo kohorty zástupnou proměnnou (např. období nahradíme mírou nezaměstnanosti apod.). Ta však nemusí být dostatečně reprezentativní. Poměrně diskutovanou a oblíbenou se stala metoda intrinsického odhadu (Yang et al., 2008), která využívá rozklad vektoru parametrů a designové matice (použil např. Katrňák, 2009). Mezi odborníky se polemizuje, zda intrinsický odhad přináší zlepšení nebo jsou jeho limity ve výsledku podobné jako u jiných metod, jen méně srozumitelné (Luo, 2013; Yang a Land, 2013). Pro data z opakovaných výběrových šetření lze využít hierarchických zobecněných modelů, v nichž se věk a další veličiny považují za fixní a období a kohorta za veličiny s náhodnými efekty (Reissigová a Rychtaříková, 2015, s. 30). Tyto předpoklady a požadavky na vstupní data nešlo opominout, a proto bylo použití této metody zamítnuto.

Jak již bylo uvedeno výše, pro účely této práce byla vybrána klasická metoda lineárních zobecněných modelů a zvolení si podmínky, kdy jedno z období nebo kohorty se zvolí jako rovné referenčnímu.

2.3.2 Matematické vyjádření APC modelu

APC modelem se v této práci pokusíme popsat závislost měr plodnosti r_{ap} na veličinách věku α_a ($a = 1, \dots, A$), období β_p ($p = 1, \dots, P$) a kohortě γ_c ($c = 1, \dots, C$). Za platnosti Poissonova nebo negativního binomického rozdělení můžeme tuto závislost přepsat jako:

$$\ln(r_{ap}) = \mu + \alpha_a + \beta_p + \gamma_c + \varepsilon_{ap},$$

přičemž μ je intercept, neboli průměrná zlogaritmovaná hodnota počtu živě narozených bez ohledu na věk, období a kohortu, a ε_{ap} je náhodná chyba (Reissigová a Rychtaříková, 2015, s. 25).

Dosazením počtu živě narozených podle věku matky a kalendářního roku (B_{ap}) a k nim příslušného počtu žen v dané věkové skupině a kalendářním roce (P_{ap}) vyjádříme $\ln(r_{ap})$:

$$\ln(r_{ap}) = \ln(B_{ap}/P_{ap}) = \ln(B_{ap}) - \ln(P_{ap})$$

Po dosazení a odlogaritmování rovnice tedy získáváme:

$$B_{ap} = \exp(\mu + \alpha_a + \beta_p + \gamma_c + \varepsilon_{ap}) \times P_{ap},$$

kdy P_{ap} je takzvaný offset, který zajišťuje intenzitní charakter zkoumané proměnné (B_{ap}).

Zahrnutí vysvětlujících proměnných se podle doporučení Claytona a Schifflerse (1987) a Carstensen (2007) provádí postupně, hierarchicky. Nejprve začneme s modelem, který zohledňuje vliv věku a období (AP model), poté vliv věku a kohorty (AC model) a naposledy vliv všech tří proměnných současně (APC model). K těmto variantám se začleňuje ještě A-drift model, který pro celé období (nebo analogicky pro celou kohortu) využívá jediný parametr, lineární trend změny logaritmu věkově specifických měr plodnosti (Čadý, 2012, s. 64).

Matematicky můžeme míry plodnosti opsat jako podíl počtu událostí (živě narozených) k celkovému počtu případů, u nichž událost mohla nastat (tj. k počtu žen v reprodukčním věku). Při interpretaci vycházíme z poměru měr plodnosti – míry plodnosti (pravděpodobnosti) vyjadřujeme vůči referenčním kategoriím ve jmenovateli. Podíl pravděpodobností ve dvou skupinách se označuje jako *relativní riziko*⁵. Výstupem modelování jsou logaritmy odhadovaných parametrů (*relativních rizik*) α_a , β_p a γ_c udávaných vždy vůči referenční kategorii. Pro snazší interpretaci budeme vyhodnocovat odlogaritmovaná relativní rizika, která vyjadřují, kolikrát jsou míry plodnosti větší nebo menší oproti referenční kategorii daného efektu. Vyhodnocení vlivu jedné proměnné (věku, období nebo kohorty) je standardizováno na vlivy zbývajících proměnných. V kapitole 8 budeme používat pojem „riziko narození“, ale správně bychom měli uvádět riziko narození živého dítěte ženě ve věku 25–49 let nebo alespoň riziko narození živého dítěte. Thygesen (2003, s. 22) uvádí pojem „riziko plodnosti“.

Cílem stanoveným při tvorbě této práce bylo použít APC modely v programu SAS. V odborné literatuře lze najít využití procedury *genmod* (Thygesen, 2003; Kamper-Jørgensen et al., 2004), *glimmix* a *mixed*. Pro dvě poslední procedury je vytvořen volně stažitelný kód⁶ v SASu, nicméně tento přístup nebyl pro použitá data nejvhodnější, protože data neodpovídala předpokladům použití. Výpočet APC modelů byl proveden v programu SAS procedurou *genmod*. Podrobnější popis přípravy dat do modelu je uveden v kapitole 8.1 a výběr vhodného modelu s volbou referenčních kategorií naleznete v kapitole 8.2.

⁵ <http://support.sas.com/kb/23/003.html>

⁶ <http://yangclaireyang.web.unc.edu/age-period-cohort-analysis-new-models-methods-and-empirical-applications/chapter-7/>

Kapitola 3

Teoretická východiska pro studium plodnosti

Po roce 1989 docházelo k mnoha změnám: změnám životního stylu, norem chování i hodnot. Naprosto zásadně narostlo zapojení mladé generace do terciárního vzdělávání. Nárůst vzdělanostní úrovně a prodloužení doby studia nevratně umocňuje odklad zakládání rodin mladými lidmi, stejně tak jako zakládání vlastních domácností. Přechodně působil také pokles reálných příjmů, vysoká nejistota na trhu práce a ve společnosti obecně. Zatím stále zůstává otázkou, zda můžeme změny v reprodukčním chování přisuzovat spíše následkům ekonomických a institucionálních změn nebo změnám hodnot mladé generace (Aassve, Billari a Spéder, 2006).

V této kapitole představíme nejdůležitější teorie vysvětlující vývoj plodnosti v několika posledních desetiletích. Každá z teorií zdůrazňuje jiné faktory a nazírá na snižování plodnosti z jiného hlediska. V druhé podkapitole vysvětlíme termín populační klima a stručně představíme rešeršiliteratury zabývající se souvislostí makroekonomických ukazatelů a plodnosti a účinností nástrojů rodinné politiky pro stimulaci porodnosti.

3.1 Teorie poklesu plodnosti

3.1.1 Druhý demografický přechod

Zřejmě nejrozšířenější teorií vysvětlující pokles plodnosti pod zachovnou hranici reprodukce je teorie druhého demografického přechodu. Tato teorie má širší záběr než další, níže zmíněné přístupy, a vysvětluje změnu demografického chování od konce 60. let. Druhý demografický přechod začal ve státech západní Evropy. Období 60. let bylo dobou ekonomické prosperity, rostoucí úrovně vzdělání a zaměstnanosti žen. Rostl význam tolerance a osobní svobody. Lidé se začali více orientovat na uspokojení svých vyšších potřeb, na dosažení osobní nezávislosti a seberealizace. Jednotlivé životní styly se od sebe začaly více odlišovat (Lesthaeghe, 2010).

S uvedenou změnou ve společnosti souvisí pokles sňatečnosti a podílu ženatých a vdáných mužů a žen. Naopak roste rozvodovost, podíl nesezdaných soužití a mimomanželských dětí. Ženy mají díky rozšíření spolehlivých metod antikoncepce možnost regulovat svoji plodnost a sex přestává být vázán na manželství. Rození dětí je více plánované rozhodnutí páru, který bere v potaz nejen své osobní zájmy, ale i potenciální blahobyt dítěte (Frejka et al., 2008). Navíc klesá motivace mít více než jedno dítě, která dříve pramenila z potřeby zajištění rodičů na stáří. Plodnost dále klesá i kvůli odkladu mateřství do pozdějšího věku a spolehlivé antikoncepci.

Zároveň roste průměrný věk při narození prvního dítěte i průměrný věk při prvním sňatku a roste dobrovolná bezdětnost (Lesthaeghe, 2010).

Koncept druhého demografického přechodu vyvolal mezi odborníky jak přijímající ohlasy, tak i kritiku. Častým argumentem je, že v historii lidstva došlo k více velkým mezníkům (např. neolitická revoluce), a proto by měl být 4. nebo 5. přechodem (Cliquet, 1991, Coleman, 2004). Velice sporným je také srovnávání změn ve společnosti následkem druhého demografického přechodu na stejné úrovni s demografickou revolucí. Robert Cliquet (1991) i David Coleman (2004) přičítají změny v reprodukčním chování a hodnotách pokračování trendů nastolených demografickou revolucí. David Coleman (2004, s. 12–14) se pozastavuje nad názvem teorie, označil by ji spíše jako „druhotnou“ (secondary), a protože nejde o změny v úmrtnosti, populačním růstu ani migraci, tak odmítá v názvu „demografický“.

Peter McDonald (2004) proti teorii druhého demografického přechodu uvádí argument, že ženy chtějí mít více dětí, než skutečně mají. To je podle něj způsobeno ekonomickou nejistotou, výdaji a charakterem sociálních institucí, avšak ne změnou hodnot (McDonald, 2004). Autor se pozastavuje nad vyšší plodností v liberálnějších vyspělých zemích než ve vyspělých zemích s tradičněji založenou společností. Domnívá se, že důvodem je odlišná rovnost pohlaví.

Podobně Bernhardt (2004, s. 28) navrhuje název „revoluce ve struktuře rodinných vzorců“ (revolution in family formation patterns) a upozorňuje na genderovou perspektivu – nastala rovnost v ekonomických rolích partnerů, ale rovnost v rodinných institucích zaostává. To může být příčinou vysoké rozvodovosti a nízké plodnosti (Bernhardt, 2004, s. 26–27).

Rychtaříková (1999, s. 24) zdůrazňuje odlišnost vnějších podmínek postkomunistických zemí oproti západní Evropě. V postkomunistických státech dochází k rychlejší změně demografického chování. Průměrný věk při prvním sňatku a při narození dítěte je však stále nižší než v západoevropských zemích. Tyto odlišnosti podle autorky svědčí spíše o změně reprodukčního chování jako reakci na krizi než kvůli záměrné volbě. Dalším argumentem je původ postmateriálních hodnot ve společnosti. Zatímco v západoevropských zemích se rozvinuly s blahobytem a hmotnými jistotami, v postkomunistických zemích se při počátku hodnotových změn projevovala hospodářská recese a transformace společně s nezaměstnaností a nejistotou (Coleman, 2004).

Frejka et al. (2008) uvádí dva různé průběhy druhého demografického přechodu. Původní přechod popisuje hodnotové změny (rostoucí individualismus a důraz na sebenaplnění), které byly umožněny ekonomickým rozvojem a změnily rodinné chování v celospolečenském měřítku. Druhý průběh, typický pro postkomunistické státy, vede nejprve ke vzniku nových rodinných forem u znevýhodněné části populace, která tak reaguje na měnící se podmínky ve společnosti. Poté je toto chování postupně přejato celou společností. Samotný Lesthaeghe (2010) tvrdí, že aplikace druhého demografického přechodu je u států střední a východní Evropy možná, avšak nezastupitelný vliv na destabilizaci dřívějšího demografického chování měla ekonomická a společenská krize v 90. letech.

3.1.2 Teorie racionální volby

Již Becker (1960) označil děti za trvalé zboží, po němž stoupá poptávka v dobách vyšších příjmů partnerů a zároveň pro páry klesá „cena“ dětí. Plodnost je determinována výší příjmu, náklady na

děti, vzděláním, ekonomickou nejistotou a individuálními tužbami (Becker, 1960, s. 231). Teorie racionální volby podle McDonalda (2004) předpokládá, že lidé se rozhodnou mít dítě, pokud jeho přínos převáží vynaložené náklady. Na rozdíl od nákladů je přínos nevyčísitelný, protože se skládá z psychologických dimenzí. Přínos dítěte se liší podle jeho pořadí, nejvyšší je u prvního dítěte. S rostoucím věkem přínos klesá kvůli vyšším psychologickým nákladům v pozdějším věku.

Vyčísitelné náklady McDonald (2004, s. 6) rozlišuje na přímé a nepřímé. Přímé náklady zahrnují skutečné peněžní výdaje na dítě, které jsou snižovány daňovým zvýhodněním, přídatky na děti nebo bezplatnými službami apod. Nepřímé náklady vznikají v souvislosti s porodem a péčí o dítě, během nichž rodiče přichází o část možného zisku.

Rodinná politika by se podle teorie racionální volby měla zaměřit na snižování ekonomických nákladů na děti (např. daňovými výhodami, bezplatnými službami pro rodiny s dětmi apod.) nebo na zvyšování psychologického přínosu. Z mnoha výzkumů vyplývá, že snižování nepřímých nákladů má na plodnost pozitivní vliv. Státy s vysokou zaměstnaností žen a podporou časného návratu žen do zaměstnání mají vyšší plodnost (McDonald, 2004, s. 6).

3.1.3 Teorie averze vůči riziku

Teorie racionální volby je doplněna teorií averze vůči riziku. Ta vychází z teze, že všechny předpokládané náklady i přínosy se týkají budoucnosti, a proto mohou být chybně odhadnuty. Pokud se tedy potenciální rodiče cítí nejistě ohledně své budoucnosti, mohou se rozhodnout dítě (prozatím) nemít, aby předešli riziku spojenému se změnou života po narození dítěte (McDonald, 2004, s. 7).

Tato teorie lépe vysvětluje odklad nebo neuskutečnění plánů mít děti v postkomunistických státech začátkem 90. let. Ekonomická nejistota je spojena se zvyšováním cen bydlení, změnou úrokových sazeb, které mají velký význam hlavně pro mladé páry, a především s nejistotou zaměstnání. Státní příspěvky navíc v 90. letech nekryly zvyšující se životní náklady. V takových nepříznivých podmínkách spatřují lidé východisko ve spoření, vzdělávání se, věnují čas svému zaměstnání a nemají chuť zvyšovat riziko založením (zvětšením) rodiny (McDonald, 2004, s. 7).

Pro podporu porodnosti by rodinná politika podle teorie averze vůči riziku měla zajišťovat stabilní prostředí a stát by měl poskytovat poměrně vysoké sociální dávky v případě krizové situace – např. v nezaměstnanosti, při úhradě léčby vážné nemoci apod. (McDonald, 2004, s. 8). Stát se však snaží přesouvat odpovědnost za rodinu na bedra rodičů. Z toho důvodu jsou rizika spojená se založením rodiny v mnoha postkomunistických státech stále vysoká.

3.1.4 Teorie rovnosti pohlaví

Teorie rovnosti pohlaví (McDonald, 2004, s. 9) pracuje s dvěma důležitými termíny: rovností pohlaví v institucích *orientovaných na rodinu* (např. rozhodování a dělba práce v rodině) a rovností pohlaví v institucích *orientovaných na jednotlivce* (např. vzdělání, zaměstnání). Podle McDonalda (2004, s. 9) plodnost klesá z vyšších hodnot s rostoucí rovností pohlaví uvnitř institucí zaměřených na rodinu (pracovní podmínky, služby pro rodiny, daňový systém, samotná rodina). Nižší plodnost žen pak vede k růstu rovnosti pohlaví v institucích orientovaných na jednotlivce, což se odráží ještě v dalším poklesu plodnosti do velmi nízkých hodnot (McDonald, 2004, s. 9). Pokud je rovnost pohlaví v rodině nižší a naopak je vysoká rovnost pohlaví

v institucích zaměřených na jednotlivce, působí tato kombinace na plodnost silně negativně (McDonald, 2004, s. 9). Ženy totiž podle McDonalda (2004, s. 9) sníží svoji plodnost, pokud mají stejné příležitosti ve vzdělání a zaměstnání jako muži. Příchod dítěte by jim tyto příležitosti značně omezil. Tato teorie by vysvětlovala nízkou plodnost v jižní Evropě nebo v Japonsku, kde převládá tradiční model rodiny s mužem živitelem. McDonald (2004, s. 9) předpokládá, že velmi nízká plodnost se mírně zvýší, pokud významně vzroste rovnost pohlaví v institucích zaměřených na rodinu. Měřítkem dostatečně vysoké rovnosti pohlaví v institucích zaměřených na rodinu může být Norsko.

3.2 Vliv populačního klimatu na plodnost

Uskutečňování plánů ohledně zakládání nebo rozšiřování rodiny velmi citlivě reaguje na tzv. populační klima. Pavlík (2006, s. 103) definuje populační klima jako „*část společenského vědomí bezprostředně ovlivňující realizaci rodičovského plánu, ale také uzavření sňatku, rozvod nebo umělé ukončení těhotenství.*“ Populační klima je silně determinováno změnami v životní úrovni lidí a celkovou atmosférou ve společnosti. K citelné změně populačního klimatu došlo v 90. letech, kdy se oproti předchozímu období zvýšila sociální nejistota, rozrostl se problém nezaměstnanosti a v reakci na tyto změny došlo k prudkému snížení úhrnné plodnosti.

3.2.1 Vliv ekonomiky a zaměstnanosti na úhrnnou plodnost

Podle dosavadních výzkumů převládá teorie, že plodnost je negativně ovlivňovaná propady ve vývoji hospodářství. Billingsley (2010) zjistila, že změna HDP je pozitivně provázána se zvyšováním plodnosti, zároveň však také s odkládáním rození do pozdějšího věku. Podobný závěr učinili i Aassve, Billari a Spéder (2006) na plodnosti prvního pořadí v Maďarsku.

Mnoho studií potvrdilo negativní efekt ekonomické nejistoty, nezaměstnanosti, inflace a klesající státní podpory rodin na plodnost (Sobotka 2004, Frejka, 2008). Také Priya Ranjan (1999) zdůrazňuje význam ekonomické nejistoty pro odklad plodnosti a považuje za hlavní příčiny odkladu nezměnitelnost (nevratnost) rodičovství a možnost oddálit rozhodnutí stát se rodičem (Ranjan, 1999, s. 41). Vzhledem k hlubokému poklesu plodnosti, který se nevyhnul ani zemím podstupujícím ekonomickou transformaci poměrně hladce, se předpokládá, že ekonomická krize byla jen jedním z důvodů poklesu. Druhým velmi významným faktorem byl nárůst nákladů ztracených příležitostí, který se projevil oddalováním rození dětí do pozdějšího věku (Sobotka, Skirbekk a Philipov, 2011). Vyšší ztracené příležitosti během ekonomické krize postihují více ženy s vyšším vzděláním a naopak muže s nižším vzděláním. Snížení mezd a příležitostí v zaměstnání snižuje i „cenovou dostupnost“ dětí.

Vztah zaměstnanosti žen a úrovně plodnosti se v průběhu let obrátil. V 70. letech vykazovaly země s vysokou zaměstnaností žen nízkou úhrnnou plodnost (např. skandinávské země), zatímco v 90. letech měly naopak tyto země plodnost v mezinárodním porovnání vyšší (Neyer, 2009). V postkomunistických státech byla zaměstnanost žen uměle udržována na velmi vysokých hodnotách (podobně jako podporovaná porodnost) a po roce 1990 společně s hodnotou úhrnné plodnosti významně klesla.

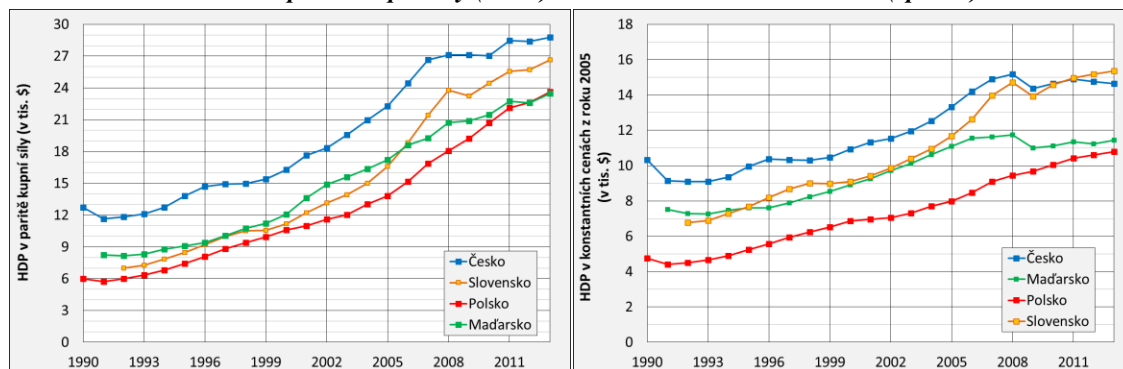
Nezaměstnanost má na plodnost spíše negativní vliv a podle Sobotky, Skirbekka a Philipova (2011, s. 291) na ni vývoj úhrnné plodnosti reaguje spolehlivěji než na vývoj HDP. Zároveň nezáleží tolik na úrovni jednotlivých ukazatelů jako na jejich *změně* (Sobotka, Skirbekk a Philipov, 2011, s. 291). Podle některých autorů má však nezaměstnanost žen na plodnost nejednoznačný vliv. Philipov, Spéder a Billari (2006) podle výsledků svého výzkumu upozorňují, že nižší obětované příležitosti nezaměstnaných žen mohou v kombinaci s dostatečným příjmem partnera přispět k rozhodnutí ženy mít dítě. Štědrá rodičovská dovolená v období ekonomické krize může přispět ke zvýšení úhrnné plodnosti, jako tomu bylo ve Finsku začátkem 90. let nebo na Islandu během poslední ekonomické krize po roce 2009 (Sobotka, Skirbekk a Philipov, 2011, s. 291). Na druhou stranu, pokud je příjem partnera nedostatečný, případně žena touží po seberealizaci, může nezaměstnanost vést k odkladu mateřství. Tyto závěry korespondují i s výzkumem Oláha a Fratzak (2004), kteří zaznamenali vliv zaměstnanosti žen na rozhodnutí mít 1. dítě podle kontextu rodinné politiky. V Maďarsku byl tento vztah pozitivní, zřejmě proto, že se stát snažil skloubení zaměstnání a rodiny ulehčit, ale naopak v Polsku, kde je rodinná politika méně štedrá, mají první dítě častěji ženy v domácnosti a ženy pracující na částečný úvazek než plně zaměstnané.

Philipov, Spéder a Billari (2006) také uvádí vliv *sociální anomie* na plodnost, především na její časování. Období počátku 90. let popisují jako období, během něhož již neplatí staré sociální normy, ale ještě nevzešly v platnost ani nové, teprve se tvořící hodnoty. Takové období, zažité po pádu komunismu začátkem 90. let, se vyznačuje sníženou orientací lidí v novém společenském prostředí, zhoršením životních podmínek, vysokou sociální i existenční nejistotou a zvýšením příjmové nerovnosti obyvatel. V nejistém období dochází ke zvýšení důležitosti osobního sociálního kapitálu, neboli míry, do jaké se lidé mohou spolehnout na pomoc svých přátel, příbuzných, kolegů atd. (Philipov, Spéder a Billari 2006).

3.2.1.1 Ekonomický vývoj v zemích Visegrádské čtyřky

Ekonomická recese začátkem 90. let nebyla v zemích Visegrádské čtyřky tak drastická a dlouhá jako v zemích východní a jihovýchodní Evropy. Restrukturalizační proces se na ekonomických ukazatelích zemí střední Evropy rychle projevil. Inflace se zastavila v řádu desítek a podařilo se ji rychle ovládnout na rozdíl od některých východoevropských zemí (Bulharsko, Rumunsko, World Bank, 2015).

Na Obr. 1 uvádíme porovnání vývoje HDP na osobu v paritě kupní síly i v konstantních cenách z roku 2005. Ukazatel parity kupní síly je vhodný pro mezinárodní srovnání, zatímco konstantní ceny lze sledovat v čase.

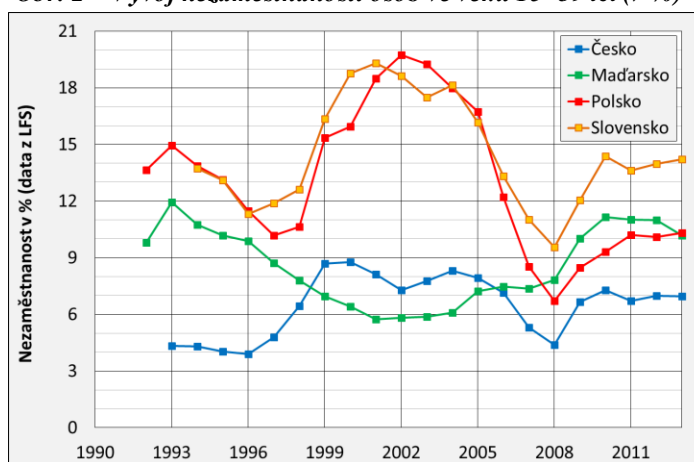
Obr. 1 – HDP na osobu v paritě kupní síly (vlevo) a v konst. cenách z roku 2005 (vpravo)

Zdroj: UNICEF, 2015

Do roku 1992 HDP na osobu klesalo, a to nejvíce v Česku a Polsku (UNICEF, 2015). Za Maďarsko a Slovensko nejsou data v těchto letech k dispozici. Mezi lety 1993–1996 byl u všech zemí zaznamenán nárůst, jen u Maďarska téměř nezatelný. Od konce 90. let až do roku 2009 HDP na osobu rostlo. Nejvyšší úroveň je v Česku, které po roce 2004 závratně stíhá Slovensko. Nejnižší naopak v Polsku.

Zaměstnání přestalo být po roce 1989 státem garantované a jistota na trhu práce rapidně poklesla. Nezaměstnanost a pokles reálných příjmů se v 90. letech staly velkým problémem, který ovlivnil životy konkrétních lidí. Nejhorší byla situace v Polsku, kde nezaměstnanost dosáhla v roce 1993 15 % a po roce 2000 se dostala až k hranici 20 % (Obr. 2). Polsko dodnes vykazuje nižší míru ekonomické aktivity a i přes ekonomický růst vysokou nezaměstnanost. I proto se Polsko potýká s problémem šedé ekonomiky (Musil, 2007a). Podobný vývoj nezaměstnanosti jako v Polsku se objevil na Slovensku. Zde je nezaměstnanost stále nejvyšší, 14,2 % v roce 2013.

Nejméně trpělo nezaměstnaností Česko a v období 2000–2006 Maďarsko. Fungování maďarského trhu práce se měnilo směrem k tržnímu hospodářství již před rokem 1989. Maďarská ekonomika byla otevřenější zahraničí, vznikala soukromý sektor, role státu se pomalu snižovala (Musil, 2007b). V transformačním období se Maďarsku nevyhnula vysoká nezaměstnanost (12 % v roce 1993) a pokles ekonomické aktivity. Pro část mladých lidí se řešením stalo vysokoškolské studium a oddálení pracovního života (Aassve, Billari a Spéder, 2006).

Obr. 2 – Vývoj nezaměstnanosti osob ve věku 15–59 let (v %)

Zdroj: UNICEF, 2015

Situace na trhu práce negativně ovlivnila možnosti sladění práce a rodiny. Z ekonomických důvodů neklesla potřeba dvoupříjmového modelu rodiny, zároveň však rostlo napětí mezi

zaměstnáním a rodinou. Pořít si dítě je proto pro ženy (a celé rodiny) větší výzva než v socialistickém období.

3.2.2 Účinnost rodinné politiky na reprodukční chování

Z historické zkušenosti můžeme odlišit efekt rodinné politiky v autoritativních a v demokratických systémech. Autoritativní režimy mají moc prosadit opatření, která potlačují lidská práva a svobody. Vliv takové rodinné politiky (např. absolutního zákazu interrupcí) může být sice větší, přesto bývají dopady přijatých opatření většinou pouze krátkodobé (Höhn, 1988). Důsledky těchto opatření navíc nemusí být vždy pozitivní. Například výkyv porodnosti po zákazu interrupcí v Rumunsku deformoval věkovou strukturu (Höhn, 1988).

Demokratické vlády mají omezené možnosti působit na plodnost žen, neboť nemají právo zasahovat do části soukromí jako je plánování rodiny. Mohou se však snažit vytvořit příznivé populační klima a poskytovat např. finanční pobídky k rození dětí. Důležitým předpokladem je stabilní nastavení rodinné politiky.

Efektivnost rodinné politiky se velmi těžko posuzuje, neboť působí společně s dalšími faktory (Pavlik, Rychtaříková a Šubrtová, 1986). Vliv opatření rodinné politiky proto nelze hodnotit izolovaně, ale je nutné zohlednit i vývoj v jiných oblastech státní politiky, v ekonomice a v celkové atmosféře daného období (Kocourková, 2010). K odhadu vlivu prorodinných opatření na plodnost lze přistupovat dvěma způsoby. Míry plodnosti můžeme sledovat v souvislosti s vývojem rodinných dávek a populačního klimatu jako celku, za využití mezinárodního porovnání a prostých i složitějších statistických metod. Druhým přístupem je zkoumání výsledků výběrových šetření o záměrech založit rodinu nebo o preferované velikosti rodiny, a na jejich základě hledat efekty jednotlivých nástrojů rodinné politiky (Gauthier, 2007).

Dosud v odborných kruzích nepanuje shoda o tom, zda je pronatalitní politika v demokratických státech účinná. Podle Gauthier (2007) je pronatalitní politika z dlouhodobého hlediska neefektivní. Rodinná politika působí spíše na časování rození dětí než na konečnou velikost rodiny, a proto je podle Gauthier (2007) málo významná.

Opačný pohled nabízí Björklund (2006), který odhalil efekt rodinné politiky ve Švédsku v 60–80. letech při mezinárodním srovnání konečné plodnosti. Gauthier oponuje také McDonald (2004) nebo Neyer (2003), kteří dávají za příklad skutečně pronatalitní politiky mající na plodnost vliv (př. Francie, Švédsko). Přiznávají, že musí být zároveň zavedený komplex prorodinných opatření i mimo oblast rodinné politiky. Neyer (2003, s. 32) uvádí, že právě taková opatření, přijatá s jiným cílem a účelem než opatření rodinné politiky, ovlivňují porodnost sice nepřímo, ale často více než samotná rodinná politika. Patří mezi ně především situace na trhu práce, pracovní příležitosti pro ženy a možnost návratu do práce po porodu (Neyer, 2003, s. 32–33).

Při snaze zavádět výsledky výzkumů rodinné politiky do praxe se potýkáme s komplexností faktorů ovlivňujících rozhodnutí přivést dítě na svět. I při zavedení významného opatření, které by vedlo ke zlepšení prorodinného prostředí, nejsme schopni předpovědět, zda dojde ke kýženému nárůstu plodnosti (Hoem, 2008). Už samotné rozpoznání významného opatření je nanejvýš obtížné, protože vždy působí v rámci celého populačního klimatu. Je třeba také upozornit, že z důvodu odlišných historických, náboženských a kulturních zkušeností a tradic může mít stejné opatření v různých zemích odlišný efekt (Kamarás, Kocourková a Moors, 1998).

Kapitola 4

Rodinná politika

Současná podoba rodinné politiky vznikala na základě podobné minulosti během socialistického období, tzn. dlouhé placené mateřské dovolené, rozšířené sítě předškolních zařízení a štědrých rodinných dávek (Mitchel, 2010, s. 23). Typickým společným trendem, který se objevil mezi postkomunistickými státy, je *refamilializace*, odklon od univerzálního k příjmově testovanému principu dávek a obecně převedení odpovědnosti od státu na rodiny (Mitchell, 2010, s. 23). Nicméně sociální a ekonomické krize během transformace v 90. letech dopadaly na různé země odlišně a i vzhledem k jiným kulturním vzorcům a hodnotám vznikly odlišné modely rodinné politiky (Mitchell, Hamplová a kol., 2012, s. 24).

V následujících podkapitolách je podrobně popsán vývoj v jednotlivých státech podle nástrojů rodinné politiky a na konci kapitoly je zahrnuta srovnávací část podle jednotlivých zemí. V Příloze jsou uvedeny finanční dávky vyjádřené v procentech průměrné hrubé mzdy. Na konci této závěrečné teoretické části se zároveň pokusíme vymezit období, během kterých se rodinná politika zkoumaných zemí vyvíjela podobně. Definovaná období budou následně použita pro analýzu vývoje plodnosti.

4.1 Porodné a interrupční legislativa

Účelem porodného je kompenzovat rodině náklady spojené s narozením (či adoptí) dítěte. Nárok na dávku může být omezen na děti do určitého pořadí, případně na rodiny do určitého příjmu.

Interrupce byly v socialistickém období nástrojem regulace plodnosti žen v souvislosti s omezením antikoncepce. Po roce 1990 došlo k liberalizaci interrupčních zákonů a zároveň snížení počtu indukovaných potratů. Podrobnější vývoj porodného a zákonů o UPT je rozepsán v následujících podkapitolách podle zemí a na závěr shrnut ve zvláštní podkapitole.

4.1.1 Česko

Počátkem 90. let představovala výše podpory při narození dítěte v Česku 60–70 % průměrné mzdy (viz Příloha 5). V novém systému státní sociální podpory, platícím od 1. října 1995, byla dávka pojmenována jako porodné. Výše porodného byla nově odvozena od životního minima (dále ŽM) a činila 4násobek ŽM, pro dvojčata 5násobek a další víceročata 9násobek ŽM

(Vojtěchovská, 1998). Skutečná hodnota porodného klesla do roku 2000 pod 50 % průměrné měsíční mzdy (Kocourková, 2010).

Zvýšení porodného se uskutečnilo až v roce 2001 (z 6 400 Kč na 8 450 Kč, tj. na 59 % průměrné mzdy), a poté v roce 2006, kdy se hodnota porodného zdvojnásobila (na 17 500 Kč, tj. 89 % průměrné mzdy). Toto štědré nastavení trvalo pouze do změny vlády. V roce 2008 bylo porodné sníženo na 13 000 Kč na každé dítě. Od tohoto roku se hodnota porodného pohybuje nad hranicí 50 % průměrné mzdy (viz Příloha 5). V roce 2011 navíc došlo k zásadnímu přehodnocení této dávky. Porodné se stalo příjmově testovanou dávkou. Nárok na něj měly pouze rodiny s nízkým příjmem (do 2,4násobku ŽM, tj. 16 992 Kč pro bezdětnou rodinu v roce 2011). Zároveň bylo porodné v období 2011–2014 vypláceno jen za první dítě (MPSVb, 2014).

Od roku 2015 získalo nárok na porodné více rodin. Nároková hranice příjmu byla zvýšena na 2,7násobek ŽM. Rodiny, kterým se narodilo 2. dítě, mohly nově získat příspěvek 10 000 Kč (MPSV, 2016).

Provádění interrupcí v Česku vymezuje zákon z roku 1986, který dovoluje provádění interrupcí do 12. týdne těhotenství bez udání důvodu.

4.1.2 Maďarsko

Porodné v Maďarsku představovalo do roku 1992 jednorázový finanční příspěvek ve výši 60 % čistého průměrného měsíčního příjmu. V období 1993–1995 bylo nahrazeno *dávkou v těhotenství*, na kterou měly nárok ženy od 4. měsíce těhotenství až do posledního dne měsíce, kdy začaly mít nárok na přídavky na děti (Matějková a Paloncyová, 2003, str. 78). Od roku 1996 je ženám opět vypláceno porodné. Jeho výše však činila jen 30 % průměrné hrubé mzdy a tato relativní hodnota klesala až do roku 2002 (viz Příloha 6). V roce 2004 porodné představovalo 36 % průměrné hrubé mzdy a při vícečetném porodu byl příspěvek ještě vyšší (MISSOC, 2014). Reálná hodnota porodného však od roku 2004 opět klesá (v roce 2012 porodné tvořilo 29 % průměrné hrubé mzdy).

Nový zákon o interrupcích byl v demokratickém uspořádání přijat až v roce 1992 (Spéder a Kamarás, 2008). Zákon zrušil interrupční lékařské komise a zároveň zavedl povinné poradenství. Žena, která podá žádost o UPT, musí projít řadou poučení o možných řešeních své situace a rizicích při podstoupení interrupce (Matějková a Paloncyová, 2003). Umělé přerušení těhotenství je možné provést do 12. týdne těhotenství, ale pouze pokud je ohrožen plod či zdraví ženy, k těhotenství došlo kriminálním činem nebo pokud je žena v krizové situaci. Právě za krizovými situacemi se podle Spédera a Kamaráse (2008, str. 614) skrývá 96–98 % všech interrupcí, takže zdánlivě přísné znění zákona ve skutečnosti přístup k interrupcím neomezuje. Po přijetí zákona v roce 1992 došlo k 14% poklesu míry indukovaných potratů a v dalších 10 letech míra následně poklesla o 40 %, na hodnotu 0,64 UPT na ženu v roce 2006 (Spéder a Kamarás, 2008, str. 615).

4.1.3 Polsko

V Polsku přetrvává pro nárok na porodné podmínka ekonomické aktivity ze 70. let (Matějková a Paloncyová, 2003). Od roku 1992 se porodné odvozovalo od průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství (viz Příloha 7). Do roku 2002 bylo porodné nezávislé na příjmu rodiny. V roce 2003 byla na všechny rodinné dávky (porodné, přídavky na děti, rodičovský příspěvek)

zavedena nároková hranice měsíčního příjmu na osobu a rodinné dávky se od roku 2003 staly příjmově testovanými. Porodné bylo zároveň v průběhu roku 2002 sníženo na polovinu (Matějková a Paloncyová, 2003, s. 150) a činilo jen 9 % průměrné hrubé mzdy. Od roku 2004 byla jeho hodnota opět zvýšena přibližně na 22 % průměrné hrubé mzdy (viz Příloha 7). Ke zdvojnásobení výše porodného došlo v roce 2007. Zároveň byl zaveden stejně vysoký univerzální *příspěvek při narození dítěte*⁷, který nebyl podmíněn ekonomickou aktivitou rodiče (MISSOC, 2014; Kotowska et al., 2008). Hlavním důvodem pro tato opatření bylo snížit náklady na založení rodiny a podpořit páry v rozhodnutí mít děti (Kotowska et al., 2008). Porodné i univerzální příspěvek při narození dítěte představoval každý zvlášť 27,4 % průměrné hrubé mzdy v roce 2013.

Interrupce byly v Polsku legalizovány v roce 1956, provedeny mohly být ze zdravotních i sociálních důvodů. Proti tomuto nastavení působila katolická církev a od roku 1989 i politici s církví spříznění. V roce 1991 se uvažovalo o uspořádání referenda, ale katolická církev byla výrazně proti a referendum se neuskutečnilo (Eberts, 1998). Po dlouhé diskuzi došlo v roce 1993 k přijetí restriktivního zákona o UPT. V období 1993–1996 bylo možné interrupci provést, pokud dva nezávislí lékaři prohlásili těhotenství za ohrožující ženino zdraví nebo život, zjistili poškození plodu nebo pokud k těhotenství došlo kriminálním činem (Matějková a Paloncyová, 2003). Podle šetření CBOS v únoru 1993 bylo 58 % respondentů proti tak přísnému zákonu a jen třetina podporovala stanovisko církve (Eberts, 1998). Sociální důvody pro legální potrat byly nakrátko uznány v roce 1997, žena ale musela projít tzv. odbornými konzultacemi, podobně jako v Maďarsku. Zákon se však okamžitě setkal s ostrou kritikou a 5 jeho článků bylo Ústavním soudem označeno za protiústavní. Proto byla liberální novela zrušena již v roce 1998 a dodnes platí restriktivní znění zákona. Lékař může navíc provedení UPT v souladu se svým přesvědčením odmítnout (Matějková a Paloncyová, 2003; Heinen a Wator, 2006).⁸

Praktikovaná víra je také důvodem omezení antikoncepčních metod v Polsku. Hormonální antikoncepce je církví zakázaná a její cena je natolik vysoká, že je dostupná pouze pro málo žen (Heinen a Wator, 2006).

4.1.4 Slovensko

Výše příspěvku při narození dítěte zůstávala na Slovensku po roce 1991 stejná až do roku 1998. Z tohoto důvodu klesal její podíl ze 79,6 % průměrné hrubé mzdy na 30 % v roce 1998. Zákon č. 235/1998 nově definoval výši příspěvku při narození dítěte jako 2,3násobek životního minima stanoveného pro dítě do 6 let⁹. Tím se však skutečný význam této dávky nezvýšil, naopak do roku 2006 klesl pod 24 % průměrné hrubé mzdy (viz Příloha 8).

Od ledna 2007 začal platit nový zákon (č. 676/2006), kterým byl zaveden příplatek k příspěvku při narození dítěte. Rodiče, kterým se narodilo první dítě, mohli získat od září 2007

⁷ Univerzální příspěvek při narození dítěte byl poprvé v Polsku zaveden v roce 1978 a platil do roku 1988 (Paloncyová a Matějková, 2003).

⁸ Veřejné nemocnice často využívají taktiku odeslání žen do jiného zařízení a protahování formálních procedur, běžně se proto ženy k interrupci uchylují do soukromých ordinací (Roszkowská, 2003b). Nebezpečným důsledkem přísného zákona jsou ilegální interrupce. Federace žen a plánování rodiny odhaduje počet ilegálních interrupcí na 80 000–200 000 ročně (Heinen a Wator, 2006; Roszkowská, 2003b). Méně ohrožující jev v Polsku je tzv. potratová turistika, která označuje cestování žen do zemí s liberálnější potratovou legislativou.

⁹ V případě trojčat a dalších vícečetných porodů se porodné zvyšuje o polovinu na každé dítě, které se dožilo alespoň 28 dnů (zákon č. 235/1998 Z. z.).

20 440 Sk, tj. 101 % průměrného hrubého platu. Tímto zvýšením se podpora státu při narození dítěte stala velmi významnou. Od roku 2009 byl tento příplatek určen i pro děti 2. a 3. pořadí a lehce snížen. V roce 2013 činil příplatek 82 % průměrné hrubé mzdy a příspěvek při narození dítěte 18,4 % (viz Příloha 8). Pro zjednodušení situace platí od 1. ledna 2014 zákon č. 383/2013, který ruší příplatek při narození dítěte, avšak zvyšuje samotný příspěvek při narození na 829,36 euro pro dítě 1–3. pořadí a ponechává 151,37 euro pro děti 4. a dalšího pořadí.

Provádění interrupcí se na Slovensku řídí zákonem č. 73/1986 Z. z. Interrupce jsou umožněny do 12. týdne těhotenství a žena nemusí udávat žádný důvod. Od roku 2009 jsou však zavedeny povinné konzultace jako v Maďarsku a po nich následuje dvoudenní čekací lhůta (CRR, 2011). Po tomto zprůsvětlení klesá počet interrupcí – z 13 240 provedených UPT v roce 2009 na 11 105 v roce 2013 (ŠÚSR, 2014).

4.1.5 Srovnání zemí Visegrádské čtyřky

V Polsku je porodné podmíněno ekonomickou aktivitou rodiče a zároveň je od roku 2002 příjmově testované. Od roku 2007 k němu existuje univerzální příspěvek při narození dítěte pro všechny rodiny. Plošně se porodné vyplácí v Maďarsku a na Slovensku, kde se příspěvek pro 1–3. dítě rovná přibližně průměrné mzdě. Naopak velmi omezený nárok na porodné je v Česku.

V interrupční legislativě se od ostatních zemí Visegrádské čtyřky výrazně odlišuje Polsko. Polská interrupční legislativa je společně s Irskem a Maltou nejprísnejší v Evropě. Důvodem je silný vliv katolické církve a vysoký podíl věřících. Naopak nejliberálnější je Česko, kde neplatí žádné povinné konzultace (jako v Maďarsku a na Slovensku), ani se pro vykonání UPT nemusí udávat důvod (Maďarsko).

4.2 Mateřská a rodičovská dovolená

Mateřská dovolená je ženám poskytována v období kolem porodu pro zdraví ženy a dítěte. Otcovská dovolená byla navržena pro posílení role otce v rodině a podporu rovnosti žen a mužů (Rathouská, 2013). Pro nárok na mateřskou a otcovskou dovolenou platí podmínka určité odpracované doby a platba zdravotního nebo sociálního pojištění. Rodičovská dovolená je určena matkám i otcům stejně. Jejím cílem je umožnit zaměstnaným rodičům péči o malé dítě, proto garantuje jistotu zaměstnání a ve většině zemí získává pečující rodič určitou náhradu mzdy (Drew, 2005, s. 10).

Členské státy EU se řídí směrnicí o minimální délce plně placené mateřské dovolené¹⁰ (18 týdnů od roku 2010) a rodičovské dovolené¹¹ (4 měsíce nejvýše do 8 let věku dítěte). Mateřská dovolená je v zemích Visegrádské čtyřky oproti zavazujícím směrnicím EU dlouhá, 24–34 týdnů (viz Obr. 4).

4.2.1 Česká republika

Podmínky nároku ani délka mateřské dovolené se v České republice po roce 1989 nezměnily. Mateřská dovolená trvá od roku 1987 28 týdnů a při vícečetném porodu 37 týdnů. Je jednou

¹⁰ 92/85 EHS z října 1992

¹¹ 2010/18 EU, směrnice měla být začleněna do legislativy jednotlivých států do konce roku 2012. Jeden měsíc by měl být nepřevoditelný na druhého rodiče a při nevyužití by měl být ztracen.

z nejdelších v Evropě. Pro nárok na peněžitou pomoc v mateřství platí již od roku 1968 podmínka 270 dnů placeného nemocenského pojištění v předchozích 2 letech (Palonciová a kol., 2013).

Výše peněžité pomoci v mateřství činila od konce 60. let 90 % průměrné čisté denní mzdy. Tato hranice se změnila od 1. ledna 1993, kdy došlo ke snížení peněžité pomoci v mateřství na 67 % denního vyměřovacího základu (tj. průměrné čisté mzdy na pracovní den za 12 měsíců, max. 190 Kč na den). Další drobné změny (v roce 1994, 1999, 2004 a 2009) ve výši peněžité pomoci v mateřství jsou uvedeny v Příloze 9. Výraznější změny byly přijaty až v zákonu o nemocenském pojištění (č. 187/2006 Sb.) s platností od roku 2009. Výše peněžité pomoci v mateřství je tímto zákonem určena na 70 % denního vyměřovacího základu¹².

Co se týče rodičovského příspěvku (termín zaveden 1. 10. 1990), byl vyplácen nezávisle na počtu dětí do 3 let věku dítěte (Kocourková, 2010). V roce 1995 byla doba jeho vyplácení prodloužena na 4 roky, což upevnilo konzervativní pojetí rodinné politiky. Relativní výše rodičovského příspěvku však až do roku 2003 klesala, z 22 % průměrné hrubé mzdy (1995) na 15,5 % v roce 2003 (viz Příloha 10).

Zmírňující dopad na zhoršující se finanční situaci rodin po roce 2000 mělo zrušení omezení výdělku pro pobírání rodičovského příspěvku v roce 2004. Toto opatření bylo důležité nejen v souvislosti s možným nárůstem příjmu rodiny, ale také proto, že rodiče (nejčastěji matky) nemuseli úplně vystoupit z trhu práce. Odhaduje se, že tohoto opatření využila pětina rodičů (Kocourková, 2010, s. 175). Zásadní změnou bylo výrazné zvýšení rodičovského příspěvku. K němu došlo od 1. 5. 2004 o 40 % (z 2 552 Kč na 3 573 Kč) a dále od 1. 1. 2007 o polovinu (z 3 693 Kč na 7 582 Kč; Kocourková, 2010, s. 175). Tím vzrostl podíl rodičovského příspěvku na průměrné hrubé mzdě nejprve na 20,5 % a v roce 2007 na 36,2 %.

V roce 2008 byl změněn systém rodičovské dovolené zavedením 3 variant (dvouletá, tříletá a čtyřletá). Dochází tak k přechodu od dlouhé ke kratší péči o děti a zároveň je možné její flexibilnější čerpání (Kocourková, 2010, s. 175). Kratší rodičovská dovolená s sebou přináší vyšší rodičovský příspěvek (11 400 Kč v roce 2008, tj. 50 % průměrné mzdy), podmínky této varianty jsou uvedeny v Příloze 10. Standardní výše 7 600 Kč byla vyplácena ve tříleté variantě a čtyřletá rodičovská dovolená je spojena s nejnižším rodičovským příspěvkem: 7 600 Kč do 21 měsíců věku dítěte a poté 3 800 Kč do 48 měsíců věku dítěte. Mezi variantami si mohl vybírat pouze rodič, který splňoval podmínky pro nárok na peněžitý příspěvek v mateřství.

Od roku 2012 byla upravena celková výše rodičovského příspěvku tak, aby nezávisle na rychlosti čerpání příspěvku mohl být vyčerpan stejný finanční obnos (220 000 Kč).¹³ Rodiče se mohou v čerpání příspěvku střídát, min. po 3 měsících. Nový systém rodičovské dovolené je flexibilnější a z individuálního hlediska je možnost výběru délky rodičovské dovolené důležitá. Toto opatření však samo o sobě nijak zvlášť nenapomáhá slučitelnosti zaměstnání a rodiny, protože volba délky rodičovské dovolené je omezena nedostupností služeb péče o děti do 3 let

¹² Denní vyměřovací základ (DVZ) se od roku 2009 redukuje podle 3 pásem. Do první redukční hranice se do DVZ počítá 100 %, z částky mezi první a druhou redukční hranicí se do DVZ počítá 60 %, z částky mezi druhou a třetí hranicí se počítá 30 % a nad třetí redukční hranicí se již příjem nezohledňuje. Pro výpočet se vychází z hrubých příjmů dosažených v posledních 12 měsících. Redukční hranice každoročně vyhláší MPSV k 1. 1. (Palonciová a kol., 2013).

¹³ Pro stanovení nároku a výše rodičovského příspěvku je rozhodující, zda lze vypočítat alespoň jednomu z rodičů 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu – poté si rodič může zvolit výši a délku pobírání rodičovského příspěvku. Pokud ani jednomu z rodičů tento výpočet provést nelze, náleží mu rodičovský příspěvek ve čtyřleté variantě, tj. 7 600 Kč do konce 9. měsíce věku dítěte a poté 3 800 Kč měsíčně (MPSVa, 2014).

(více v kapitole 5.2). O návazných změnách se bude v Parlamentu jednat v roce 2016, konkrétně o umožnění vyčerpat rodičovský příspěvek do 1 roku dítěte, o zrušení omezení docházky dítěte v předškolním zařízení a další podpoře služeb péče o předškolní děti (MPSV, 2016).

4.2.2 Maďarsko

Podmínky mateřské dovolené a příspěvku v mateřství jsou v Maďarsku dlouhodobě stabilní. Mateřská dovolená trvá v Maďarsku 24 týdnů, přičemž před porodem může žena vyčerpat max. 4 týdny. Mateřský příspěvek činí 70 % průměrné hrubé denní mzdy z předchozího roku (Matějková a Paloncyová, 2003; MISSOC 2014). Pro jeho nárok bylo do roku 2010 třeba 180 dnů pojištění v posledních 2 letech před porodem, od roku 2011 se počet potřebných pojištěných dnů zvýšil na 365 (MISSOC 2014).

Maďarsko patří mezi země, kde byla zavedena otcovská dovolená, a sice v roce 2002. Otcové mají právo na 5 dnů plně hrazeného volna na péči o dítě mladší 2 měsíců (Matějková a Paloncyová, 2003; MISSOC, 2014). Navzdory plné kompenzaci využívá otcovskou dovolenou jen zhruba 40 % otců (Rathouská, 2013).

Maďarsko bylo 1. zemí, která zavedla placenou „rodičovskou dovolenou“¹⁴ (Korintus a Stropnik, 2009). *Příspěvek na domácí péči o dítě*, tzv. GYES¹⁵, byl zaveden v roce 1967. V době zavedení představoval příspěvek na rodičovské dovolené 40 % průměrného příjmu žen. Na začátku 90. let byla zrušena podmínka zaměstnání pro čerpání GYES. Příspěvek se tak stal univerzálním a je vyplácen rodičům do 3 let věku dítěte ve výši minimální mzdy. Reálná hodnota GYES trvale klesá. V roce 1992 GYES představoval 25,6 % průměrné hrubé mzdy, ale v roce 2012 činil již jen 12,9 % průměrné hrubé mzdy (viz Příloha 11). V roce 2004 bylo umožněno rodičům dětí starších 1 roku pracovat bez omezení, aniž by ztratili nárok na GYES. Dítě starší 18 měsíců však může být v jeslích nebo mateřské školce max. 4 hodiny denně.

V roce 1985 byl zaveden druhý typ rodičovského příspěvku – *příspěvek na péči o dítě* (GYED). Tato pojistná dávka, vyplácená po mateřské dovolené do 2 let věku dítěte, představovala až 75 % dřívějšího průměrného platu (Spéder a Kamarás, 2008; Korintus a Stropnik, 2009). Rodič nesmí mít během pobírání GYED žádný pracovní příjem (Vančurová a kol., [2005]). Graficky jsou oba typy rodičovského příspěvku popsány na Obr. 3.

S příchodem socialistů do vlády v roce 1995 došlo k omezení finanční podpory rodin a jejímu zacílení na nejchudší (tzv. Bokrosův balíček). Příspěvek na domácí péči o dítě (GYES) se stal příjmově testovaným a příspěvek na péči o dítě (GYED) byl zrušen úplně (Spéder a Kamarás, 2008; Kamerman a Moss, 2009). Po nových volbách, které vyhrála konzervativní strana FIDESZ, došlo v roce 2000 k obnovení původního nastavení rodičovských příspěvků (viz Příloha 11). Podrobnější časový přehled opatření maďarské rodinné politiky je uveden v Příloze 2.

¹⁴ Terminologicky přesně se jednalo vlastně o prodlouženou mateřskou dovolenou, protože na ni měly nárok pouze ženy.

¹⁵ GYES byl poskytován ženám, které byly zaměstnány na plný úvazek alespoň 12 měsíců před porodem. Od roku 1969 se začal vztahovat i na bývalé studentky, které pracovaly alespoň 3 měsíce před porodem (Spéder, 2008).

Obr. 3 – Schéma systému rodičovských příspěvků v Maďarsku podle ekonom. aktivity rodiče

Nepojištěný rodič		Mateřská dovolená		GYES				
Pojištěný rodič		Mateřská dovolená		GYED			GYES	
		0	0,5	1	1,5	2	2,5	3

Věk dítěte (v letech)

Zdroj: zpracováno podle Kamerman a Moss (2009)

V Maďarsku dále platí od roku 1993 speciální dávka pro početné rodiny – *příspěvek na výchovu dětí pro rodiny se 3 a více dětmi* (GYET). Na GYET má rodič nárok po dobu, kdy je nejmladšímu dítěti 3–8 let, a to ve výši minimálního platu (Spéder a Kamarás, 2008). Spéder a Kamarás (2008, s. 650) poukazují na to, že zavedení této dávky uznává mateřství jako placenou práci a podporuje ekonomickou neaktivitu žen s více dětmi.

4.2.3 Polsko

Nastavení mateřské dovolené se v Polsku, na rozdíl od Maďarska i Česka, od konce 90. let často měnilo. Od 70. let až do roku 1999 se délka mateřské dovolené odvíjela od počtu dětí a byla poměrně krátká. Pro první dítě trvala 16 týdnů, pro druhé a třetí dítě 18 týdnů a při vícečetném porodu 26 týdnů (viz Příloha 12). Hrazena byla 100 % z průměrné mzdy za poslední čtvrtletí.

K významnějším změnám došlo až v roce 1999, kdy polský Sejm a posléze i Senát schválily prodloužení mateřské dovolené na 26 týdnů nezávisle na počtu dětí. Prodlužována byla postupně, v roce 2000 z 16 na 20 týdnů¹⁶ a rok později o dalších 6 týdnů (Matějková a Palonciová, 2003; Kotowska et al., 2008).

Již v roce 2002 ale došlo z ekonomických důvodů ke zkrácení mateřské dovolené na původní trvání podle počtu dětí (16, 18, případně 26 týdnů). Toto nastavení platilo až do roku 2006. V médiích se na tuto změnu objevovaly kladné i záporné odezvy¹⁷. Většina žen však zkrácení mateřské dovolené kritizovala (Roszkowská, 2003a, str. 66). K prodloužení mateřské dovolené došlo v roce 2007 na 18, 20, příp. 28 týdnů. O dva roky později byla mateřská dovolená sjednocena na 20 týdnů nezávisle na počtu dětí. K dalšímu prodloužení došlo v roce 2010 a 2013 (viz Příloha 12) zavedením dodatečné mateřské dovolené (MISSOC, 2014). Od roku 2013 celkově trvá mateřská dovolená v Polsku 26 týdnů.

Prodloužená mateřská dovolená byla v Polsku placená od roku 1981, ale nárok na příspěvek měly jen nejchudší rodiny. Od roku 1989 jejich rodinný příjem na osobu nesměl překročit 25 % průměrné mzdy v národním hospodářství z předešlého kalendářního roku (Vojtechovská, 2000).

O rodičovské dovolené můžeme hovořit po zrovnoprávnění otců v nároku na dovolenou na péči o dítě v roce 1996. Ve stejném roce došlo také ke zmírnění příjmového kritéria. Rodičovský příspěvek může být vyplácen i osobám, jejichž rodinný příjem překračuje 25% hranici průměrné

¹⁶ Matky vícetčet mají nárok na delší mateřskou dovolenou – 39 týdnů v roce 2001, v současnosti 39–45 týdnů podle počtu vícetčet (Matějková a Palonciová, 2003; MISSOC 2014).

¹⁷ Podle psychologů Justyny Dabrowske snáší lépe matčin návrat do zaměstnání čtyřměsíční kojenec než šestměsíční dítě (Roszkowská, 2003a, str. 66). Wanda Nowicka, tehdejší předsedkyně Federace žen a plánování rodiny, zkrácení mateřské dovolené vítala kvůli nižší diskriminaci žen na trhu práce (Roszkowská, 2003a, str. 66).

mzdy, ale o částku nižší, než je rodičovský příspěvek¹⁸. Případný přebytek se od rodičovského příspěvku odečte (Vojtěchovská, 2000).

Doba vyplacení rodičovského příspěvku se dlouhodobě nemění, trvá 2 roky z tříleté rodičovské dovolené (viz Příloha 13). Je však třeba zdůraznit, že na rodičovský příspěvek má kvůli přísnému příjmovému kritériu nárok jen velmi málo rodičů. V roce 1993 pobíralo 336 100 rodičů rodičovský příspěvek, v roce 2012 již na něj mělo nárok pouhých 82 000 rodičů (Heinen a Wator, 2006; UNICEF, 2015). Výše příspěvku navíc zdaleka nenahrazuje vypadlý příjem rodiče (nejčastěji matky). Zatímco v roce 1996 tvořil rodičovský příspěvek necelých 21 % z průměrné hrubé mzdy, v roce 2013 činil 11 % průměrné hrubé mzdy (viz Příloha 13).

I přes velmi nízkou hodnotu rodičovského příspěvku si od roku 2004 nelze při jeho pobírání přivydělávat (Kotowska et al., 2008). Do roku 2011 měla většina matek na výběr vrátit se do zaměstnání okamžitě po krátké mateřské dovolené a spolehnout se na hlídání zajištěné dalšími členy rodiny (důležitá role prarodičů) nebo odejít z trhu práce a starat se o dítě sama (Fodor a Glass, 2007). V takovém případě se polské ženy často vracely do zaměstnání až ve školních letech dítěte. Tento přístup ženy stavěl do velmi závislé a zranitelné pozice (Fodor a Glass, 2007).

Situace se mírně zlepšila v roce 2011, kdy byl přijat Zákon o péči o děti do 3 let. Zaveden byl univerzální rodičovský příspěvek vyplácený 26 týdnů ve výši 60 % vyměřovacího základu (EU, 2013b). Zároveň byly zlepšeny podmínky pro provoz jeslí a zavedena opatření na podporu sladění zaměstnání a rodiny (viz podkapitola 5.2).

Dále byla v Polsku v roce 2010 zavedena otcovská dovolená (Kubisa, 2012). Otcové měli nárok na 1 týden plně hrazené dovolené, kterou mohli využít do 1 roku věku dítěte (MISSOC, 2014). Od roku 2013 je otcovská dovolená prodloužena na 2 týdny (MISSOC, 2014).

4.2.4 Slovensko

Systém mateřské dovolené je velmi podobný českému. Mateřská dovolená byla do roku 2011 stejně dlouhá (28 týdnů) a podmínka 270 dnů placeného nemocenského pojištění v posledních 2 letech před porodem je stále společná pro obě země. Příspěvek na mateřské dovolené činil do roku 2003 90 % z průměrné denní čisté mzdy (max. z 350 Sk). V období 2004–2010 mateřská dosahovala 55 % vyměřovacího základu (denní mzdy) z předchozího roku. Poté byla mateřská dovolená prodloužena na 34 týdnů (pro osamělé matky na 37 týdnů a při vícečetném porodu na 43 týdnů). V roce 2011 a naposledy v roce 2012 byla mateřská zvýšena na 65 % vyměřovacího základu, který nesmí být vyšší než 1,5násobek průměrné mzdy za předchozí kalendářní rok (viz Příloha 14).

Rodičovská dovolená je velmi flexibilní. Trvá do 3 let věku dítěte (v případě vážných zdravotních obtíží do 6 let), ale rodič o konkrétní délku žádá zaměstnavatele (min. 1 měsíc). V roce 1990 hodnota rodičovského příspěvku klesala z 27 % průměrné hrubé mzdy na 20,4 % (1995). K jeho zvýšení na 30 % došlo v roce 1996, kdy příspěvek začal být odvozován od životního minima. Jeho hodnota však poté trvale klesala do roku 2010 na 21 %. V roce 2013 rodičovský příspěvek představoval 24 % průměrné hrubé mzdy (viz Příloha 15).

Podmínky rodičovského příspěvku se od 90. let často měnily. Do roku 2004 neměli rodiče pobírající rodičovský příspěvek nárok posílat děti do předškolních zařízení, výjimkou byly

¹⁸ Toto zjemnění příjmového kritéria se týká i přídatků na děti.

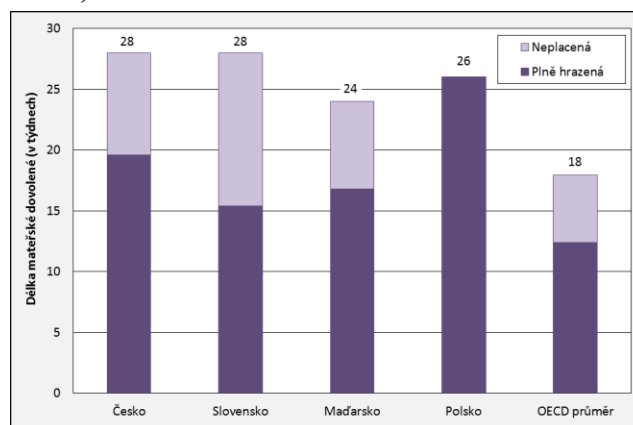
postižené děti nebo děti osamělých rodičů (viz Příloha 15). Rodič ale mohl zajistit péči o dítě jinou osobou starší 18 let (Matějková a Paloncyová, 2003). Výše výdělku byla při pobírání rodičovského příspěvku omezena do roku 2001. V období 2002–2004 získávali pracující rodiče nižší rodičovský příspěvek. K rozvolnění podmínek došlo v období 2005–2008, kdy nebyla omezena ani docházka do předškolních zařízení ani výdělečná činnost rodičů (zákon č. 244/2005 Z. z.).

Od roku 2009 platí různé podmínky pro pracující a nepracující rodiče. *Rodičovský příspěvek* náležel pouze nepracujícím rodičům (164,22 €). Od roku 2011 mohou tito rodiče využít neomezené docházky dětí do předškolních zařízení a také si mohou neomezeně přivydělávat. Pracující rodiče mohou od roku 2009 žádat o *příspěvek na péči o dítě*, který hradí MŠ, jesle nebo pečovatelku s živnostenským oprávněním (zákon č. 561/2008 Z. z.). Příspěvek na péči o dítě se hradí za každé dítě do 3 let, které navštěvuje zařízení. Rodič tak má od roku 2009 vedle rodičovské dovolené i alternativní volbu dřívějšího návratu do zaměstnání a mezi těmito možnostmi může měnit (ne však čerpat oba příspěvky současně). Od roku 2010 je navíc zaveden jednorázový příspěvek rodiči, který se vrací na trh práce před skončením rodičovské dovolené (zákon č. 571/2009 Z. z.). Výše příspěvku činí 25 % ze sumy rodičovského příspěvku, na kterou by měl rodič ještě nárok (v případě návratu na RD pak rodič dostává zbývajících 75 % z příspěvku).

4.2.5 Srovnání zemí Visegrádské čtyřky

Při porovnání velikosti mateřské dovolené lze za nejtědřejší systém označit polský a český (Obr. 4). Pouze v Polsku je mateřská dovolená plně hrazená ve výši předchozího platu matky. Nepojištěné ženy mají v Polsku nárok pouze na 20 týdnů hrazené mateřské dovolené. Nejnižší příspěvky v mateřství dostávají ženy na Slovensku (65 % z vyměřovacího základu).

Obr. 4 – Porovnání mateřské dovolené ve zkoumaných zemích, 2013

Poznámka: Plně hrazená mateřská dovolená je vypočtena jako délka mateřské dovolené v týdnech násobená mateřským příspěvkem (udávaným v % z průměrné mzdy).

Zdroj: OECD Family Database, 2015

Otcovská dovolená existuje zatím jen v Maďarsku (od roku 2002, 5 dnů) a Polsku (od roku 2010, 14 dnů). V České republice se v roce 2016 bude projednávat návrh na zavedení 7denní

otcovské dovolené v prvních 6 týdnech po porodu. Příspěvek při jejím čerpání by činil 70 % vyměřovacího základu (MPSV, 2016).

Porovnání rodičovské dovolené je komplikovanější. V Česku si rodiče mohou zvolit zatím 2, 3 nebo 4 roky dlouhou rodičovskou dovolenou, jejíž příspěvek podle varianty představuje v průměru max. 45 % průměrné národní mzdy z roku 2013 (2letá), max. 30 % průměrné národní mzdy z roku 2013 (3letá) nebo 30 % průměrné mzdy v prvních 9 měsících věku dítěte a poté 15 % do věku 4 let dítěte (4letá). Na Slovensku mohou rodiče pobírat rodičovský příspěvek (24 % průměrné národní mzdy z roku 2013) nebo příspěvek na péči o dítě, pokud dítě navštěvuje jesle či podobné zařízení (max. 28 % průměrné národní mzdy z roku 2013). V Maďarsku existují dva odlišné příspěvky na péči o dítě: pro sociálně pojištěné (70 % z vlastní průměrné mzdy z předchozího roku) a pro nepojištěné rodiče (cca 13 % průměrné národní mzdy z roku 2013). V Polsku je rodičovský příspěvek od roku 2011 univerzální (platí pro děti narozené od 31. 12. 2012), jeho výše je 60 % ze mzdy matky po dobu 26 týdnů (MISSOC, 2014).

Nástup otců na rodičovskou dovolenou je ve všech zkoumaných zemích vzácný, většinou podmíněný ekonomickou výhodností. Důvodem jsou především zažitá stereotypy ve vnímání mateřství a otcovství, postoje zaměstnavatelů a ekonomické faktory – často vyšší platy mužů než žen. Nejnížší využití rodičovské dovolené otci je na Slovensku (méně než 1 %), dále v Česku a Polsku (pod 2 %). V Maďarsku se podíl otců na rodičovské dovolené z počtu příjemců pohybuje kolem 3 % (Rathouská, 2013, s. 88–89). Důvodem tohoto mírně vyššího zastoupení otců v péči o děti může být odvození rodičovského příspěvku z vlastní mzdy, na rozdíl od paušálních příspěvků ve zbylých třech zemích.

4.3 Přídavky na děti a daňová podpora rodin

Přídavky na děti kompenzují zvýšené výdaje domácností s dětmi oproti bezdětným domácnostem a jsou určeny na výživu a výchovu dětí (Matějková a Paloncyová, 2005). Mezi jednotlivými zeměmi existují rozdíly ve významu přídavků na děti a pro porovnání je také důležité, jakým dalším opatřením jsou doplněny (nejčastěji daňovými úlevami). Podle Gauthier (1998) ukazuje míra nespokojenosti s výší přídavků na děti to, jak velkou odpovědnost za situaci rodin s dětmi veřejnost vkládá do státu.

Účelem daňových úlev je vyrovnávat finanční zátěž mezi bezdětnými a rodinami s dětmi. Daňové úlevy se uplatňují na daňový základ před nebo po zdanění, také existují odpočitatelné položky na vyživované dítě a partnera (Matějková a Paloncyová, 2005).

4.3.1 Česká republika

Vývoj přídavků na děti je v České republice dosti komplikovaný. Vzhledem k tomu, jak nízkou hodnotu tato dávka představuje a jak je odvozování výše příspěvku složité, není v Příloze zařazen tabulkový přehled vývoje této dávky. Spokojíme se s odkazem na publikaci *Sňatek a rodina*, ve které je nastavení příspěvku podrobně popsáno (Kocourková, 2006). Stručně se však pokusíme vývoj přídavků na děti charakterizovat.

Od roku 1985 do konce roku 1992 se přídavky na děti lišily podle počtu dětí a tvořily zhruba 20 % průměrné hrubé mzdy. Od 1. ledna 1993 platí věková diferenciací výše dávky. Další velká

změna nastala přijetím zákona o státní sociální podpoře v roce 1995, kdy byla uznána podpora prostřednictvím přídatků na děti jen rodinám s nízkým příjmem. Na přídatek na děti měly nově nárok jen rodiny s příjmem do trojnásobku životního minima, které byly ještě rozděleny do 3 příjmových pásem. V roce 1996 mělo nárok na přídatky na děti 87 % rodin, o rok později jen 75 %¹⁹ (Kocourková, 2006, str. 24).

S ubývajícím okruhem příjemců této dávky zároveň klesla i jejich reálná hodnota pod 10 % průměrné hrubé mzdy v 2. polovině 90. let. Náklady na péči a výchovu dětí přitom prudce rostly v důsledku liberalizace cen. Nejvíce se změna přídatků na děti dotkla středně příjmových rodin, které na ně ztratily nárok nebo získávaly jen nízké částky (Kocourková, 2006). Od konce 90. let, kdy vládla ČSSD s KDU-ČSL, padaly návrhy na zavedení plošných přídatků na děti, jejich zvýšení a obecně podpoření rodin s dětmi. V dalším volebním období se od univerzálních přídatků na děti definitivně upustilo, protože by nepřiměřeně zatěžovaly státní rozpočet. Navíc, přestože jsou přídatky na děti co do objemu nejvýznamnější rodinnou dávkou, pro rodiny s dětmi představují jen cca 2–5 % čistého příjmu (Kotýnková, 2002).

Od ledna 2008 se v souvislosti se zákonem o stabilizaci veřejných rozpočtů (č. 261/2007 Sb.) snížila hranice příjmu pro nárok na přídatky na děti, a sice z 4,0násobku ŽM na 2,4násobek. Zrušena byla příjmová pásma, tzn., že přídatek na děti se liší pouze podle věkových kategorií (Höhne, 2008, s. 13). Toto nastavení platí do současnosti.

V oblasti daňové podpory rodin platil od 1. ledna 1993 až do roku 2005 Zákon o daních z příjmu (č. 586/1992 Sb.). Zákon zavedl odečitatelnou položku z daňového základu. Na rodiny s dětmi se vztahoval *odpočet na vyživované dítě*, který mohl uplatnit jeden z rodičů. Na manžela bez vlastního příjmu, případně s omezeným příjmem, bylo možné získat *nezdanitelnou částku na manžela/manželku*. Novela zákona v roce 2006 odečitatelné položky zrušila a kompenzovala je *přímým odpočtem z daně*. Pokud je vypočtená daň nižší než sleva na dítě, rodině se vyplatil rozdíl (daňový bonus). Tato změna přenesla větší zvýhodnění od vysokopříjmových rodin k nízkopříjmovým, neboť snížení daňového základu odečitatelnými položkami vyhovovalo více jedincům s vyššími příjmy, zatímco snížení konečné daně případně vyplacení daňového bonusu je výhodnější pro rodiny s nízkým příjmem (Höhne, 2008, s. 16). Na vyživované dítě bylo možné za rok 2013 odečíst z daní 13 404 Kč ročně.

V období 2005–2007 platilo *společné zdanění manželů*, kteří vyživovali alespoň 1 dítě. Opatření zvýhodňovalo manžele s velmi rozdílným příjmem, tj. především rodiny, kde jeden z rodičů pečoval o dítě. V roce 2005 využilo tento způsob zdanění podle Ministerstva financí 350 000 párů s dětmi (získaly cca 11 000 Kč na rodinu) a za rok 2006 411 000 párů s dětmi (cca 14 000 Kč na rodinu, MFČR, 2006 a 2007). V současné době lze uplatnit pouze slevu na vyživovaného manžela/manželku (24 840 Kč ročně), pokud si tento manžel vydělal méně než 68 000 Kč ročně.

4.3.2 Maďarsko

Přídatky na děti byly v Maďarsku od roku 1990 univerzální, nezáležely na příjmu rodiny. V roce 1990 byla výše příspěvku výrazně zvýšena a přídatky na děti pro rodinu se 2 dětmi představovaly 40 % průměrné mzdy (Tarkányi, 2001). Toto pojetí se změnilo v období 1995–1999. Společně

¹⁹ V letech 1997–1998 platila snížená hranice příjmu: 2,2násobek životního minima rodina.

s ostatními rodinnými dávkami se přídavky na děti staly příjmově testovanými. Rodiny se 3 a více dětmi však na přídavky měly stále automatický nárok (Matějková a Paloncyová, 2003). Plošný charakter přídavků na děti byl obnoven, protože nová vláda chtěla více podpořit rodiny a snížit riziko chudoby a sociálního vyloučení. V neposlední řadě byl testovaný princip administrativně složitý (Matějková a Paloncyová, 2003). V roce 2000 představovaly přídavky na děti 4,3–7,2 % průměrné hrubé mzdy, ale tato hodnota klesala. V roce 2006 byly přídavky na děti zdvojnásobeny (MISSOC, 2014).

Stávající systém přídavků na děti je stále poměrně komplikovaný. Výše přídavků závisí na tom, zda dítě žije v úplné nebo neúplné rodině nebo v pěstounské péči a vyšší částku dostávají také zdravotně postižené děti (MISSOC 2014). V roce 2012 činily přídavky na děti 5,5–7,7 % průměrné hrubé mzdy (viz Příloha 16). Pokud je navíc rodinný příjem na osobu menší než minimální mzda, náleží dětem do 25 let tzv. *přídavek na ochranu dítěte*, a to ve výši 20 % minimální mzdy. Tato dávka je automaticky valorizována a v porovnání s částkou snížení daní z příjmu je vyšší (Matějková a Paloncyová, 2003, s. 80).

Daňové zvýhodnění početných rodin platilo od roku 1988 (Spéder a Kamarás, 2008). V období 1995–1999 bylo v rámci úsporných opatření zrušeno. V roce 1999 byl zaveden nový systém daňových výhod, jehož účelem bylo snížit finanční náklady rodin s dětmi. Rodič si může snížit daň z příjmu, pokud mají jeho děti nárok na přídavky na děti. Odpočitatelná částka se stupňuje podle počtu dětí v rodině, a pokud je vyšší než celá daň z příjmu, lze ji rozdělit mezi oba pracující rodiče (Matějková a Paloncyová, 2003). Uvedené nastavení je nejméně výhodné pro rodiny, jejichž příjem je vyšší než minimální mzda, takže nemají nárok na přídavky na ochranu dítěte, ale zároveň je jejich příjem nízký pro získání daňových odpočtů v celé výši (Matějková a Paloncyová, 2003). V roce 2000 a 2001 byl daňový odpočet zvýšen²⁰. V roce 2012 činila sleva ze základu daně pro rodiny s jedním nebo dvěma dětmi 62 500 Ft. na vyživované dítě (28 % průměrné hrubé mzdy) a pro početnější rodiny dokonce 206 250 Ft. na dítě (93 % průměrné hrubé mzdy, OECD, 2012). Nejvíce zvýhodněny jsou tedy rodiny se 3 a více dětmi. Od ledna 2014 se rodičům početných rodin snižuje nejen daňový základ, ale také příspěvek na sociální zabezpečení, takže čistá mzda pro rodiče s nejméně 3 dětmi je téměř rovna hrubé mzdě.²¹

4.3.3 Polsko

Do roku 1989 se výše přídavků na děti v Polsku odvíjela od počtu dětí v rodině nebo od rodinného příjmu na osobu. Tato kritéria platila zvlášť nebo současně a přídavky na děti byly vypláceny jako součást mzdy (Vojtěchovská, 2000).

V roce 1989 došlo ke změně principu. Přídavky na děti byly přiznány každému dítěti ve stejné výši (8 % průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství v předchozím kalendářním roce²²). Tato změna znevýhodnila rodiny s nízkými příjmy, pro něž do té doby přídavky na děti znamenaly větší finanční pomoc. Od roku 1992 byly přídavky stanoveny pevnou částkou,

²⁰ Rodič s jedním dítětem mohl v roce 2001 uplatnit slevu 3 000 Ft. měsíčně (12 €), se dvěma dětmi 4 000 Ft. (16 €) na dítě a se 3 a více dětmi 10 000 Ft. (41 €) na každé dítě měsíčně (Paloncyová a Matějková, 2003).

²¹

<https://ec.europa.eu/eures/main.jsp?catId=8668&acro=living&mode=text&recordLang=en&lang=cs&parentId=7813&countryId=HU®ionId=>

²² Od roku 1990 se 8 % průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství týkalo předchozího čtvrtletí.

nezměněnou až do roku 1995. Jejich podíl na průměrné hrubé mzdě kvůli inflaci klesl ze 4,2 % (1993) na 3 % v roce 1995 (Vojtěchovská, 2000, str. 244).

Nové pojetí přídavků na děti začalo platit 1. 3. 1995 (viz Příloha 17). Přídávky na děti jsou od tohoto data považovány za sociální dávky a jsou podmíněny příjmovým kritériem (50 % průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství v předchozím čtvrtletí). Nárok na přídávky ztratilo podle Vojtěchovské (2000, str. 244) 1,4 mil. polských rodin. V roce 1997 byly přídávky na děti opět rozlišeny podle počtu dětí v rodině (Vojtěchovská, 2000). Jejich hodnota klesla až na 2,1 % průměrné hrubé mzdy za 1 nebo 2 děti. Dávka tak téměř nemá význam.

K dalšímu přehodnocení příspěvku došlo v roce 2007, od tohoto roku jsou rodinné přídávky diferencovány podle věku dítěte (MISSOC, 2014; Kotowska et al., 2008, viz Příloha 18). Tato změna je však v nesouladu s cílem podpořit početné rodiny. Vedle přídavků na děti existují také doplňkové příspěvky, např. pro osamělé rodiče, pro děti začínající školní docházku nebo pro děti, které dojíždí do školy mimo obec svého bydliště (Vančurová a kol., [2005]).

Pro rodiny se 3 a více dětmi byl v roce 2006 zaveden příjmově testovaný bonusový příspěvek (Kotowska et al., 2008). K němu se o rok později připojila možnost snížení daní pro rodiny s dětmi (OECD, 2012). Odečitatelná položka na děti tedy oproti ostatním zemím Visegrádské čtyřky platí poměrně krátce. V roce 2012 mohli polští rodiče odečíst od svých daní z příjmu až 1 112 Zł. za každé dítě (31 % hrubé průměrné mzdy). Nízkopříjmové rodiny mohou získat daňové úlevy, které jsou sice nízké, ale vztahují se k nízkému daňovému základu (OECD, 2012). Zvýhodnění jsou také manželé společným zdaněním a osamělí rodiče.

4.3.4 Slovensko

Nastavení přídavků na děti na Slovensku se podobně jako v České republice v 90. letech často měnilo. V období 1993–2003 byly přídávky na děti testované podle příjmu rodičů a od roku 1994 odvozené od životního minima (zákon č. 193/1994 Z. z.). Do roku 2001 se výše přídavků lišila podle počtu dětí v rodině (tzv. adresné poskytování dávky). Od roku 2002 se přídávky vyplácí na každé dítě (zákon č. 281/2002 Z. z.).

Přídávky na děti v letech 2002–2003 zohledňovaly příjem rodiny i věk dítěte (v zákoně č. 281/2002 Z. z. nazývány příspěvky) a zároveň se vedle nich zavedly univerzální přídávky na děti. Touto změnou se zvýšila administrativní náročnost systému. K dalšímu přehodnocení přídavků na děti došlo v roce 2004. Od tohoto roku jsou přídávky na děti vypláceny pouze plošně. Každoročně se stanovuje pevná částka přídavků na děti bez ohledu na příjem domácnosti nebo věk dítěte (zákon č. 600/2003 Z. z.).²³ Přehled výše přídavků na děti je uveden v Příloze 19 a 20.

Z plošného vyplácení dávky těží rodiny se středními a vyššími příjmy (i když pro ně částka cca 3 % průměrné hrubé mzdy nemá takový význam), zhoršila se naopak ochranná funkce dávky pro nízkopříjmové rodiny. Pro rodiny s příjmem do 2,2násobku součtu částek stanovených pro státní sociální podporu však existuje příplatek k přídavku na dítě. Příplatek k přídavku na dítě (od 1. 1. 2013 činil 11 euro měsíčně) se vyplácí na dítě, na které se nemůže uplatnit daňový bonus.

²³ Od 1. 7. 2011 vyplácení přídavků na děti podmíněno školní docházkou, (hlášena čtvrtletně). Přídávky mohou být svěřeny příslušné obci, ve které má dítě trvalé nebo přechodné bydliště.

Od 1. ledna 2004 do konce roku 2012 platila rovná 19% daň. Od ledna 2013 je daň mírně progresivní.²⁴ Daňový základ je možné snížit o nezdanitelnou položku na poplatníka a na manžela. Daňový bonus (21,4 € na dítě měsíčně v roce 2013) může uplatnit rodič, pokud má příjem vyšší než 6násobek minimální mzdy (MISSOC, 2014).

4.3.5 Srovnání zemí Visegrádské čtyřky

Kompaktní nastavení přídavků na děti a daňových úlev nalezneme v Maďarsku, kde platí největší výhody pro rodiny se 3 dětmi. Naopak v Polsku a Česku se tento typ podpory rodin nedoplňuje a nepůsobí koncepčně. Univerzální přídavky na děti platí v Maďarsku a na Slovensku, v Česku a Polsku je kritériem příjem rodiny. V Polsku a Maďarsku je výše přídavků odvislá podle počtu dětí, což je nastavení v principu podporující zvýšení porodnosti. Na Slovensku a v Česku se přídavky na děti liší podle věku dětí s předpokladem, že výchova starších dětí je pro rodiče finančně nákladnější.

Zatímco před rokem 1989 byly přídavky na děti důležitým nástrojem pronatalitní populační politiky (zvyšovaly se s počtem dětí v rodině) a činily kolem pětiny průměrného platu, v 90. letech jejich hodnota prudce poklesla²⁵. Jedině Maďarsko v roce 1990 přídavky na děti zvýšilo, ale nejpozději v 2. pol. 90. let jejich hodnota klesla až na současných méně než 10 % průměrného hrubého platu.

V Maďarsku a Polsku jsou nejvíce zvýhodněny početné rodiny se 3 a více dětmi, naopak na Slovensku a v Česku jsou úlevy na děti jednotlivých pořadí stejné.

²⁴ U fyzické osoby do 176,8násobku sumy životního minima přetrvává 19% daň, příjmy nad touto hranicí se dani 25 %. Právníkové osoby platí 23% daň z příjmu (zákon č. 595/2003 Z. z.).

²⁵ Důvodem byl jak požadavek Světové banky, která poukazovala na obrovské rozdíly ve výši příspěvku oproti západním zemím, tak i cílená snaha států přesunout odpovědnost na samotné rodiny (Rostgaard, 2003).

Kapitola 5

Možnosti sladění zaměstnání a rodiny v kontextu rodinné politiky

Sladění pracovního a rodinného života je důležité jak pro strategii plnění rodičovské a profesní role, tak i pro dosažení plánovaného (chtěného) počtu dětí (Kuchařová, 2008). Projevuje se na něm vliv rostoucího vzdělání žen, vliv hodnotových změn (druhý demografický přechod) a měnící se požadavky na trhu práce. Možnosti sladění zaměstnání a rodiny proto vyplývají z vývoje na trhu práce a politiky zaměstnanosti, ze sociální a rodinné politiky, z politik rovných příležitostí a genderových vztahů, které se liší v každé zemi (Kuchařová, 2008).

Vzhledem k tradiční dělbě rolí, která v postkomunistických státech přetrvává, se sladění zaměstnání a rodiny týká především žen. Péče o rodinu a převažující dvoupříjmový model domácností (dual-earner model), který je často nutností, vystavuje ženy dvojí zátěži (Kuchařová, 2008). Po roce 1989 se zásadně zhoršily podmínky skloubení zaměstnání a rodiny. Jak ukázala Valentova a Zhelyazkova (2009, s. 12), ženy, které porodily dítě po roce 1987, pociťovaly s větší pravděpodobností negativní důsledky přerušení kariéry v souvislosti s mateřstvím než ženy, které dítě vychovávaly v socialistickém režimu. Tento výzkum provedený na zemích střední a východní Evropy také doložil, že pocity z přerušení kariéry kvůli mateřství nezáleží na tom, zda jsou ženy z Česka, Maďarska, Polska nebo Slovenska (Valentova a Zhelyazkova, 2009, s. 13).

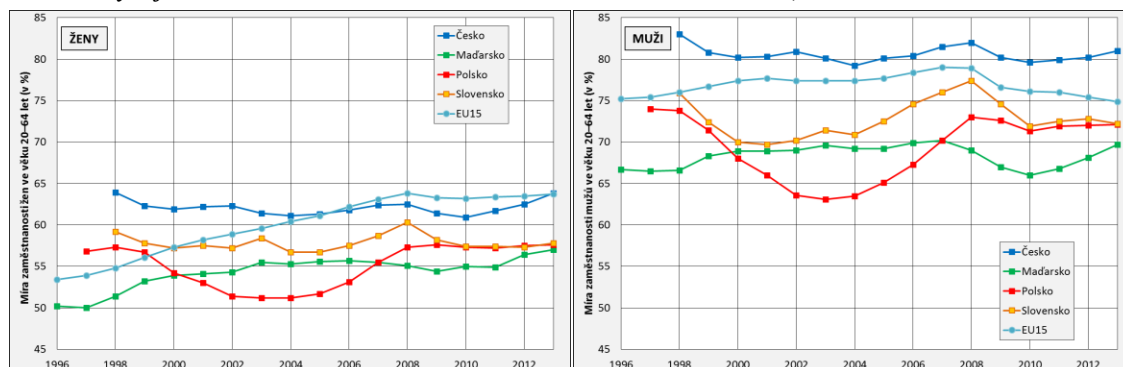
5.1 Zaměstnanost a situace na trhu práce

Rozhodnutí o založení rodiny je ovlivněno situací na trhu práce. V socialistických režimech byla zaměstnanost žen sice vysoká, ale hospodářské reformy v 90. letech přinesly obrovské společenské změny. Trh práce se restrukturalizoval, zmenšil, narostla konkurence, zvýšila se nejistota zaměstnání a v souvislosti s těmito změnami také rostly náklady na děti (Frejka, 2008, s. 163; Kotowska et al., 2008). Nejistota získání zaměstnání nebo strach ze ztráty zaměstnání byly jedním z faktorů, které vedly k odkladu mateřství do pozdějšího věku.

Zaměstnanost žen nejrychleji klesala na Slovensku a v Polsku. V Polsku zaměstnanost žen zároveň klesala nejdéle, až do roku 2004. Maďarsko odložilo reformy do poloviny 90. let, což pokles zaměstnanosti zpomalilo. V Česku zůstaly míry zaměstnanosti žen i mužů poměrně stabilní a ze zkoumaných zemí nejvyšší (Obr. 5). Důvodem byl rychlý rozvoj drobného podnikání

(Sobotka a kol., 2008), ale i státem podporovaný odchod určitých skupin z trhu práce (např. prodloužení rodičovské dovolené na 4 roky a podpora předčasných důchodů; Hašková, 2007).

Obr. 5 – Vývoj zaměstnanosti žen a mužů ve věku 20–64 let v zemích V4, 1996–2013

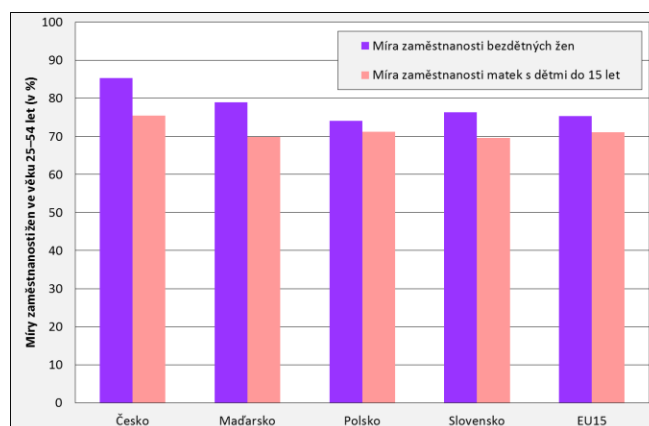

Zdroj: Eurostat, 2015

Zaměstnanosti žen se věnuje pozornost především v souvislosti s genderovou rovností a potenciálem pro hospodářský růst. V roce 2000 byla zformulována Lisabonská strategie pro všestranný rozvoj Evropské unie a pro zvýšení její konkurenceschopnosti. Za jednu ze slabín EU se považovala právě zaměstnanost, pro niž byl stanoven cíl 60% zaměstnanosti žen do roku 2010 a 70 % celkově pro obě pohlaví. V zemích Visegrádské čtyřky však zaměstnanost žen vzrostla nevýrazně a podle dat Eurostatu splnilo cíl Lisabonské strategie pouze Česko (60,9 % v roce 2010).

Pro zkoumání socioekonomických faktorů plodnosti je důležité přiblížit dopad rodičovství na zaměstnanost. Ve všech čtyřech zemích je nižší zaměstnanost žen s dětmi než bezdětných žen (viz Obr. 6). Naopak u mužů je tento trend opačný – jak se s dětmi zvyšují finanční náklady rodiny a na určitou dobu vypadá plat ženy, muži se snaží svůj příjem zvýšit.

Obr. 6 – Míry zaměstnanosti bezdětných žen ve věku 25–54 let a žen s dětmi do 15 let v roce 2013

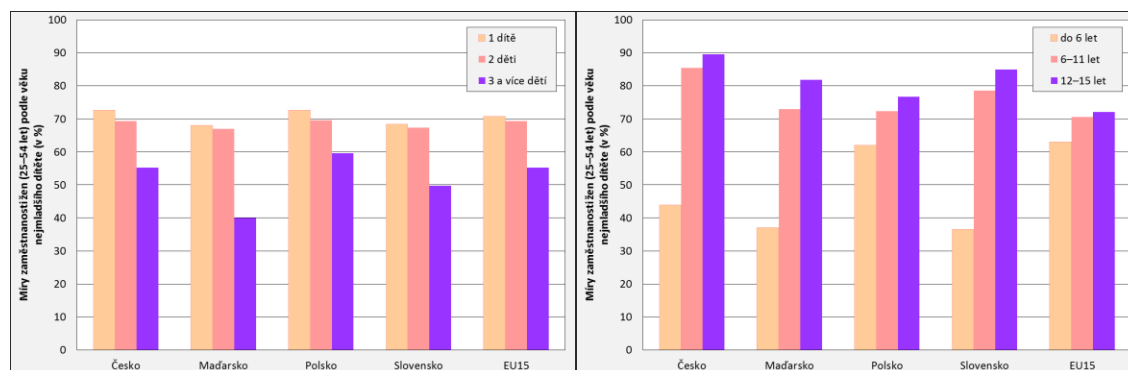

Zdroj: Eurostat LFS, 2015

Rozdíl v zaměstnanosti žen vzhledem k přítomnosti dětí v rodině je největší v Česku a Maďarsku (9–10 p. b. v roce 2013, viz Obr. 6). Nejmenší rozdíl byl naopak v Polsku (3 p. b. v roce 2013). V Polsku pracuje více než 60 % žen s dětmi do 6 let (Obr. 7 vpravo). Důvodem může být to, že rodičovský příspěvek je univerzální pouze 26 týdnů a na příjmově testovaný rodičovský příspěvek má nárok velmi málo rodin (OECD, 2012). Vystává tedy otázka, zda

v případě Polska můžeme hovořit o dostatečném sladění pracovního a rodinného života nebo o nutnosti vrátit se co nejdříve do zaměstnání. V České republice je zaměstnáno téměř 90 % matek se staršími dětmi (12–15 let), což je nejvíce ze zkoumaných zemí a o 20 p. b. více než v EU15 (viz Obr. 7). Co se týče zaměstnanosti žen podle počtu dětí, ve všech zkoumaných zemích zaměstnanost žen nejrazantněji klesá mezi matkami s 2 a 3 dětmi. Celkově nejmenší rozdíly jsou opět v Polsku (téměř 60 % matek se 3 a více dětmi pracuje). Naopak nejmeně matek se 3 a více dětmi pracuje v Maďarsku (40 %), kde jsou pro početné rodiny nejtědřejší příspěvky.

Obr. 7 – Míry zaměstnanosti matek podle počtu dětí (vlevo) a podle věku nejmladšího dítěte (vpravo) v roce 2013

Zdroj: Eurostat LFS, 2015

Pro sladění zaměstnání a rodiny mají důležitou úlohu částečné úvazky a flexibilní pracovní doba. Na částečné úvazky pracují spíše ženy (v průměru 32 % v EU v roce 2013), které tak mohou lépe skloubit pracovní a rodinný život. Naopak muži se spíše snaží nahradit vypadlý příjem partnerky nebo zvýšené finanční náklady rodiny, a proto částečné úvazky nejsou mezi muži rozšířené (8 % v EU v roce 2013). V zemích Visegrádské čtyřky se zkrácené úvazky využívají mnohem méně než ve vyspělejších státech EU. Příčinou je nižší platové ohodnocení a horší ekonomická situace než u západních sousedů. Zároveň přetrvává tradice úplných úvazků jako socialistické dědictví (Vohlídalová, 2008). Částečné úvazky jsou v postkomunistických zemích méně výhodné – bývají méně stabilní, hůře placené a méně perspektivní než celé úvazky (Štěpánková, 2003). Ze zkoumaných zemí hlásí největší zastoupení částečných úvazků Polsko, kde však v posledních letech podíl částečných úvazků mírně klesá (mezi pracujícími ženami 10,4 % v roce 2013). Naopak v ostatních zkoumaných zemích využití částečných úvazků roste (mezi ženami: Česko 10 %, Maďarsko 9 %, Slovensko 6 % v roce 2013). Nejčastějším důvodem práce na zkrácený úvazek je pro ženy v Česku péče o malé dítě (25 %), překvapivě oproti tomu v Maďarsku nesehnání zaměstnání s plným úvazkem (42 % dotazovaných žen – EU, 2014).²⁶

5.2 Předškolní péče o děti

Předškolní zařízení péče o děti jsou nepostradatelným nástrojem při sladění práce a rodiny. Důležitá je nejen dostupnost, ale i společenská přijatelnost, kvalita a cena takových institucí (Rindfuss, Morgan a Guzzo, 2003). Výzkumy objevily silnou korelaci mezi dostupností služeb péče o děti a úrovní plodnosti či načasováním prvního dítěte (Rindfuss et al., 2007 na příkladu

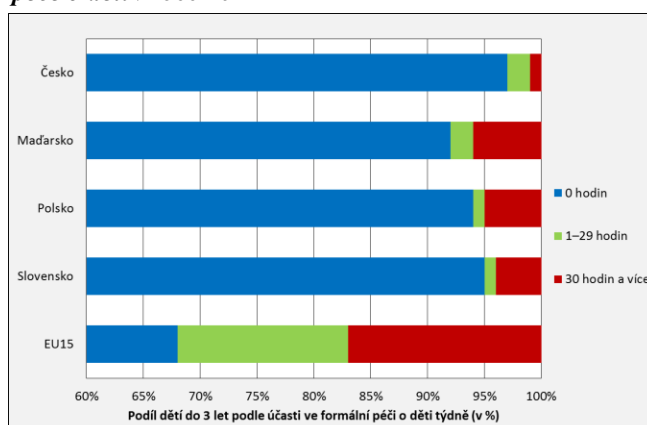
²⁶ V Polsku a Slovensku převažují ostatní důvody z více než 45 %, druhým nejčastějším důvodem je také nesehnání zaměstnání na celý úvazek (31 %).

Norska). Jiné studie, které se zaměřily na děti 2. a 3. pořadí, vztah mezi dostupností zařízení péče o děti a pravděpodobností jejich narození nepotvrdily (Kravdal, 1996; Andersson et al., 2004).

Formální péče o děti se v rámci rodinných politik dostala do centra pozornosti po roce 2002. Na summitu v Barceloně evropští politici schválili cíl do roku 2010, aby třetina dětí do 3 let a 90 % dětí od 3 let do školního věku navštěvovala zařízení formální péče. Za těmito cíli stojí snaha zvýšit zaměstnanost žen skrze rovnost pohlaví a sladění zaměstnání a rodiny, a tím přispět k rozvoji celé EU (Neyer, 2009).

Státy Visegrádské čtyřky se značně liší v účasti dětí do 3 let v zařízeních formální péče od vyspělejší části EU (Obr. 8). Zatímco v EU15 navštěvuje více než 30 % dětí do 3 let formální zařízení péče o děti, ve zkoumaných zemích je to navzdory barcelonským cílům méně než 10 %. Nejvyšší docházka dětí mladších 3 let do formálních zařízení je v Maďarsku (v průměru 8 % dětí do 3 let). V Polsku a na Slovensku je podíl dětí v jeslích 5–6%, nicméně převažuje docházka nad 30 hodin týdně. Oproti tomu v České republice, kde byl celkový podíl dětí v jeslích v roce 2012 pouhých 3 %, bývají děti v jeslích do 29 hodin týdně (Eurostat, 2015). Docházka je zřejmě ovlivněna limitem počtu hodin strávených v jeslích (46 hodin měsíčně pro děti mladší 2 let), při jehož překročení by rodič ztratil nárok na rodičovský příspěvek.

Obr. 8 – Podíl dětí do 3 let podle účasti v zařízeních formální péče o děti v roce 2012

Zdroj: Eurostat, 2015

Mezinárodní porovnání systému předškolní péče o děti není snadné, protože jednotlivé země mají svůj systém jinak nastavený i jinak definovaný. V České republice, Slovensku a Maďarsku jsou jesle určeny pro děti od 6 měsíců věku. V Polsku existují dva základní druhy zařízení péče o děti mladší 3 let. Jesle jsou určeny pro děti od 5 měsíců, o které může být v jeslích postaráno až 10 hodin denně. Tzv. dětská centra přijímají děti od 1 roku věku nejvýše na 5 hodin denně (Kubisa, 2012, str. 23).

Všechny zkoumané země se potýkají se dvěma zásadními problémy: s nedostatečnou kapacitou zařízení pro děti mladší 3 let a vysokými poplatky v soukromých zařízeních. Nedostatek míst vede k upřednostňování starších dětí a k obtížnému skloubení zaměstnání a rodiny. Přesné počty jeslí se ve statistikách neuvádí, protože soukromá zařízení nejsou sledována. Počet jeslí klesl během 90. let ve všech zkoumaných zemích. Korintus (2009) uvádí, že počet jeslí v Maďarsku poklesl v 90. letech o 60 %. Důvodem uzavírání jeslí byla decentralizace – převedení působnosti jeslí pod samosprávy, které však neměly dostatek finančních prostředků na jejich provoz. Dalšími faktory byla rostoucí nezaměstnanost

a prodloužení rodičovské dovolené (do 3–4 let věku dítěte), které podpořily přesun péče o malé děti zpět do rodiny.

Poněkud odlišně se vyvíjela situace v oblasti jeslí v Polsku. To trpělo nedostatkem míst v jeslích již v 70. a 80. letech. Péče o děti i o seniory tak zůstávala v rodině a defamilializační proces se nemohl prosadit tak jako v jiných socialistických zemích (Heinen a Wator, 2006). Velký význam pro skloubení zaměstnání matky a péče o dítě v Polsku měli (a stále mají) další členové rodiny, nejčastěji babičky. Právě v Polsku schází jesle nejvíc ze zkoumaných zemí. Počet dětských center se oproti roku 1989 snížil o 75 % (na 400 zařízení při 38 mil. obyvatel v roce 2006; Heinen a Wator, 2006, str. 201). Je však potřeba uvést, že kolektivní péče o děti mladší 3 let není v Polsku společensky přijata. Ve společnosti je zakořeněn názor, že matka by měla zůstat se svým dítětem doma co nejdéle je to možné (Heinen a Wator, 2006).

Finanční dostupnost jeslí záleží na typu služby, zda se jedná o soukromé zařízení nebo nekomerční provozované obcemi, zaměstnavateli nebo sdruženími. Výše poplatků v obecních jeslích záleží na rozhodnutí obce, která může přihlížet i k příjmu a sociální situaci rodin. Nedostatek obecních jeslí a vysoká poptávka vytváří tržní prostor pro soukromá zařízení, kde je často překážkou právě jejich vysoká cena. Rodiče v České republice platili podle výzkumu Paloncyové a kol. (2013) za služby jeslí v průměru 1 500–5 000 Kč na dítě v roce 2008. V Maďarsku se poplatky stanovují podle sociální situace každé rodiny a podle počtu dětí. Nízkopříjmové rodiny se 3 a více dětmi tak v Maďarsku nemusí platit nic (Matějková a Paloncyová, 2003). Na Slovensku stojí obecní jesle nad 200 eur, soukromé jesle však 350–450 euro. Tento až dvojnásobný rozdíl je daný velkou poptávkou a velmi špatnou dostupností obecních jeslí. I proto byl v roce 2009 zaveden příspěvek na péči o dítě (max. 230 euro) rodičům, kteří se vrací z rodičovské dovolené na trh práce dříve a své dítě umístí do jeslí.

Podmínky služeb péče o děti se v postsocialistických zemích mění především po roce 2008. Postupně dochází k rozvolňování přísných pravidel pro vznik a fungování jeslí, aby bylo snazší poptávané jesle založit a provozovat.²⁷ Hranice mezi tradičními kvalitními jeslemi a alternativními službami péče o děti se rozostřují. Nabývá tak na důležitosti kontrola kvality péče v jeslích.

V České republice měly přijít změny s nakonec zavrženým Prorodinným balíčkem. V balíčku byl návrh na zavedení institutu poskytovatele *vzájemné rodičovské výpomoci*, který by za úplaty (do 5 000 Kč za dítě) pečoval o max. 4 děti do 7 let. Tento institut byl ale v roce 2011 definitivně zavržen argumentem, že rodiče mohou s jinými osobami uzavřít smlouvu o hlídání dětí podle obecně právních předpisů (Paloncyová a kol., 2013).

Od listopadu 2014 nabyt platnosti zákon č. 247/2014 Sb. o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině, jehož cílem je rozšířit nedostatečnou nabídku předškolní péče o děti, zajistit její kvalitu a dostupnost pro rodiče. Proto dětské skupiny fungují na neziskové bázi a jsou zacíleny především na zaměstnavatele, kteří by dětské skupiny měli zakládat, poskytovateli mohou být

²⁷ Jesle začínají být vylučovány z kompetencí ministerstva zdravotnictví (v Česku od 1. 4. 2012, dětská centra v Polsku od roku 2012). České Ministerstvo zdravotnictví se odvolává na fungující živnost „Péče o děti do 3 let v denním režimu“, která je významově podobná jeslím, a přitom není vykonávána ve zdravotnickém zařízení (Paloncyová a kol., 2013).

také obce, církve, nestátní neziskové organizace a vysoké školy.²⁸ V roce 2015 bylo evidováno cca 50 dětských skupin (MPSV, 2016).

V Maďarsku od roku 1993 existuje tzv. *denní péče v rámci rodiny*²⁹ (family day care), která je podobná navrhovanému českému institutu rodičovské vzájemné výpomoci z Prorodinného balíčku. Cílem tohoto opatření bylo nahradit služby péče o děti především tam, kde neexistovaly, tzn. v malých obcích a na venkově. Přesto, že je tato služba již dlouho zavedena, není rozšířena.³⁰ Rodiny si totiž veškeré náklady na tyto služby musí hradit samy. Jesle v Maďarsku nabízí další služby, např. služby pro matky s batolaty, v rámci kterých si rodiče mohou přijít hrát s dětmi do jeslí nebo tzv. domácí péče o děti, kdy rodina požádá pečovatele o hlídání na určitou dobu (Korintus, 2009). Služby se pochopitelně vztahují jen na rodiče žijící v blízkosti těchto zařízení.

I v Polsku bylo zavedeno povolání tzv. *denní pečovatel/-ka*. Taková osoba se může starat až o 5 dětí (pokud je jedno z dětí mladší 1 roku nebo je zdravotně postižené max. o 3 děti). Denního pečovatele zaměstnává obec (Dziennik Ustaw z 3. 3. 2011, poz. 235³¹). Zájemce o toto povolání podle Kubisy (2012, str. 25) odrazuje forma smlouvy, kterou lze rychle ukončit a není možné čerpat dovolenou, nemocenskou, mateřskou nebo rodičovskou dovolenou. Povolání denního pečovatele/denní pečovatelky je tak spíše přechodné a poměrně nestabilní, nejvhodnější pro rodiče, který se již stará o malé dítě.

Co se týče mateřských škol (MŠ), ve většině zemí platí pro návštěvu MŠ hranice 3 roky věku dítěte. Pouze na Slovensku byla v roce 1994 snížena na 2 roky s cílem zmírnit nedostatečnou kapacitu jeslí (Bodnárová a kol., 2010). Starší děti však mají při zápisu přednost, proto snížená věková hranice často nepomáhá. Povinná docházka do MŠ platí většinou pro děti v předškolním věku (5–6 let). Maďarští rodiče jsou od září 2014 povinni do školky přihlásit děti starší 3 let, takže můžeme v příštích letech očekávat výrazný nárůst docházky. Nejvyšší podíl dětí v MŠ je v Maďarsku (75 % dětí ve věku 3–6 let v roce 2012) a na Slovensku (Obr. 9). V České republice je celkový podíl dětí v MŠ také 75%, ale děti často chodí do MŠ na kratší dobu (1–29 hod. týdně). Velmi nízkou účast dětí v předškolním vzdělávání dokládá Polsko (36 % v roce 2012). Denní péče o dítě je často svěřována babičkám nebo jiným ženám z rodiny, které mohou odejít do předčasného důchodu (Heinen a Wator, 2006).

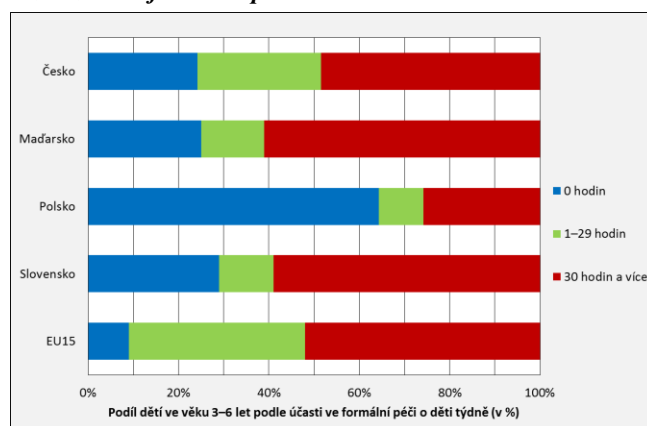
²⁸ Na dětskou skupinu se nevztahuje školský zákon ani zákon o živnostenském podnikání, a proto je z formálního hlediska velice snadné dětskou skupinu založit. V dětské skupině může být až 24 dětí od 1 roku věku až do zahájení povinné školní docházky, přičemž 1 pečovatel může mít na starosti skupinu nejvíce o 6 dětech. Při 7 a více dětech musí být pečovatelé alespoň 2. Věcný návrh zákona dále obsahuje daňová opatření. Zaměstnavatel si může snížit základ daně o náklady na poskytování služeb péče o děti svých zaměstnanců a také zaměstnaný rodič, který využívá tuto službu, získá slevu na dani z příjmu (MPSV, 2014b).

²⁹ Poskytovatel této péče se může starat až o 5 dětí ve věku od 20 měsíců do 14 let ve své vlastní domácnosti. Zákon stanovuje definici způsobilé osoby poskytovatele, podmínku absolvování 60hodinového kurzu a kritéria pro prostředí a práci s dětmi (Korintus, 2009).

³⁰ V roce 2007 bylo registrováno 205 poskytovatelů denní péče o děti v rámci rodiny, z toho 51 veřejných a 154 soukromých nebo neziskových (Korintus, 2009, s. 268).

³¹ <http://www.infor.pl/dziennik-ustaw.rok.2011.nr.45.poz.235.ustawa-o-opiece-nad-dziecmi-w-wieku-do-lat-3.html>

Obr. 9 – Podíl dětí ve věku 3–6 let podle účasti v zařízeních formální péče o děti v roce 2012

Zdroj: Eurostat, 2015

Kapitola 6

Srovnání rodinných politik ve státech Visegrádské čtyřky

Po předchozím podrobném popisu nastavení rodinných politik následuje stručné shrnutí rozdílů a společných charakteristik zkoumaných zemí. Cílem této kapitoly je pokusit se pro zkoumané země vymezit období společného vývoje.

V Česku se v 90. letech snižovaly státní výdaje určené rodinám s dětmi. V roce 1993 byl snížen mateřský příspěvek a od ledna 1996 se staly přídavky na děti příjmově testovanými. Péče o malé děti se přesunula do rodin, přesně řečeno na matky (viz prodloužení rodičovské dovolené v roce 1995). Snaha o vstřícnější podmínky pro rodiny s dětmi se začala objevovat na konci 90. let, ale první pozitivní opatření se povedlo prosadit až mnohem později. Období 2000–2008 můžeme z hlediska rodinné politiky vymezit jako příznivé, prorodinné. Vláda sociálních demokratů připravila koncepci rodinné politiky (2005), zvyšovala rodinné dávky (zdvojnásobení rodičovského příspěvku v roce 2007) a snažila se prosadit pronatalitní opatření – např. výrazné zvýšení porodného (Kocourková, 2006). Důležitým opatřením bylo také zrušení omezení výdělku při pobírání rodičovského příspěvku. Velký význam měla jistě doporučení ze strany EU, na jejíž úrovni se diskutovalo o moderních opatřeních rodinné politiky. Po volbách v roce 2006 se k moci dostala středopravicová koalice (ODS, SZ, KDU-ČSL), která zavedla flexibilnější systém rodičovské dovolené (2008), zrušila společné zdanění manželů a snížila porodné (2008). Tato vláda také připravila tzv. Prorodinný balíček (viz Příloha 1), který obsahoval důležité body pro zaměstnané rodiče s dětmi. Z ekonomických důvodů byl však novou, úřednickou vládou v prvních letech krize zamítnut a nevyužit. Hledání úspor v rodinných dávkách se projevilo i v přeměně porodného na sociální dávku v roce 2011. V letech 2012 a 2013 docházelo ke změnám v oblasti rodičovského příspěvku a institucionální péči o děti. Rok 2015 přinesl nárok na porodné více rodinám. Zvýšen byl totiž násobek životního minima, tudíž na porodné získalo nárok více rodin, a částku 10 000 Kč mohly nově dostat rodiny, kterým se narodilo 2. dítě.

Kladný obrat potvrdila ministryně Marksová v roce 2015 zřízením *Odborné komise pro rodinnou politiku*, která navrhuje nová opatření na podporu rodin a jejímž cílem je nalézt širokou shodu o budoucím směřování rodinné politiky v České republice (MPSV, 2016). Na základě práce Odborné komise by nejpozději od roku 2017 měla být zavedena týdenní otcovská dovolená, upraven rodičovský příspěvek (k vyčerpání již do 1 roku dítěte) a zřizovány mikrojesele pečující o max. 4 děti od 6 měsíců do 2 let (MPSV, 2016).

V Maďarsku bylo po nástupu první demokratické vlády, na rozdíl od jiných postsocialistických zemí, zachováno dřívější štědré nastavení rodinné politiky. Tehdejší konzervativní Antalova vláda dokonce zvýšila rodinné přídavky a zavedla příspěvek na výchovu dětí pro rodiny se 3 a více dětmi (Spéder a Kamarás, 2008). Úspory se v rodinné politice projeví až ve volebním období 1994–1998, během něhož se rodinné dávky staly příjmově testovanými nebo byly zrušeny (viz Příloha 2). Populační a rodinná témata se poté stala důležitým bodem ve volebních programech v roce 1998. Vítězná Orbánova konzervativní strana FIDESZ uvedla v roce 2000 systém rodinné politiky do původní podoby a výši rodinných příspěvků ještě zvýšila. Po roce 2000 již lze vývoj rodinné politiky v Maďarsku považovat za kontinuální. Nejvíce jsou podporovány rodiny střední vrstvy a nejméně ty nejchudší (Korintus a Stropnik, 2009). Zavedena byla otcovská dovolená (2002). Po roce 2009 si můžeme všimnout přijímání opatření zaměřených na sladění zaměstnání a rodiny. Díky vlivu EU se pozornost přesunula k usnadnění situace pracujících rodičů (zvyšování kapacity jeslí, podpora částečných úvazků viz Příloha 2). Od roku 2011 jsou v oblasti daňových úlev nejvíce zvýhodňovány rodiny se 3 a více dětmi. Snaha o shodu napříč politickým spektrem vyústila v roce 2012 v úpravu zákona o ochraně rodiny, který vyžaduje pro svou další změnu souhlas 67 % poslanců (EU, 2013a).

Polsko vedlo mezi zeměmi střední a východní Evropy v rychlosti, se kterou přijímalo principy neoliberální ekonomiky. Často se s transformačním obdobím v Polsku skloňuje termín šoková terapie, tedy série rychle přijímaných a poměrně převratných opatření, jejichž cílem bylo vedle transformace snížit schodek státního rozpočtu. Přístupy k rodinám s dětmi se v Polsku měnily tak často jako politické vlády, a navrhovaná opatření nebyla většinou nikdy prosazena.³² Celá 90. léta můžeme v Polsku označit za období pro rodinu nepříznivé. Okamžitě po pádu komunistické vlády byl zaveden příjmově testovaný princip rodičovského příspěvku (Fodor a Glass, 2007). V současné době jsou vypláceny podle příjmového kritéria všechny rodinné dávky. Od roku 2004 je jejich nároková hranice velmi nízká³³. Rodinná politika se v Polsku stala součástí sociální politiky více než jinde (Heinen a Wator, 2006). I přes přijaté koncepce rodinné politiky na konci 90. let hodnota rodinných přídávků a životní úroveň rodin klesala. V celkově spíše nepříznivém období 2000–2005 se stalo pozitivně laděným opatřením prodloužení mateřské dovolené a zavedení otcovské dovolené v letech 2000 a 2001. K příznivému obratu ve vývoji rodinné politiky došlo teprve po roce 2006 (zvýšení rodinných příspěvků, zavedení univerzálního porodného). Zároveň je většina opatření od roku 2006 nejvýhodněji nastavená, podobně jako v Maďarsku, pro rodiny se 3 a více dětmi. První vlaštovky zlepšení v oblasti nerodičovské péče o děti předškolního věku se objevily teprve po roce 2010 (plán na výstavbu jeslí).

Slovenská rodinná politika vykazuje leckteré znaky jako česká, např. velmi podobně je nastavený koncept životního minima (Matějková a Paloncyová, 2003). Sociální reformy na Slovensku v 90. letech kombinovaly křesťanské principy a pobídky k účasti rodičů na trhu práce (Mitchell, 2010). Nástroje rodinné politiky se zaměřily místo podpory početných rodin na motivaci rodičů k zaměstnání. Celkově můžeme 90. léta označit jako rodině nepříznivá vzhledem k poklesu reálné výše rodinných dávek. K zásadnímu snížení výše porodného a mateřského

³² Například slevy na daních pro rodiny s dětmi navrhované v roce 1998 nebo zavedení speciální dávky pro matky s dětmi, které se vzdaly placené práce kvůli výchově dětí (argumentem bylo znevýhodnění ve výši důchodu).

³³ V roce 2012 mělo nárok na rodinné dávky jen 2,115 mil. rodin (UNICEF, 2015). Univerzální dávkou je pouze mateřský a otcovský příspěvek a od roku 2012 také rodičovský příspěvek po dobu 26 týdnů.

-
- 1995–1999 adaptace společnosti na nové okolnosti, stagnace rodinné politiky (Spéder a Kamarás, 2008)
 - 2000–2004 reformační období pro vstup do EU – růst HDP, rodinné politice věnována větší pozornost
 - 2005–2008 opatření na harmonizaci práce a rodiny po vstupu do EU
 - 2009–2013 ekonomická krize

Kapitola 7

Analýza plodnosti

Státy Visegrádské čtyřky patří mezi země s nejnižší úrovní plodnosti na světě (PRB, 2014). Tato kapitola se věnuje propadu plodnosti po roce 1990. Vzhledem k vybranému období se zaměříme na transverzální ukazatele plodnosti. Data pro výpočet konečné plodnosti jsou dostupná do generace narozené v roce 1959 (pro Česko 1961). Později narozené ženy ještě neukončily svůj reprodukční věk. Vzhledem k nízkému počtu narozených ženám ve věku nad 35 let je poslední znázorněnou generací ta, u níž jsou dostupná data o plodnosti žen do 35 let věku (Česko kohorta 1975, Maďarsko a Slovensko kohorta 1973). Za Polsko data o generační plodnosti nejsou dostupná.

Kapitola je pro přehlednost členěna podle jednotlivých zemí a na závěr jsou shrnuty důležité rozdíly a podobnosti mezi zeměmi.

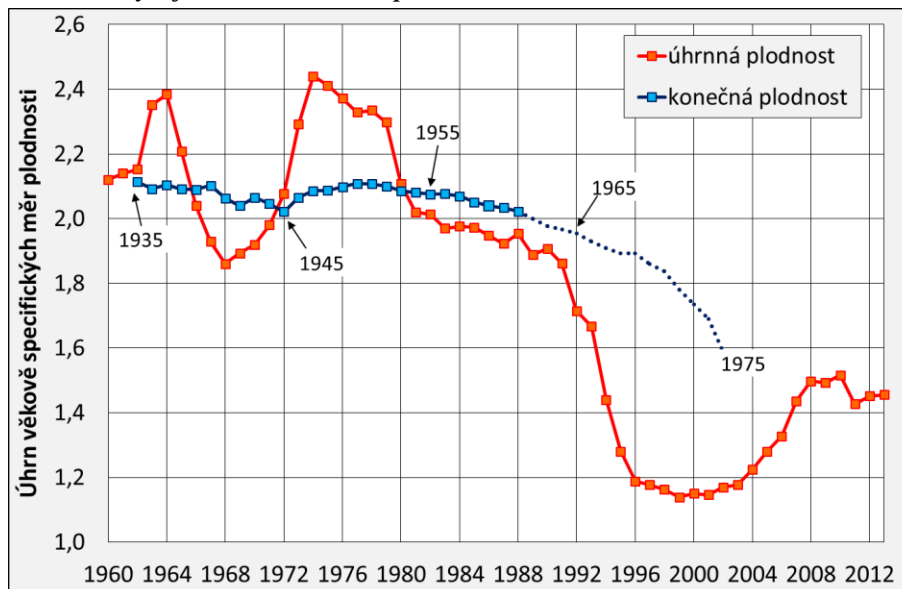
7.1 Vývoj plodnosti v Česku

K velkému propadu úhrnné plodnosti došlo v roce 1992 a 1994 (Obr. 11, Příloha 21). Úhrnná plodnost se v roce 1992 snížila z 1,9 na 1,7 dítěte na ženu (o 8 %) a v roce 1994 z hodnoty 1,7 na 1,4 (o 13 %). Pokles v roce 1994 byl nejrychlejší za celé sledované období. Pod hranici 1,3 dítěte na ženu (past nízké plodnosti) se Česko dostalo již v roce 1995 a překročilo ji až roku 2006. V období 1996–2003 se úhrnná plodnost dokonce pohybovala pod 1,2 dítěte na ženu. Rychlejší vzestup úhrnné plodnosti probíhal od roku 2003 do roku 2008. V období 2001–2005 byla přijata opatření na podporu rodin s dětmi, která zlepšovala především podmínky mateřské a rodičovské dovolené (viz Příloha 1). V lednu 2007 došlo ke zdvojnásobení rodičovského příspěvku a úhrnná plodnost se v tomto roce zvýšila o 8 % a následně v roce 2008 o 4 %. Poté se úhrnná plodnost ustálila kolem 1,5 dítěte na ženu. V roce 2011 však poklesla na hodnotu 1,4. V roce 2013 činila úhrnná plodnost opět necelých 1,5 dítěte na ženu (ČSÚ, 2014). V tomto období se zřejmě projevil důsledek ekonomické krize, došlo také k omezení porodného jen na prvorozené dítě v rodinách s nižším příjmem.

Pokud se podíváme na generační plodnost, můžeme pozorovat velmi mírný, avšak vytrvalý pokles konečné plodnosti počínaje generací narozenou v roce 1957 (na Obr. 11 rok 1980). Ženy narozené po roce 1960 svou plodnost každým dalším rokem snižují. Vedle snižování intenzity plodnosti dochází také ke změně jejího časování. Šprocha (2014) ukázal, že odklad mateřství se

v Česku projevuje u kohort narozených po roce 1965, s dynamickým zrychlením v 70. letech. U žen narozených začátkem 80. let se odklad již stabilizoval (Šprocha, 2014). Výsledná konečná plodnost žen bude záležet na intenzitě rekuperace v pozdějším věku. Podle Šprochy (2014, s. 231) nelze očekávat, že by se konečná plodnost přiblížila k úrovni 2 dětí na ženu.

Obr. 11 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Česku, 1960–2013

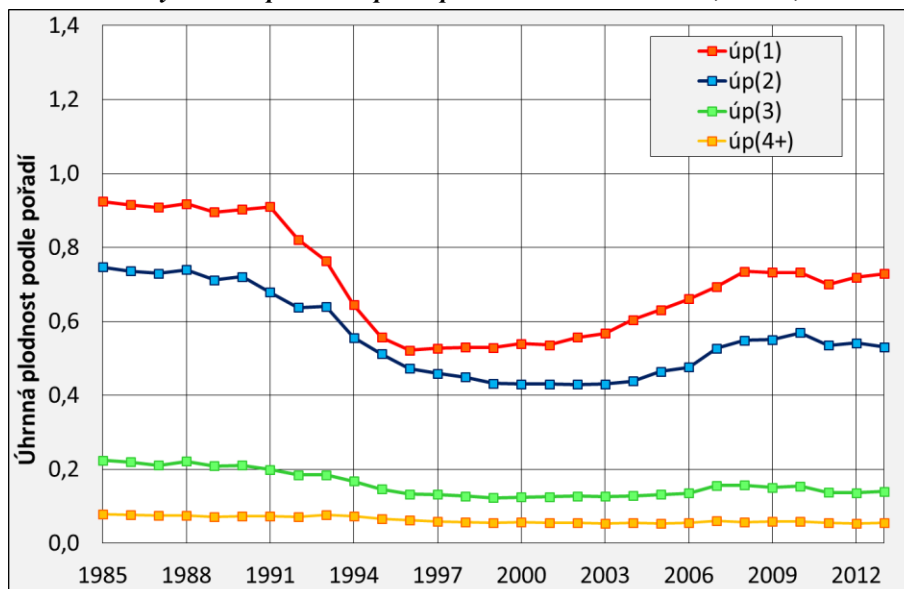
Poznámka: Hodnoty konečné plodnosti jsou posunuty o průměrný věk ženy při porodu v období 1985–2013 (27 let), zachyceny jsou generace 1935–1975.

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Na úplném počátku 90. let se na mírném poklesu plodnosti podílelo především snížení plodnosti 2. pořadí (Obr. 12). Můžeme si naopak všimnout lehkého nárůstu plodnosti 1. pořadí (Obr. 12). Ten Rychtaříková (2008, s. 28) vztáhla ke zrušení novomanželských půjček v roce 1991, jemuž předcházelo rychlé uzavírání sňatků v roce 1990. Od roku 1991 však plodnost 1. pořadí dramaticky klesala až do roku 1996 (ročně v průměru o 10 %) na minimální hodnotu 0,52 (Obr. 12). Zatímco propad plodnosti 2. pořadí stále pokračoval, plodnost 1. pořadí od roku 1996 lehce narůstala. Za tímto nárůstem stály ženy starší 25 let, které začínaly kompenzovat svůj odklad mateřství z 1. poloviny 90. let. Vzestup plodnosti 1. pořadí se urychlil po roce 2003, až se po dosažení hodnoty 0,74 v roce 2008 zastavil.

Vývoj redukováných měr plodnosti 2. pořadí byl podobný, ale mírně zpožděný. Pokles plodnosti 2. pořadí se zastavil v letech 1992–1993 a opět zrychlil během let 1993–1996. Následovalo desetiletí, během kterého zůstávala plodnost 2. pořadí velmi nízká (cca 0,45 dítěte na ženu). K opatrnému zvyšování začalo docházet od roku 2003, úhrnná plodnost 2. pořadí vystoupala na hodnotu 0,57 dítěte na ženu v roce 2010.

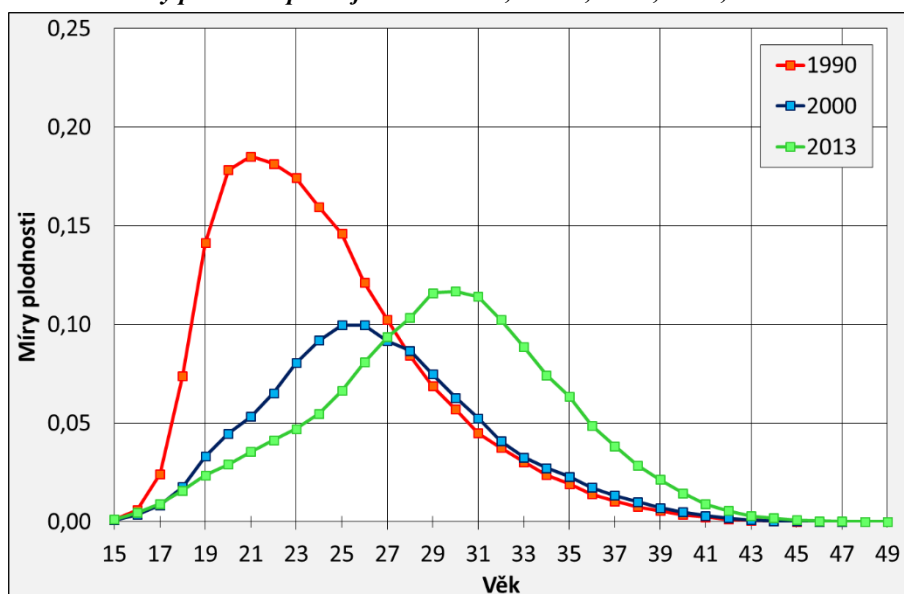
Co se týče plodnosti 3. pořadí, pokles nastal v období 1994–1996 (o 10–14 % ročně), poté úroveň zůstala do roku 2006 stabilní na nižších hodnotách. K mírnému nárůstu došlo podobně jako u plodnosti 1. a 2. pořadí po roce 2006. V roce 2011 plodnost všech pořadí poklesla, nejvíce plodnost 3. pořadí (o 11 %) a 2. pořadí (o 6 %). Plodnost 4. a dalšího pořadí se oproti nižším pořadím tak výrazně neměnila. V roce 1990 činila její hodnota 0,07 dítěte na ženu a v roce 2012 0,05 dítěte. K poklesu došlo především v 2. polovině 90. let

Obr. 12 – Míry úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte, Česko, 1985–2013

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Pro lepší představu shrňme, že plodnost 1. až 3. pořadí klesala do roku 1996, nejrychleji v letech 1994 a 1995 (o 8–16 % ročně). V období 2002–2008 naopak plodnost 1. až 3. pořadí rostla. Nárůst v roce 2007 byl vysoký především díky ženám, které porodily 1. a 2. dítě. Po roce 2010 plodnost klesala u všech pořadí. V roce 2011 ženy odkládaly jak rozšíření rodin, tak i jejich založení.

Od 90. let se významně měnil podíl jednotlivých věkových skupin na úhrnné plodnosti. Až do roku 1991 zůstávalo zastoupení věkových skupin velmi podobné, s maximem plodnosti ve věku 20–24 let (46 % z úhrnné plodnosti v roce 1990). Od roku 1991 začal klesat význam nejmladších věkových skupin. Základní znázornění posunu plodnosti do pozdějšího věku je podáno na Obr. 13. Nejčastější věk při narození dítěte se posunul z 21 let v roce 1990 na 30 let v roce 2012. V následujícím textu bude plodnost podle věkových skupin analyzována podrobněji.

Obr. 13 – Míry plodnosti podle jednotek věku, Česko, 1990, 2000, 2013

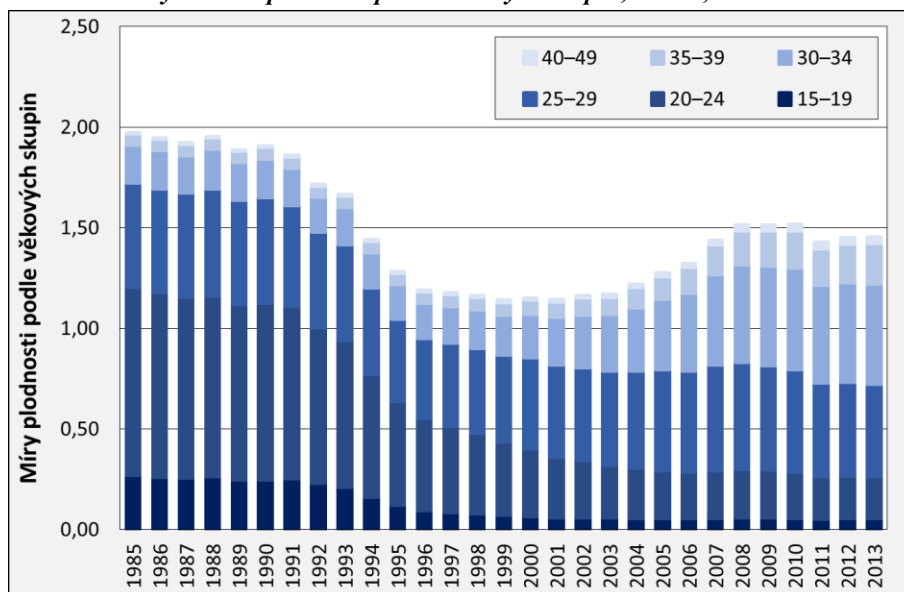
Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Plodnost žen ve věku 15–19 klesala nejrychleji v období 1992–1996, meziletočně o více než 20 % (viz Příloha 26). Podobně se vyvíjela i plodnost žen ve věku 20–24 let (meziroční pokles o cca 15 %). Tyto dvě nejmladší věkové skupiny tak zapříčinily celkový pokles úhrnné plodnosti v daném období. Plodnost žen ve věku 15–19 let se v roce 2001 dostala zřejmě na své minimum platné za stávajících podmínek. Je otázka, zda se v budoucnosti její ani ne 4% podíl na úhrnné plodnosti ještě změní.

Od poloviny 90. let rodilo stále více žen ve věku nad 25 let (Obr. 14). Co se týče věkové skupiny 25–29 let, její plodnost trvale rostla mezi lety 1997–2008. Nárůst nicméně nebyl tak rychlý jako u plodnosti žen starších 30 let. Ty od roku 1996 vykazovaly kladný přírůstek s nejrychlejší nárůstem v období 2000–2008 (v průměru o 11 % ročně, viz Příloha 26).

Plodnost žen ve věku 25–29 let překonala význam mladší věkové skupiny v roce 1998 (37 % z úhrnné plodnosti oproti 34 % skupiny 20–24 let). V období 2001–2003 držela věková skupina žen ve věku 25–29 let své maximum (40 %) a poté začal i její podíl na úhrnné plodnosti pomalu klesat (Příloha 25). Tento trend svědčí o další fázi posunu plodnosti do pozdějšího věku. Po roce 2004 začal rychleji růst plodnosti žen ve věku 30–34 let (26 % z úhrnné plodnosti v roce 2004). Její podíl předčil procentuální zastoupení plodnosti 25–29letých žen v roce 2011 (34 % oproti 33 % věkové skupiny 25–29 let).

Obr. 14 – Míry úhrnné plodnosti podle věkových skupin, Česko, 1985–2013

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

7.2 Vývoj plodnosti v Maďarsku

Maďarsko bylo první evropskou zemí, kde úhrnná plodnost poklesla pod hladinu prosté reprodukce. V 60. letech hodnota úhrnné plodnosti klesla pod 1,8 dítěte na ženu, což byla úroveň, kterou vykazovalo již jen Estonsko (Spéder a Kamarás, 2008). Většina evropských států v 60. letech prožívala naopak baby boom. Konečná plodnost na rozdíl od svého transverzálního protějšku nekolísala a pohybovala se mezi hodnotami 1,9–2,0 dítěte na ženu (viz Obr. 15).

Při porovnání vývoje úhrnné plodnosti s Českem si můžeme všimnout opačného trendu v 80. letech, kdy v Maďarsku došlo k vzestupu hodnot ukazatele v roce 1985 a 1990. Ještě

v 2. polovině 80. let a také do poloviny 90. let se v Maďarsku přijímala významná propopulační opatření. Nejdůležitějším bylo v roce 1985 zavedení 2. typu příspěvku na péči o dítě, jehož výše činila 65–75 % výše platu. Kapitány (2008, s. 78) s využitím ekonometrického modelu vypočítal, že tato dávka, zkráceně zvaná GYED, zvýšila v období své platnosti (1986–1995) plodnost o 8–10 % za celé období. Zřejmě i následkem rodinné politiky začala úhrnná plodnost klesat až v roce 1992. Spéder a Kamarás (2008) předpokládají v období 1990–1995 dvě strategie: přetrvávající vzorec rození dětí v mladém věku a prozatímní odklad rodičovství u těch, které poznamenala společenská změna (především nejistota a nové možnosti).

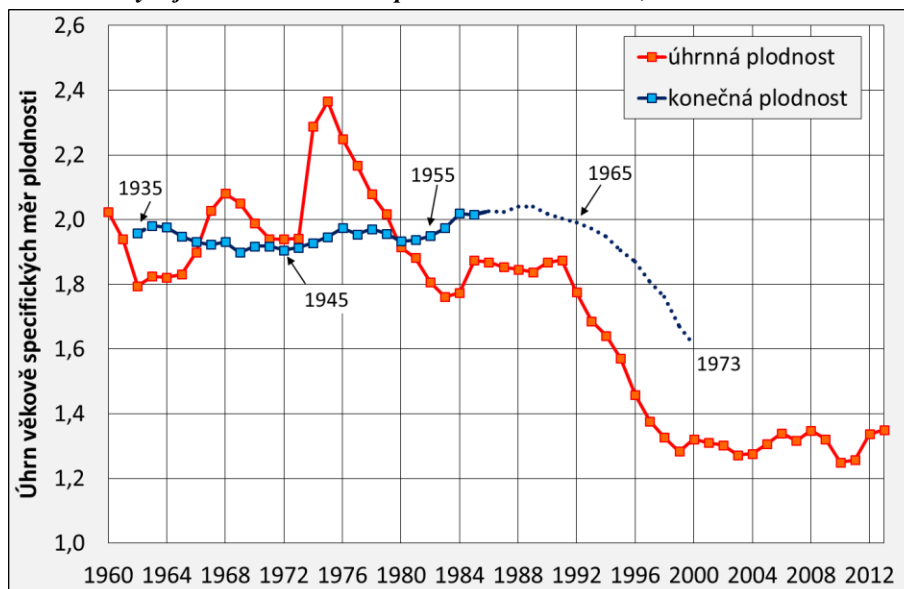
V období 1995–1998 úhrnná plodnost klesala zrychleným tempem. Lze předpokládat, že vedle nárůstu nezaměstnanosti se negativně projeвило také snížení podpory rodinám (1996–1998). Úhrnná plodnost se snižovala o 4–5 % ročně, což v porovnání s Českem (v období 1994–1995 více než 10 %) bylo pomalejší tempo. Aassve et al. (2006, s. 143) a Spéder a Kamarás (2008, s. 18) zdůrazňují nerovnoměrnost poklesu plodnosti napříč vzdělanostní strukturou žen, přičemž plodnost klesala především u vzdělanějších. Tuto skutečnost je potřeba vidět v souvislosti s charakterem přijatých změn. Finanční podpora rodin podle výše příjmu byla zrušena, negativně tedy ovlivnila rodiny se středními a vyššími příjmy. Oproti tomu výše dávek rodinám s nižšími příjmy se zvýšila.

Úhrnná plodnost v Maďarsku zastavila svůj pokles v roce 1999 (Obr. 15, Příloha 22). Po jednoletém navýšení v roce 2000 však tento ukazatel klesl až na 1,27 dítěte na ženu v roce 2003. Do roku 2009 se úhrnná plodnost udržovala nad hranicí 1,3 dítěte na ženu. Poté se však podmínky pro rození dětí patrně zhoršily v důsledku ekonomické krize a v letech 2010 a 2011 úhrnná plodnost klesla na 1,25 dítěte na ženu. Mezi lety 2011 a 2012 došlo pravděpodobně ke zlepšení populačního klimatu. Určitou roli mohlo sehrát zotavení z ekonomické krize. V roce 2011 byly navíc zavedeny daňové úlevy pro rodiny s dětmi, jejichž výše závisí na počtu dětí, a podpory se dočkaly také částečné úvazky pro matky s dětmi (viz Příloha 2). V roce 2012 se úhrnná plodnost vrátila na hodnotu 1,34.

Velmi nízká úroveň úhrnné plodnosti v Maďarsku není tolik překvapivá, pokud se zaměříme na longitudinální pohled. Již generace narozené v roce 1935 měly v průměru méně než 2 děti. Plodnost klesala od generace žen 1937. Ženy, které se narodily v letech 1943–1948 měly průměrně kolem 1,9 dítěte. Počet dětí na ženu pomalu rostl poválečným generacím narozeným od roku 1946. Generace 1949–52 se přiblížily 2 dětem. Konečná plodnost se opět začala zvyšovat u žen narozených po roce 1954. V období 1957–64 dokonce překročila hodnotu 2 dětí na ženu, přestože poslední kohorty ještě neměly ukončený reprodukční věk. Generační plodnost trvale klesá u žen narozených po roce 1963 včetně.

Pokles plodnosti 1. a 2. pořadí probíhal v Maďarsku souběžně od roku 1991 (Obr. 16). Tato pořadí se nejvíce podílela na celkovém poklesu úhrnné plodnosti v první polovině 90. let. Plodnost 1. pořadí se do roku 1999 snížila o necelou třetinu oproti roku 1991 (z hodnoty 0,83 na 0,57 v roce 1999, viz Příloha 22). K nejrychlejšímu propadu došlo v letech 1992 a 1993 (o 7 %). V letech 2000–2003 byla plodnost 1. pořadí poměrně stabilní, a poté následovalo období pomalého růstu (2004–2008). V průměru se plodnost 1. pořadí zvyšovala od roku 2004 o 2 % ročně až na hodnotu 0,64. Po roce 2009 však došlo ke snížení. Úhrnná plodnost 1. pořadí se dostala opět na stejnou úroveň až o 4 roky později.

Obr. 15 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Maďarsku, 1960–2013

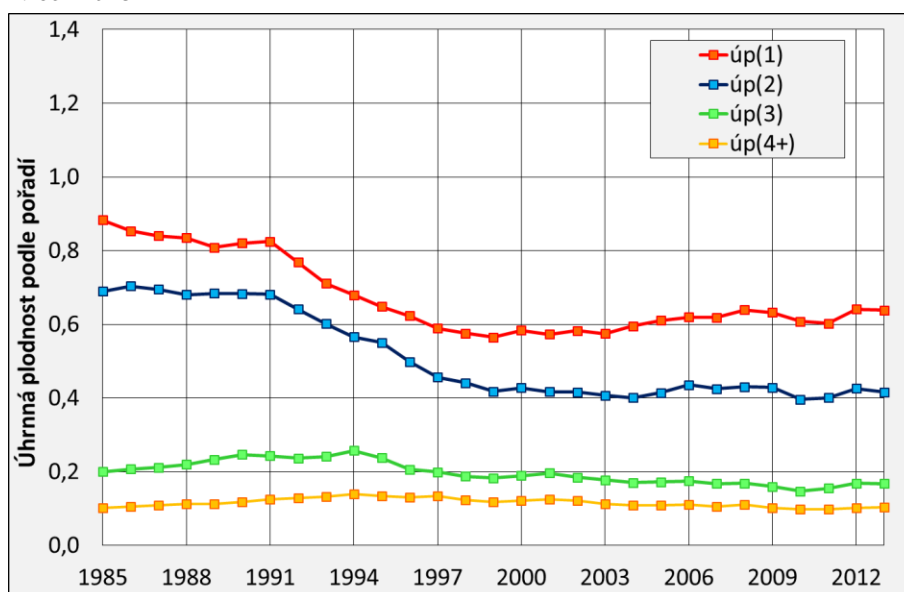

Poznámka: Hodnoty konečné plodnosti jsou posunuty o průměrný věk ženy při porodu v období 1985–2013 (27 let), zachyceny jsou generace 1935–1973.

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Úhrnná plodnost 2. pořadí se v průběhu 90. let výrazněji snížila než plodnost 1. pořadí. Nejrychleji probíhal pokles v letech 1992–1994 (o 6 % ročně) a poté v letech 1996 a 1997 (o 8–9 %). Celkově se úhrnná plodnost 2. pořadí snížila mezi lety 1991 a 1999 o 39 % (z 0,68 na 0,42 dítěte). Stejně jako v případě plodnosti 1. pořadí se tento ekvivalentní ukazatel pro druhorozené děti zvýšil v roce 2000. Poté však až do roku 2004 klesal. Po nárůstu na hodnotu 0,44 v letech 2005 a 2006 úhrnná plodnost 2. pořadí stagnovala do roku 2009. Po propadu v roce 2010 kopírovala vývoj plodnosti 1. pořadí.

Obr. 16 – Míry úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte, Maďarsko, 1985–2013

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Plodnost 3. pořadí rostla v období 1985–1989. Zajímavým se zdá 6% nárůst plodnosti 3. pořadí v roce 1994, kdy byla hodnota 0,26 naposledy dosažená v polovině 70. let. Odráží se zde zřejmě zavedení příspěvku pro matky se 3 a více dětmi v roce 1993. Toto opatření však mělo krátkodobý dopad, neboť až do roku 2000 úhrnná plodnost 3. pořadí klesala. Nejvýraznějšího poklesu si můžeme všimnout v roce 1996 (o 13 %). Celkově úhrnná plodnost 3. pořadí klesla v 90. letech o čtvrtinu (z hodnoty 0,24 v roce 1991 na 0,18 dítěte v roce 1999). Mírný nárůst plodnosti v letech 2000, 2005 a 2006 se objevil i u 3. pořadí. V roce 2010 se plodnost 3. pořadí propadla nejlouběji, na hodnotu 0,15 dítěte na ženu. V roce 2011 a 2012 se však ukazatel prudce zvýšil (o 6 a poté 8 %) na hodnotu 0,17.

Plodnost 4. a dalšího pořadí rostla do roku 1994 na hodnotu 0,14. Výrazněji se snížila až po roce 2000 (především v letech 2003 a 2009). V roce 2012 připadalo na jednu ženu v průměru 0,1 dítěte 4. a dalšího pořadí. Na křivce plodnosti vyšších pořadí nenajdeme mnoho výkyvů, protože její úroveň je nízká. Zároveň se rodiny s vyšším počtem dětí méně často rozhodují o přivedení dalšího potomka na svět na základě vnějších podmínek. Důvody mohou být různé, nejčastěji náboženské nebo sociokulturní. V porovnání s Českem je v Maďarsku podíl dětí 4. a vyššího pořadí z počtu živě narozených dvojnásobný (8 % v roce 2012).

Výše zmíněné ukazatele jsou nepochybně ovlivňovány reprodukčním chováním romské menšiny.³⁴ O něm však můžeme usuzovat pouze z výběrových šetření a odhadů. Habcicsek (2007) uvádí, že plodnost romských žen v průběhu 90. let klesala, nicméně její průměr za období 1990–2000 činil 3,1 dítěte na ženu (oproti 1,6 za celou maďarskou populaci). Romská menšina se díky vyšší plodnosti vyznačuje výrazně mladší věkovou strukturou (nad 40 % Romů ve věku 0–19 let, Habcicsek, 2007, s. 17). Z tohoto důvodu podíl Romů na maďarském obyvatelstvu roste.

Věkový profil plodnosti je znázorněn na Obr. 17. Maďarské ženy začaly odkládat mateřství dříve než v Česku. Modální věk plodnosti byl v Maďarsku v roce 1990 o 2 roky vyšší (23 let) než v Česku a zároveň intenzita plodnosti byla nižší. V roce 2012 zůstává poměrně vysoká plodnost v nejmladších věcích, ale mezi 19. a 22. rokem života se růst plodnosti s věkem výrazně zpomaluje, až zastavuje. Tento trend by mohl souviset s vysokým podílem studujících³⁵ na univerzitách, a tedy s odkladem plodnosti během studia.

Nejčastější věk při narození dítěte není jednoznačný. Ženy ve věku 29–31 let rodí s velmi podobnou intenzitou. Největší rozdíl v plodnosti podle věku se mezi Maďarskem a Českem objevuje v nejmladší skupině žen (15–19 let). Přestože byla plodnost této věkové skupiny začátkem 90. let vyšší v Česku (13 %), v roce 2012 tvořila v Maďarsku 7 % z úhrnné plodnosti, zatímco v Česku jen 3,7 % (viz Příloha 27). Tento vývoj můžeme částečně vysvětlit vyšším podílem romské populace a jejím dřívějším zakládáním rodin.

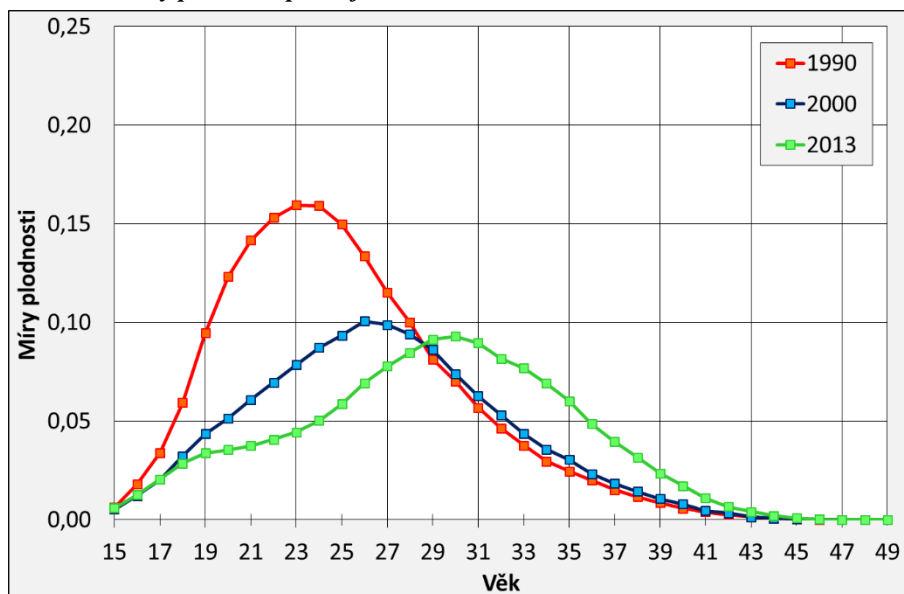
Plodnost žen ve věku 20–24 převládala v Maďarsku jen do roku 1994. Nejrychlejší pokles zaznamenala v letech 1996–1998 (o 10 % ročně, v roce 1998 o 8,7 %). Míra plodnosti žen ve věku 20–24 let se poměrně rychle snižovala až do roku 2007 (viz Obr. 18). K prvnímu nárůstu

³⁴ Odhady o počtu Romů v Maďarsku jsou širokého rozpětí. Podle sčítání z roku 2011 se k romské národnosti přihlásilo více než 315 000 obyvatel (KSH, 2011). Neoficiální odhady se pohybují v rozmezí 250 000–800 000 Romů, tj. 2,5–8 % maďarského obyvatelstva (Muigai, 2012).

³⁵ Spéder a Kamarás odhadují, že zhruba polovina dvacetiletých studuje na vysoké škole.

plodnosti od roku 1990 došlo teprve v roce 2008. Podíl žen ve věku 20–24 let na úhrnné plodnosti se zmenšil z 39 % v roce 1990 na necelých 16 % v roce 2012 (viz Příloha 28).

Obr. 17 – Míry plodnosti podle jednotek věku, Maďarsko, 1990, 2000, 2013

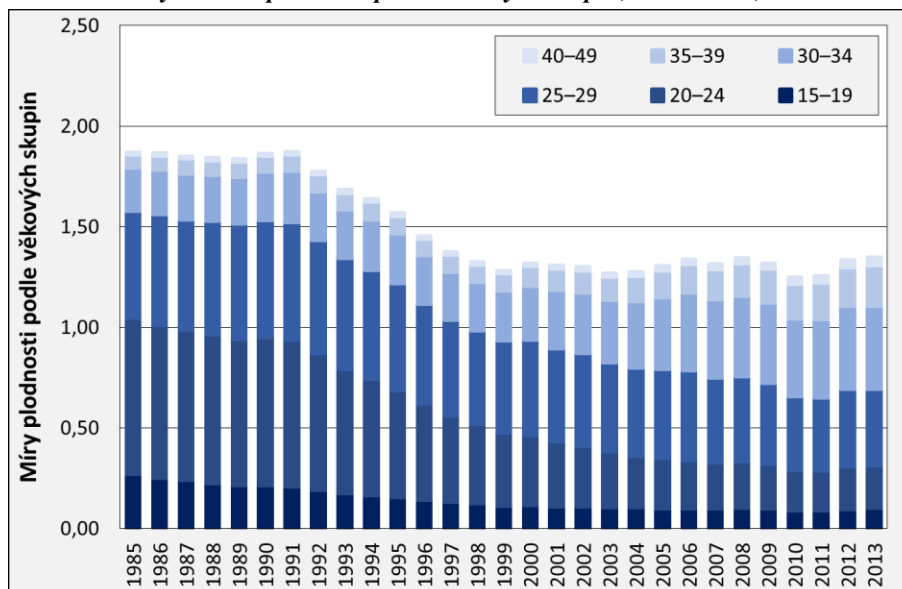

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Během 90. let se plodnost žen ve věku 15–19 a 20–24 let snížila o polovinu, což bylo nejvíce ze všech věkových skupin. Byly to právě ženy mladší 25 let, které se největší měrou podílely na poklesu úhrnné plodnosti v období 1996–1998. V novém tisíciletí se výrazněji snížila plodnost 20–24letých (o dalších 40 %), zatímco ženám do 19 let věkově specifická plodnost klesla o necelou pětinu.

V období 1995–2009 tvořily největší podíl z úhrnné plodnosti ženy ve věku 25–29 let (34 % v roce 1995). Jejich podíl však spíše stagnoval a od roku 2000 klesal až na 29 % v roce 2012. Intenzita plodnosti této věkové skupiny klesla v průběhu 90. let o čtvrtinu, v období 2000–2012 potom o necelou pětinu.

Naopak oproti roku 1990 vzrostla plodnost žen starších 30 let. S posunem plodnosti do pozdějšího věku nabývala na významu skupina žen ve věku 30–34 let. Plodnost 30–34letých zaznamenala mezi lety 1990–2012 70% nárůst, uskutečněný především po roce 2000. V roce 1990 zaujímala jejich plodnost jen 13 % z úhrnné plodnosti, o 10 let později to bylo již 20 % a v roce 2012 30,7 % z úhrnné plodnosti. Od roku 2010 jsou ženy ve věku 30–34 let nejplodnější věkovou skupinou, i když jejich zastoupení na úhrnné plodnosti je poměrně vyrovnané oproti mladší skupině žen ve věku 25–29 let (30,7 % v porovnání s 29,1 %). Plodnost žen ve věku 35–39 let vzrostla ze 4,3 % v roce 1990 na 14,4 % (2012) z úhrnné plodnosti. Intenzita věkově specifické míry se během sledovaného období více než zdvojnásobila.

Obr. 18 – Míry úhrnné plodnosti podle věkových skupin, Maďarsko, 1985–2013

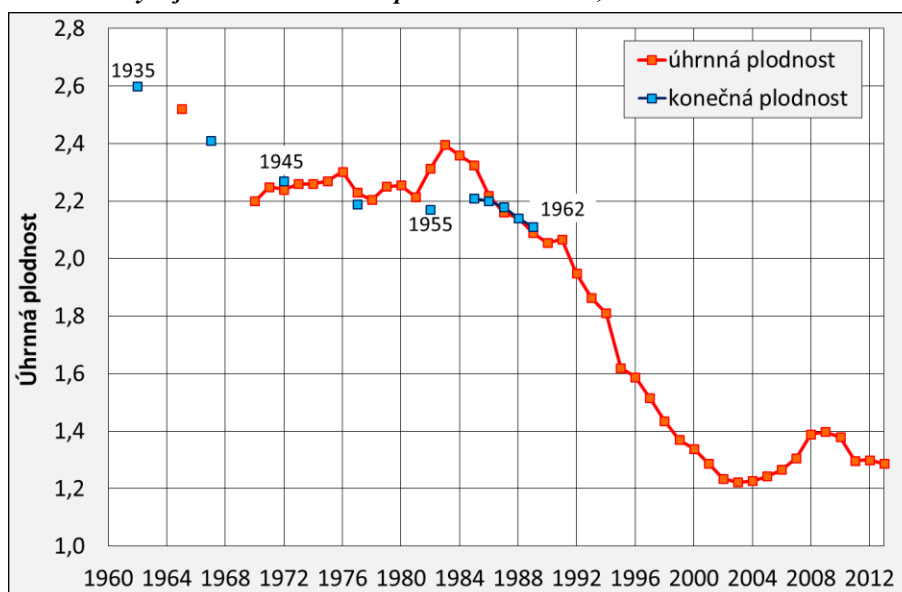
Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

7.3 Vývoj plodnosti v Polsku

Reprodukční chování v Polsku je silně ovlivněno katolickou vírou. Přesto Polsko podstupuje podobný vývoj s rysy 2. demografického přechodu jako ostatní postkomunistické země (např. vzestup podílu narozených mimo manželství, nárůst počtu rozvodů, odklad sňatků i rození dětí do pozdějšího věku). Plodnost v Polsku je dodnes vázaná na manželství, i když tato souvislost po roce 2000 slábne. Ještě v roce 1990 zůstával podíl živě narozených mimo manželství na velmi nízké úrovni (6,2 %). Tento podíl stoupl do roku 2000 na 12 % a v roce 2013 převýšil 23 % z celkového počtu živě narozených (GUS, 2015b, s. 300). Pro porovnání v Česku se v roce 2013 narodilo mimo manželství 45 % živě narozených (ČSÚ, 2014).

Na Obr. 19 je zachycen vývoj úhrnné plodnosti od roku 1970 a konečné plodnosti generací 1932–1962. Do roku 1986 se úhrnná plodnost pohybovala mezi 2,2–2,5 dětmi na ženu. K rychlému vzestupu došlo v letech 1982 a 1983 až na hodnotu 2,4 dítěte na ženu. Určitý vliv zřejmě mělo zavedení příspěvku pro ženy na prodloužené mateřské dovolené roku 1981 a poté jeho prodloužení do 2 let věku dítěte. Pod úroveň prosté reprodukce (tj. 2,1 dítěte na ženu) se úhrnná plodnost dostala teprve v roce 1990. Počátek dlouhodobého poklesu plodnosti však můžeme pozorovat již od roku 1986. Kromě jediného zastavení v roce 1991 úhrnná plodnost klesala až do roku 2003. Během období 1986–2003 se úhrnná plodnost snížila z 2,2 na 1,2 dítěte na ženu, tj. o 55 %. Nejrazantněji úhrnná plodnost klesala v letech 1992 (o 6 %), 1995 (o 10 %) a 1998 (o 5 %). Rodinná politika 90. let se vyznačovala klesající státní podporou rodinám (např. zrušení univerzálních přídatků na děti v roce 1995) a nestabilním politickým vedením (Heinen a Wator, 2006). Pro založení rodiny bylo toto období velmi nejisté, což odpovídalo i zvýšené nejistotě bezdětných lidí o tom, zda v budoucnu založit rodinu, navzdory obecně negativně vnímané bezdětnosti (Kotowska, 2008).

Obr. 19 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Polsku, 1960–2013

Poznámka: Hodnoty konečné plodnosti jsou posunuty o průměrný věk ženy při porodu v období 1985–2013 (27 let), zachyceny jsou generace 1935–1962.

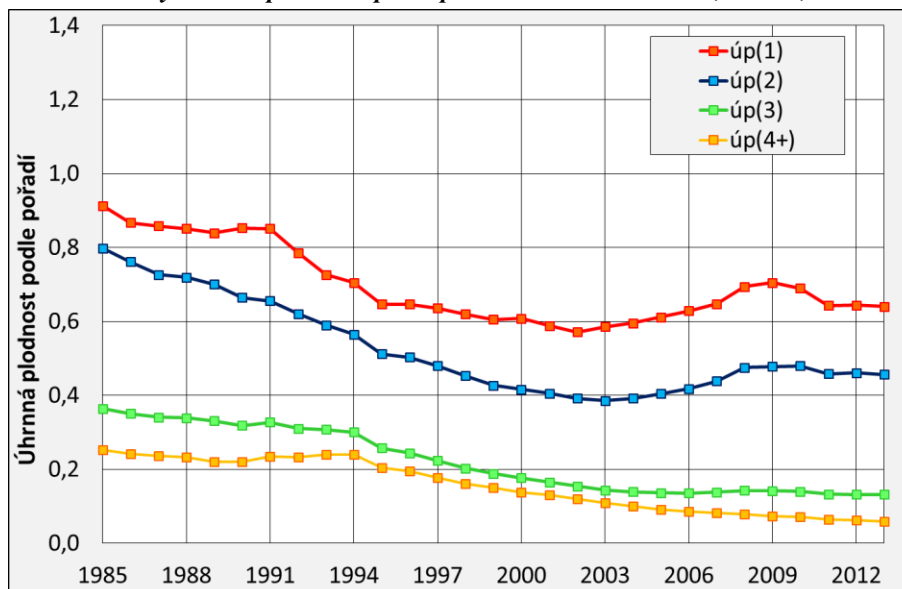
Zdroj: GUS (2015a), HFC (2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty, konečná plodnost z Council of Europe (in Brzozowska, 2013)

Po dosažení minima úhrnné plodnosti v roce 2003 se trend obrátil a úhrnná plodnost rostla do roku 2009 (na téměř 1,4 dítěte na ženu). Toto období plynulo ve znamení rychlého růstu HDP a několika přijatých opatření na podporu rodin s dětmi (viz Příloha 3). Podobně jako v Česku a Maďarsku byl zaznamenán po roce 2009 pokles ukazatele, hodnota úhrnné plodnosti činila v roce 2013 1,29 dítěte na ženu.

Konečná plodnost klesala v porovnání s ostatními zeměmi velmi rychle, ale z vysoké hodnoty 2,6 dětí na ženu narozenou v roce 1932 na 2,2 dětí na ženu pro generace 1950–1960. Kotowska et al. (2008, s. 806) přisuzuje tento pokles snižování plodnost 4. a dalšího pořadí. Trend poklesu konečné plodnosti nastupuje opět u generací narozených po roce 1960. Z důvodu nedostupnosti dat však nemůžeme konečnou plodnost zkoumat podrobněji.

Plodnost 1. pořadí klesala mírně do roku 1989 a poté zrychleně (o 8 % ročně) od roku 1992. Od roku 1996 se pokles zpomalil (2–3 % ročně). Průběh úhrnné plodnosti 2. pořadí byl velmi podobný, pouze nedošlo k žádnému zpomalení poklesu začátkem 90. let. Plodnost 1. pořadí se mezi lety 1990–2002 snížila o třetinu (z hodnoty 0,85 na 0,57 dítěte na ženu) a plodnost 2. pořadí o 42 % (z 0,66 na 0,39 dítěte na ženu).

Nepříznivý trend snižování porodnosti byl v roce 2003 zvrácen. Plodnost 1. pořadí vzrostla z 0,57 dítěte na ženu (2002) na hodnotu 0,70 v roce 2009. V roce 2012 činila míra plodnosti 1. pořadí 0,64 prvorozeného dítěte na ženu. Plodnost 2. pořadí se zvyšovala od roku 2004 na 0,48 dítěte na ženu v roce 2008. Jak je vidět na Obr. 20 (také viz Příloha 23), nárůst úhrnné plodnosti v Polsku v období 2004–2009 byl způsoben právě oživením vývoje plodnosti 1. a 2. pořadí. V období po roce 2009, poznamenaném ekonomickou krizí, bylo více odkládáno zakládání rodin než rození druhorozených dětí. Celkově se plodnost 1. pořadí snížila o čtvrtinu oproti roku 1990 a plodnost 2. pořadí o necelou třetinu.

Obr. 20 – Míry úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte, Polsko, 1985–2013

Zdroj: HFC (2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Plodnost 3. pořadí klesala po celé sledované období, vyjma roků 1991, 2007 a 2008. Během let 1990–2012 se plodnost 3. pořadí snížila o 58 %, z 0,32 na 0,13 dítěte na ženu. K největšímu propadu došlo v 2. polovině 90. let.

Vývoj plodnosti vyšších pořadí byl velmi podobný. Intenzita 4. a dalšího pořadí začala klesat z hodnoty 0,22 v roce 1994. Za povšimnutí stojí vysoká úroveň plodnosti vyšších pořadí oproti Maďarsku³⁶ a Česku. V Česku ve stejném roce (1994) připadalo na jednu ženu 0,07 dítěte 4. a vyššího pořadí a v Maďarsku 0,14. Časté zakládání rodin s 3 a více dětmi do poloviny 90. let lze vysvětlit nízkým věkem při vstupu do manželství a při 1. porodu a vysokým podílem věřících. V období 1990–2012 se plodnost 4. a dalšího pořadí v Polsku snížila téměř o tři čtvrtiny na hodnotu 0,06 (podobně jako v Česku). Nabízí se otázka, nakolik je snížení počtu dětí vyššího pořadí výsledkem změny hodnotové orientace mladých párů (odklonu od učení církve a také odkladu či uskromnění reprodukčních záměrů) nebo příliš vysokých ekonomických (případně profesních, apod.) nákladů. Mariański (2007 cit. podle Kotowské, 2008, s. 838) uvádí, že v Polsku dochází k tzv. deinstitucionalizaci náboženství. Lidé chodí méně do kostela a vliv církve na individuální chování oslabuje. Přesto však katolická církev zůstává vlivnou institucí. Určitou roli také hrají ekonomické těžkosti, se kterými se musí (početné) rodiny v Polsku vyrovnávat.

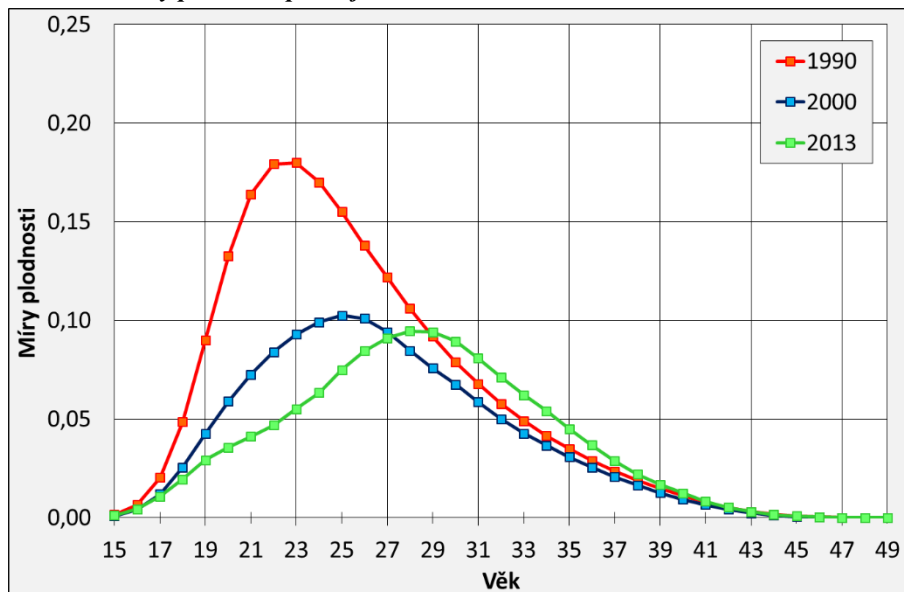
Odklad zakládání rodiny a snížení intenzity rození dětí je zachycen na Obr. 21. Nejčastější věk při narození dítěte se posunul z 22–23 let v roce 1990 na 28 let v roce 2012. Rapidně se snížila plodnost žen do 25 let (o dvě třetiny), zatímco plodnost žen nad 30 let se zvýšila jen o pětinu.

V roce 1990 se na úhrnné plodnosti nejvíce podílely věkové skupiny 20–24 let (40 %), 25–29 let (30 %) a 30–34 let (14 %). Maximální podíl na úhrnné plodnosti přetrvával u žen ve věku 20–24 let až do roku 1997 (viz Příloha 29). Od roku 1998 převažují míry plodnosti žen ve věku 25–29 let, jejichž podíl na úhrnné plodnosti dosáhl vrcholu v roce 2006 (36 %). Tato věková

³⁶ Na rozdíl od Maďarska v Polsku nežije příliš vysoký počet Romů. Podle sčítání v roce 2011 se k romské národnosti hlásilo více než 17 000 osob, podle odhadů romských organizací žije v Polsku až dvojnásobek (Żołądek, 2014).

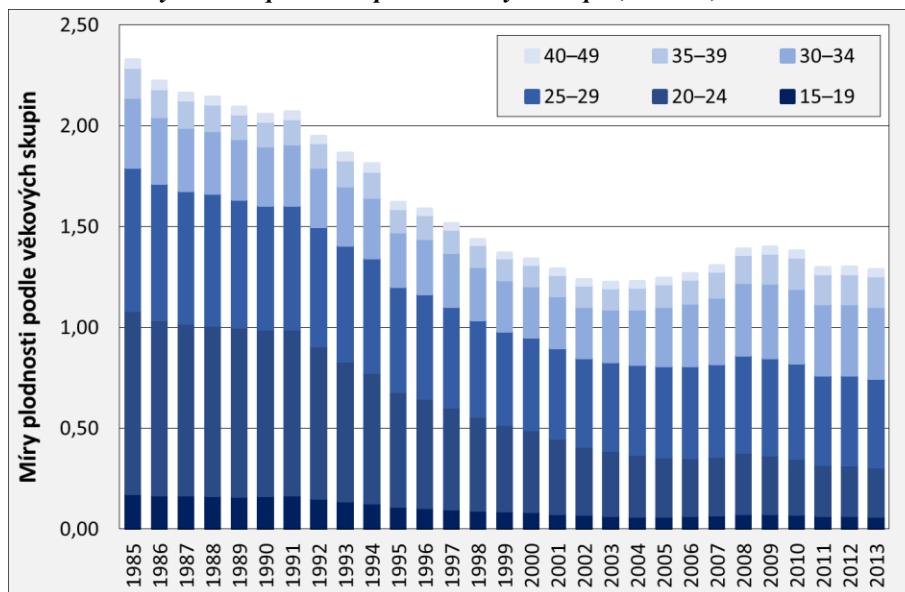
skupina přispívá k úhrnné plodnosti stále ještě více než ženy ve věku 30–34 let (34 % oproti 27 % v roce 2012). Polsko si tak udržuje mladší věkovou strukturu plodnosti než Maďarsko a Česko.

Obr. 21 – Míry plodnosti podle jednotek věku, Polsko, 1990, 2000, 2013

Zdroj: HFC (2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Pokles úhrnné plodnosti v roce 1992 a 1993 byl zapříčiněn snížením měr plodnosti především u žen do 24 let (o 8–9 %). Klesala i plodnost žen ve věku 25–29 let, a to do roku 2002 (Obr. 22, Příloha 30). Masivní propad úhrnné plodnosti v roce 1995 byl odrazem poklesu plodnosti napříč všemi věkovými skupinami (nejvíce u žen do 24 let (o 13 %) a čtyřicátnic (14 %)). K podobnému univerzálnímu snížení plodnosti, ale v menší míře, došlo ještě v letech 1997, 1998 a 2011. Za zvyšováním celkové plodnosti od roku 2004 stály především ženy ve věku 25–39 let. V letech 2007 a 2008 probíhal všeobecný nárůst měr plodnosti, největší u třicátnic. Pravděpodobně se jednalo o kompenzaci odložené plodnosti, zároveň se v roce 2006 a 2007 mírně zlepšilo nastavení podmínek pro rodiny s dětmi (univerzální porodné, nárůst hodnoty rodinných příspěvků, prodloužení mateřské dovolené apod.). Obecně můžeme shrnout, že pokud po roce 2000 probíhal pokles plodnosti, nejvýrazněji se objevoval mezi nejmladšími ženami do 24 let. Naopak nárůst celkové plodnosti byl po roce 2004 způsoben především třicátnicemi.

Obr. 22 – Míry úhrnné plodnosti podle věkových skupin, Polsko, 1985–2013

Zdroj: HFC (2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

7.4 Vývoj plodnosti na Slovensku

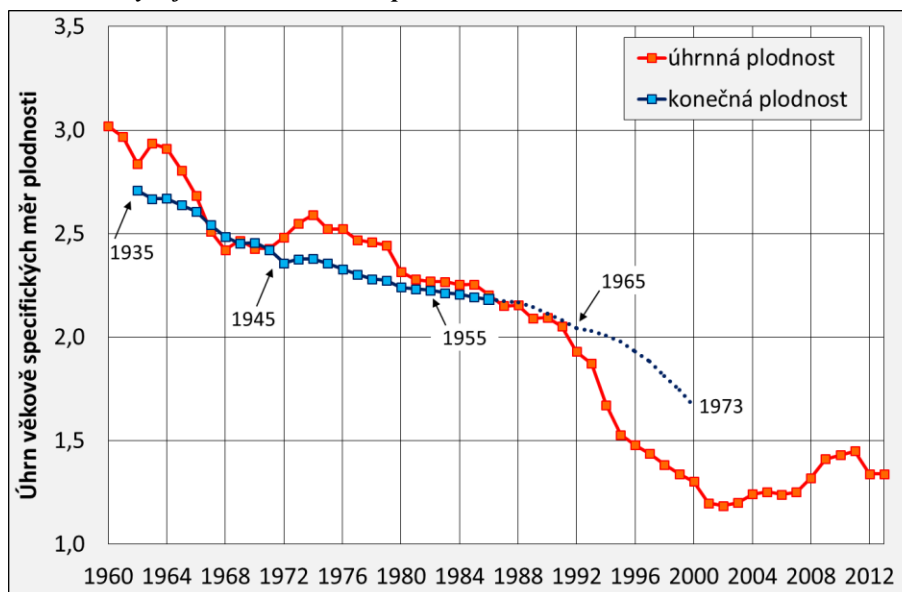
Začátkem 60. let měly slovenské ženy v reprodukčním věku v průměru 3 děti. Co do počtu dětí byly tedy slovenské rodiny největší z ostatních porovnávaných zemí. Omezováním plodnosti vyššího pořadí se však úhrnná plodnost rychle snižovala (Potančoková, 2008). Po přijetí propopulačních opatření počátkem 70. let došlo k oživení plodnosti, ale po roce 1974 se pokles obnovil a nepřetržitě trval až do roku 2002.

Pro období od roku 1991 byl i na Slovensku charakteristický propad úhrnné plodnosti do velmi nízkých hodnot (Obr. 23). Do roku 1996 se úhrnná plodnost dramaticky snižovala. Z 2,1 dítěte na ženu v roce 1990, což byla mezi zeměmi Visegrádské čtyřky nejvyšší hodnota, klesala velmi prudce na 1,48 v roce 1996. Celkově se plodnost v tomto období snížila o 30 %, k největším meziročním poklesům došlo v roce 1992 (o 5,9 %), 1994 (10,6 %) a 1995 (8,6 %). V rodinné politice se v tomto období začaly dávky (rodičovský příspěvek a přídavky na děti) odvozovat od životního minima. V roce 1996 se proces po překonání hranice 1,5 dítěte na ženu sice zpomalil, ale vytrvale pokračoval. Úhrnná plodnost se na Slovensku držela pod hranicí velmi nízké plodnosti (1,3 dítěte na ženu) po dobu 7 let (2001–2007). Historické minimum v roce 2002 činilo 1,19 dítěte na ženu.

V období 2004–2007 se plodnost mírně zvýšila na 1,25 dítěte na ženu, zároveň byla v tomto období přijata pozitivní opatření na podporu rodin (např. neomezený výdělek a docházka dětí do MŠ při rodičovském příspěvku, daňový bonus na dítě nebo zavedení příplatku k narození 1. dítěte). Přesto se Slovensko společně s Polskem řadilo mezi země EU s nejnižší plodností. Příznivý vývoj se zesílil v letech 2009–2011, kdy se plodnost udržela v rozmezí 1,4–1,45 dítěte na ženu. Rodinná politika se v tomto období každý rok měnila, především v nastavení podmínek pro pobírání rodičovského příspěvku (blíže viz Příloha 4). Snížení plodnosti mezi lety 2011 a 2012 je do určité míry způsobeno metodologií – vyloučením dětí, které se narodily v zahraničí

ženám s trvalým pobytem na Slovensku. Zahrnuty jsou pouze děti, které mají trvalý pobyt na Slovensku (Sobotka, 2013).

Obr. 23 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti na Slovensku, 1960–2013

Poznámka: Hodnoty konečné plodnosti jsou posunuty o průměrný věk za období 1985–2013, tj. o 27 let, zachyceny jsou generace 1935–1973.

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Podobně i konečná plodnost na Slovensku téměř lineárně klesala. Slovenské ženy narozené ve 30. letech měly více než 2,6 dětí, tzn. více než Maďarky a Češky. Největší pokles se objevil mezi generacemi narozenými počátkem 2. světové války (1939 a 1940) a také na jejím konci (1945). Ženy, které se narodily těsně po válce (1946 a 1947), měly naopak konečnou plodnost lehce vyšší (2,38 a 2,39 dětí) než předchozí generace (na Obr. 23 1973 a 1974). Ženy narozené v období 1935–1959 snižovaly svou plodnost o 0,9 % na generaci (ročně), tj. o 0,02 dítěte. Ženy, kterým zatím neukončily svou plodnost, a narodily se v období 1960–1973, snižovaly oproti o rok starším ženám o 0,03 děti, tj. o 1,9 %. Konečná plodnost slovenských žen se pod hranici prosté reprodukce dostala teprve v roce 1991 (u žen narozených po roce 1964 včetně), což je nejpozději mezi porovnávanými zeměmi.

Slovenské souhrnné statistiky o obyvatelstvu jsou podobně jako v Maďarsku ovlivněny heterogenní romskou menšinou. Romská menšina vykazuje odlišné demografické chování, přičemž tato odlišnost záleží na integraci jedinců. Absolutní počet Romů na Slovensku se odhaduje na cca 400 000 (7 %), což je společně s Makedonií, Bulharskem a Rumunskem nejvyšší zastoupení v Evropě (UNDP, 2014). K podobným odhadům je však vhodné přistupovat kriticky. Základním problémem je přesnost zjišťování příslušnosti k romské menšině, dále potom metodika výzkumů, která se liší mezi zeměmi. S tímto na paměti uvádíme odhady Mészárose a Vaňa (2004, s. 16), kteří zkoumali demografické chování ve 125 slovenských obcích v Banskobystrickém, Košickém a Prešovském kraji s nízkým životním standardem, na jejichž území se nachází romská osada. Autoři odhadli podle kvality životní úrovně míru integrace/segregace v jednotlivých obcích a za jednotlivé kategorie charakteristiky plodnosti (Tab. 1). Podle těchto odhadů byla plodnost romských žen v roce 2002 více než dvojnásobná než plodnost všech žen na Slovensku (Tab. 1).

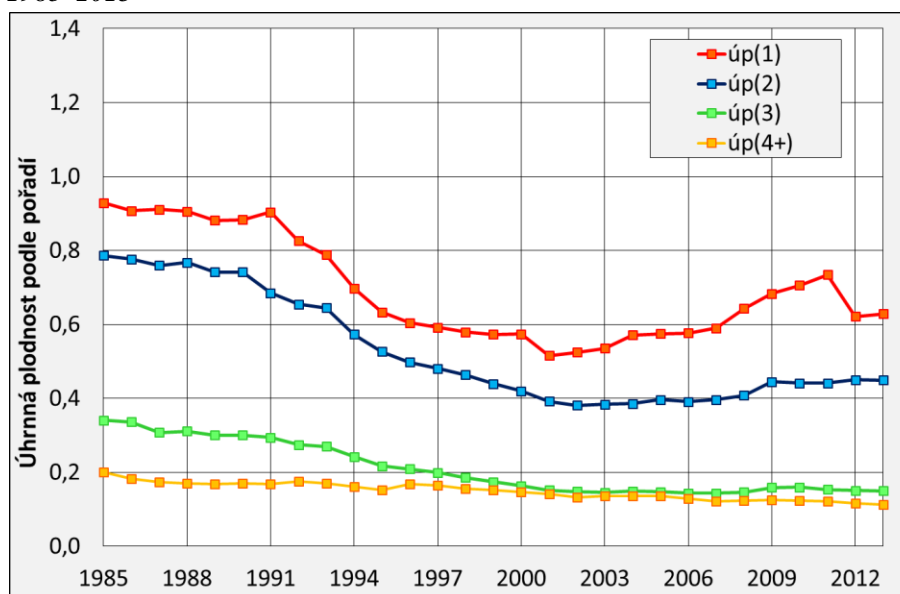
Tab. 1 – Odhad reprodukčních charakteristik romské menšiny v roce 2002

	Úhrnná plodnost	Průměrný věk při 1. porodu	Narození mimo manželství (%)
Integrovaní	1,3	24	19
Částečně integrovaní	3	20,8	44
Segregovaní	4,6	19,6	38,5
Celkem	3,1	21,1	37,4
Celkem Slovensko	1,19	24,6	21,6

Zdroj: Mészáros a Vaňo (2004, s. 16)

Dalším typickým znakem na Slovensku je také nízká urbanizace (54 %) oproti více než 70 % v České republice a Maďarsku a 60 % v Polsku (CIA, 2015).

Ke snižování plodnosti docházelo především oddalováním narození 1. dítěte a omezováním plodnosti 2. pořadí (viz Obr. 24). Příspěvky jednotlivých pořadí k celkové hodnotě úhrnné plodnosti se během sledovaného období měnily ve prospěch prvorozených (ze 40 % úhrnné plodnosti v roce 1985 na téměř 50 % v roce 2013). Celkově však úroveň plodnosti 1. pořadí mezi lety 1985 a 2012 poklesla o pětinu i přesto, že od roku 2002 trvale rostla. V roce 2012 byla zkreslena jiným způsobem definice (viz výše).

Obr. 24 – Míry úhrnné plodnosti podle pořadí narozeného dítěte, Slovensko, 1985–2013

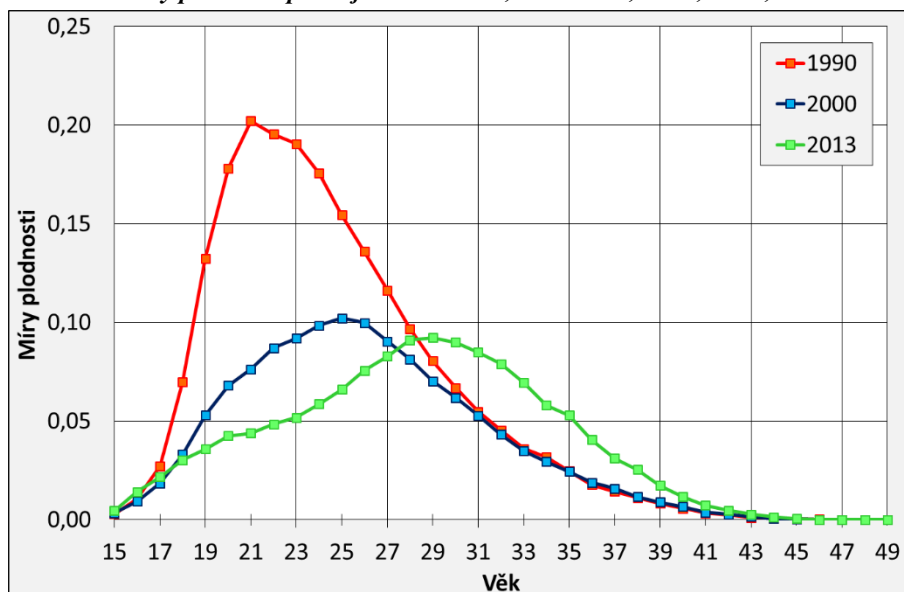
Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Podíl plodnosti 2. pořadí se snížil z 33 % na 30 % úrovně úhrnné plodnosti, celkově se intenzita plodnosti 2. pořadí snížila o 44 % mezi lety 1985 a 2012. Plodnost 3. pořadí klesla z 15 % úhrnné plodnosti v roce 1985 na 10 % v roce 2013 a její úroveň se snížila více než o polovinu. Nejméně se změnil význam plodnosti 4. a dalšího pořadí, který se pohyboval kolem 8–9 % z celkové úhrnné plodnosti. Plodnost 1. pořadí a 2. pořadí se v čase vyvíjela velice podobně. Nejdramatičtější pokles se objevil v 1. pol. 90. let (meziroční pokles cca o 10 %).

Obr. 25 dokládá význam změny časování plodnosti pro její celkovou úroveň. Podobně jako v Česku, Maďarsku a Polsku se reprodukce na Slovensku do 90. let koncentrovala ve věku 20–

24 let věku žen. Maximum plodnosti se přesouvalo do pozdějšího věku, v roce 2013 se nacházelo ve věku 28–30 let. Zároveň se významně snižovala i intenzita plodnosti.

Obr. 25 – Míry plodnosti podle jednotek věku, Slovensko, 1990, 2000, 2013

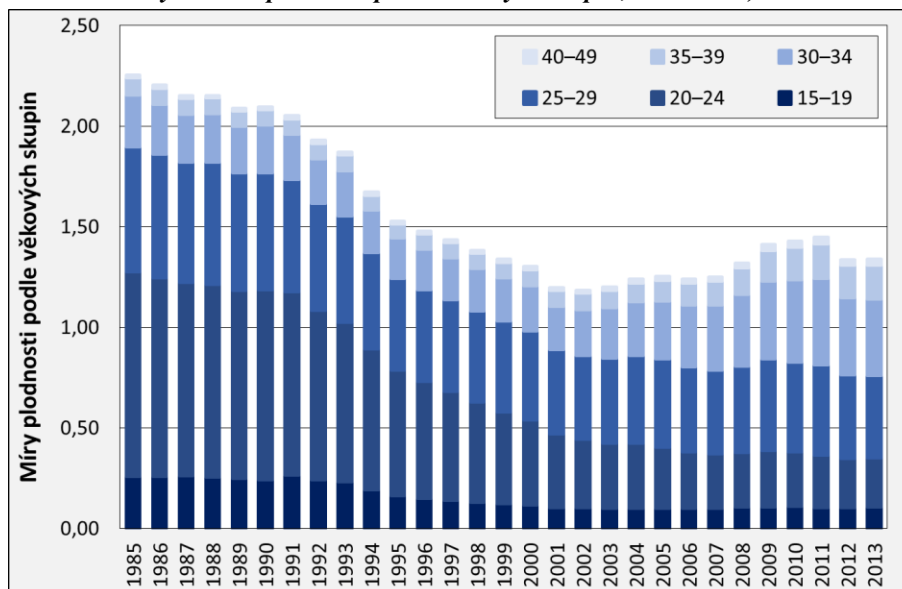

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Do roku 1992 bylo věkové rozložení plodnosti na Slovensku dlouhodobě stabilní. Nejčastěji rodily ženy ve věku 20–24 let (44 % z úhrnné plodnosti v roce 1992). Věková skupina žen 25–29 let přispívala 27 % a ženy ve věku 15–19 let a 30–34 let 11–12 % (viz Obr. 26, Příloha 31). Od roku 1992 začaly obě nejmladší věkové skupiny ztrácet na svém významu a lze říci, že snížení (oddálení) rození dětí ženami do 30 let vedlo k celkovému poklesu úhrnné plodnosti. K největšímu snížení došlo v letech 1994 a 1995, kdy klesala plodnost napříč všemi věkovými skupinami, nejvíce u dívek 15–19 let (o 17 %) a ve věku 20–24 let o 12 % (viz Příloha 32). Změna však nebyla ani zdaleka tak rychlá jako v Česku. Plodnost žen do 24 let ubývala do roku 2005 v průměru o 7 % ročně (Příloha 32). I proto se maximum plodnosti přesunulo do věkové skupiny 25–29 let až v roce 2000, nejpozději z porovnávaných zemí.

Podíl věkové skupiny 25–29 let rostl na úhrnné plodnosti jen do roku 2004 (35 %) a od roku 2005 lehce ztrácí svůj význam ve prospěch žen ve věku 30–34 let. Plodnost třicátnic trvale rostla v období 2002–2011, nejrychleji v letech 2004 (o 8 % oproti roku 2007), 2008 a 2009 (o 11 % oproti předchozím letům). V roce 2012 představovala plodnost žen ve věku 30–34 let 28,5 % z úhrnné plodnosti (2,5násobný význam než v roce 1990), žen o 5 let starších 12 % (3násobný význam oproti roku 1990). Stále však rodí více žen na Slovensku před dosažením svého 30. roku, podobně jako v Polsku.

Rození dětí po 40. roku věku žen je i na Slovensku stále častější. V roce 1990 byla plodnost čtyřicátnic zanedbatelná (0,7 % z úhrnné plodnosti), jednalo se především o rození dětí vyššího pořadí. V roce 2012 přispívaly nejstarší rodičky již 2,2 % k celkové plodnosti při současném snížení plodnosti vyššího pořadí.

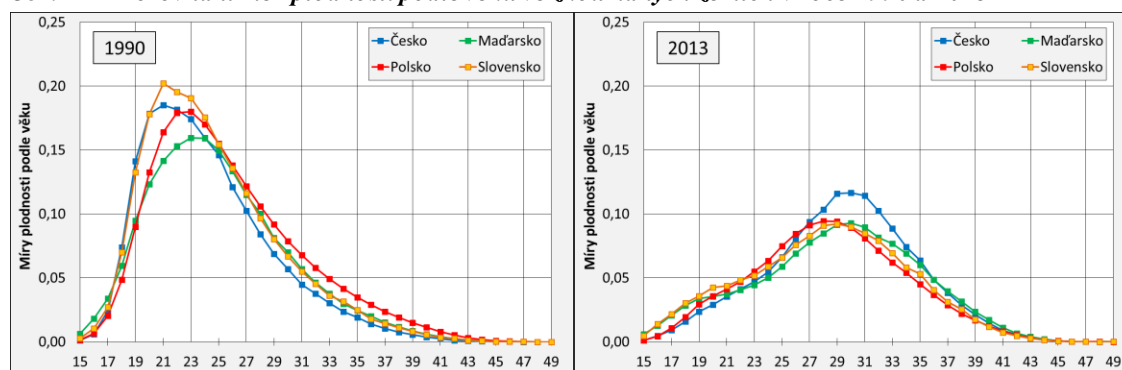
Obr. 26 – Míry úhrnné plodnosti podle věkových skupin, Slovensko, 1985–2013

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

7.5 Porovnání států Visegrádské čtyřky ve vývoji plodnosti

Všechny státy Visegrádské čtyřky zažily v polovině 90. let šokující pokles plodnosti. Nejrychlejší a nejhlubší propad se objevil v České republice. Období velmi nízké plodnosti (méně než 1,3 dítěte na ženu) zde trvalo od roku 1995 až do roku 2005. V ostatních zemích nastalo později a na kratší dobu: na Slovensku v letech 2000–2007, v Polsku 2001–2006 a v Maďarsku, kde úhrnná plodnost oscilovala mezi 1,27 až 1,35 dítěte na ženu, v letech 1999, 2003 a 2004.

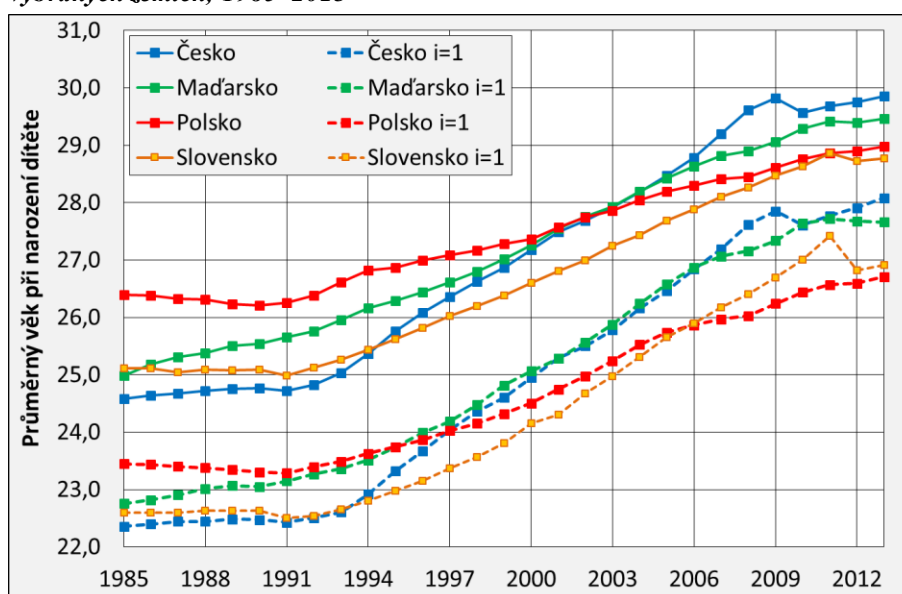
Snížení plodnosti bylo zapříčiněno mohutným oddálením plodnosti žen mladších 24 let. Plodnost žen se postupně přesunula do věku 25–34 let (viz Obr. 27), přičemž ke kompenzaci došlo jen z části. K posunu došlo nejdříve v Maďarsku v roce 1995, dále v Česku a Polsku v roce 1998, a nejpozději na Slovensku (v roce 2000). V Maďarsku a Česku došlo k další fázi oddálení, nejvíce plodnosti je již realizováno ženami ve věku 30–34 let (v Maďarsku od roku 2010 a v Česku od roku 2011). V Polsku a Slovensku se maximum plodnosti stále drží mezi ženami ve věku 25–29 let. Na Obr. 27 je zajímavá také změna tvaru křivky plodnosti podle věku. Míry plodnosti rostly v roce 1990 velice rychle již od věku 18 let a kolem 21–23 dosáhly vrcholu. V roce 2013 (Obr. 27 vpravo) si můžeme všimnout jak nižší intenzity plodnosti, tak i posunu maxima plodnosti do pozdějšího věku a většího zaoblení křivky daném rozložením plodnosti do širšího věkového intervalu. Na rozložení plodnosti podle věku se pravděpodobně odráží také zvýšené zapojení mladé generace do terciárního vzdělání.

Obr. 27 – Porovnání měr plodnosti podle věku ve zkoumaných zemích v roce 1990 a 2013

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Průměrný věk matek (viz Obr. 28) se zvýšil nejvíce v Česku z 24,8 let v roce 1990 na 30 let (2013), nejméně v Polsku z 26,2 let (1990) na 29 let (2013). Vzhledem k tomu, že se v průměrném věku odráží velikost rodin (ženy mívají děti vyššího pořadí v pozdějším věku), je třeba porovnat také průměrný věk žen při narození 1. dítěte. Zatímco v roce 1990 rodily prvorodičky průměrně v 22,5 (Česko, Slovensko) až 23,3 letech (Polsko), v roce 2013 byl průměrný věk prvorodiček 26,8 (Polsko, Slovensko) až 28,1 (Česko). Nejvíce tedy ženy oddalují zakládání rodiny v Česku a Maďarsku, nejméně v Polsku. Prudký pokles průměrného věku na Slovensku musíme uvést do kontextu se změnou metodiky a zahrnutím pouze dětí narozených na území Slovenska. Do roku 2011 rostl na Slovensku průměrný věk při narození 1. dítěte nejrychleji.

Posun plodnosti do pozdějšího věku souvisí s omezením plodnosti 1. a 2. pořadí. V Česku a Maďarsku klesala úhrnná plodnost především odkládáním založení rodiny a narození 2. dítěte. Pokles rození dětí vyššího pořadí nebyl příliš významný. V Polsku a na Slovensku přispívalo k celkovému poklesu úhrnné plodnosti i snižování počtu dětí narozených ve 3. pořadí.

Obr. 28 – Vývoj průměrného věku při narození dítěte a při narození 1. dítěte ve vybraných zemích, 1985–2013

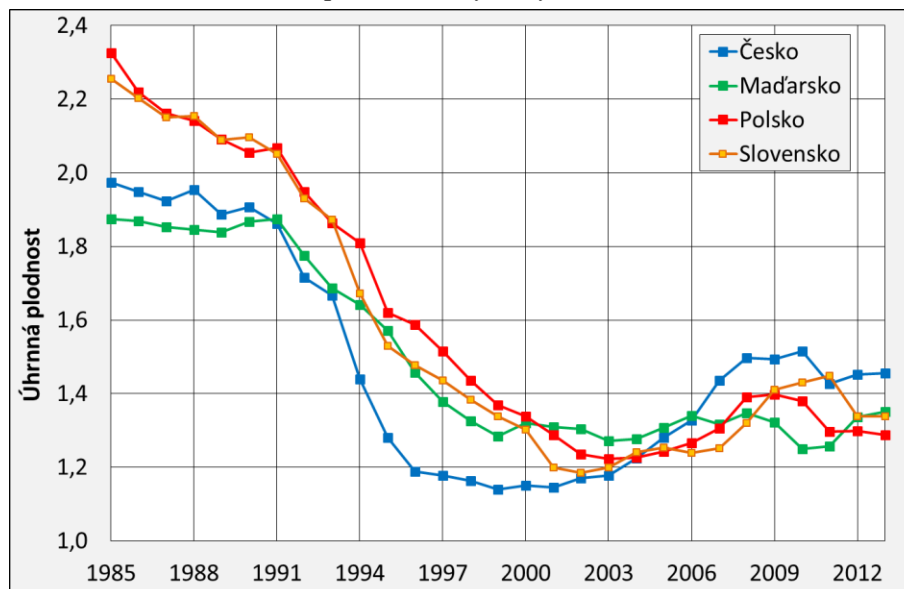
Zdroj: HFD (2015), HFC (2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Vzestup úhrnné plodnosti po prudkém poklesu v 90. letech následoval v Česku od roku 2002, na Slovensku započal o rok později a v Polsku a Maďarsku se plodnost začala zvyšovat až od

roku 2004. Nejvyšší počet dětí na ženu byl v Česku (v letech 2008–2010 kolem 1,5 dítěte na ženu), nejnižší naopak v Maďarsku (1,35 dítěte na ženu v roce 2008). Navýšení úhrnné plodnosti nemělo dlouhodobý efekt v Maďarsku a Polsku (Obr. 29). V obou zemích se totiž zopakovalo snížení úhrnné plodnosti pod 1,3 dítěte na ženu (v Maďarsku v letech 2010–2011 kolem 1,25 dítěte na ženu, v Polsku v roce 2011 1,29 dítěte na ženu). Nejvyšší úhrnnou plodnost mělo v roce 2013 Česko (1,46 dítěte na ženu), nejnižší Polsko (1,29 dítěte na ženu). Maďarsko sice nedosáhlo tak nízkých hodnot úhrnné plodnosti, které se objevily v Česku v roce 1999, ale jeho úhrnná plodnost se stále pohybuje jen kolem 1,3 dítěte. Polsko a Maďarsko se tak pohybují mezi zeměmi s nejnižší úhrnnou plodností na světě, Polsko bylo v roce 2015 na 7. místě (PRB, 2015).

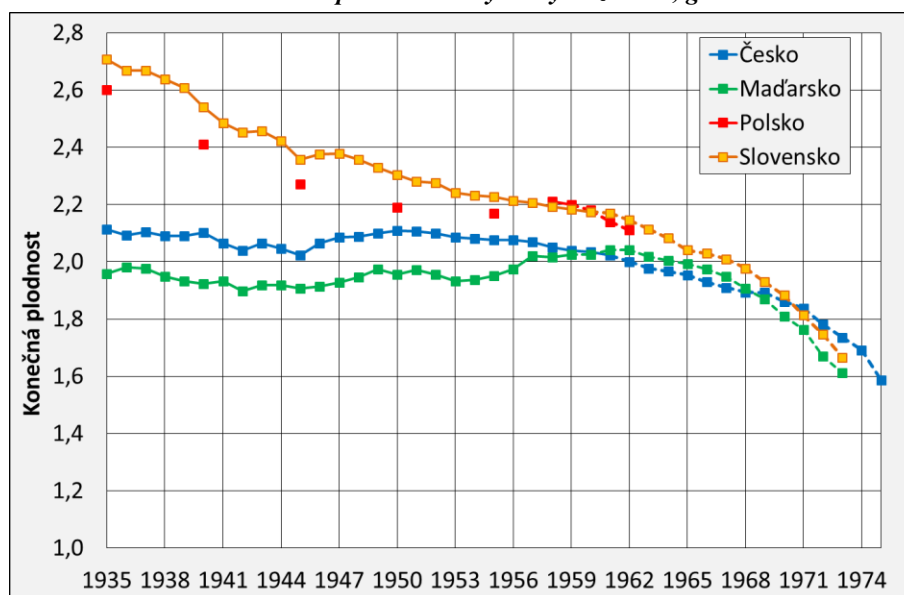
Je zářející, že se v Polsku vyskytuje jedna z nejnižších plodností v rámci EU, a přitom děti patří mezi nejvyšší životní hodnoty. Většina společnosti je katolická a antikoncepce je těžce dostupná. Z důvodu náboženské víry je mimomanželská plodnost v Polsku z porovnávaných zemí tradičně nejnižší: v roce 1985 činil podíl dětí narozených mimo manželství od 5 % (v Polsku) do 9 % (v Maďarsku), v roce 2012 toto zastoupení vzrostlo na 22 % v Polsku a 45 % v Maďarsku (OECD, 2015). Na příkladu Polska se nám tím naskytá prostor pro analýzu populačního klimatu, které může být nepříznivé a nestabilní.

Na Obr. 30 jsou zobrazeny míry konečné plodnosti (viz Příloha 33). V Česku a Maďarsku byly hodnoty více ustálené, u generací narozených v letech 1945–1950 se objevil mírný nárůst. Konečná plodnost v Česku poklesla pod úroveň 2,1 u generace 1952. Maďarsko mělo plodnost nízkou, pod hranici 2 dětí na ženu již od roku 1935, ale generace maďarských žen narozených v letech 1953–1962 začaly svou plodnost zvyšovat. Tento nárůst se v daném období mezi ostatními zeměmi neprojevil. Stojí za ním zřejmě příznivá a významná opatření rodinné politiky v letech 1982–1993 (zavedení 2. typu rodičovského příspěvku, daňových odpočtů, univerzálních přídatků na děti). V Polsku a Slovensku se plodnost prudce snižovala z více než 2,5 dětí na ženu na 2,2 děti v roce 1959. V současné době je konečná plodnost mezi porovnávanými zeměmi velmi podobná, rozdíly pomalu mizí.

Obr. 29 – Porovnání úhrnné plodnosti ve vybraných zemích, 1985–2013

Zdroj: HFD (2015), HFC(2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Závěrem si můžeme všimnout, že v generačním pohledu nám jasně vystupují s podobnou historií konečné plodnosti dvojice zemí Česko a Maďarsko a také Polsko a Slovensko. Tyto dvojice ale nejsou jednoznačné v transverzálních ukazatelích, což svědčí o odlišném načasování plodnosti mezi zeměmi.

Obr. 30 – Porovnání konečné plodnosti ve vybraných zemích, generace 1935–1974

Poznámka: Počínaje generací 1959 (v Česku 1961) je plodnost neukončená, znázorněna je plodnost žen do 35 let věku (gen. 1973, v Česku 1975).

Zdroj: HFD (2015), HFC(2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Kapitola 8

Age-period-cohort modely

Age-period-cohort (APC) modely jsou v současné době v demografii žhavým tématem. Byly zkoumány od 70. let, ale s rozvojem moderních technologií vzrostly i možnosti jejich metodického zdokonalení a využití. Principem APC modelů je rozklad zkoumaného ukazatele na vliv věku (age), období (period) a kohorty (cohort). Tato dekompoziční metoda nutně zjednodušuje realitu a vychází z předpokladu, že lze všechny vysvětlující faktory seskupit do těchto tří shrnujících proměnných, tedy věku, období a kohorty (Wilmoth, 2006, s. 227).

Vliv věku zahrnuje změny dané především procesem stárnutí. Jde o biologický faktor, který zásadně determinuje (nejen) reprodukční chování ženy. K efektu věku patří psychologický a fyziologický vývoj ženy i změny v chování v souvislosti s různými životními etapami v různém věku (Willekens a Baydar, 1984, s. 42).

Efekt období se dá vysvětlit tak, že lidé různého věku (a z různých kohort) se v daném čase chovají díky stejným podmínkám podobně. Události působí relativně krátkodobě, ale komplexně na celou společnost (Katrňák, 2009, s. 56). Vliv období zahrnuje například změnu společenského režimu, stav ekonomiky, situaci na trhu práce, státní pobídky a politiky, modernizaci a v případě plodnosti např. rozšíření antikoncepce.

Kohortním vlivem rozumíme události, které silně ovlivňují jedince ve stejné životní fázi (tzn. ve stejném věku a období). Příslušníci jedné kohorty mají společnou historickou zkušenost a osvojují si podobný vzorec myšlení a jednání (Katrňák, 2009, s. 56). Při studiu plodnosti patří do kohortního vlivu např. nárůst vzdělanosti žen, důsledky epidemie, která později sníží plodnost dané kohorty, nebo struktura kohorty narozených podle socio-ekonomického statutu, místa narození apod. (Willekens a Baydar, 1984, s. 43), ale také převládající životní styl a životospráva. Pro stejnou kohortu je také typický určitý věk při porodu a počet dětí.

Do jaké sféry vlivu by tedy patřila rodinná politika? Bongoh Kye (2012, s. 389) uvádí, že vliv rodinné politiky na plodnost může spadat do efektu období i kohorty. Pokud politika působí krátkodobě (především finanční pobídky rodinné politiky), projeví se v efektu období, zatímco pokud je rodinná politika široce zaměřená na rození dětí i rodičovství, ovlivní celou kohortu.

Dosud se APC modely používaly častěji při studiu úmrtnosti. Výzkum Yang (2008) na datech úmrtnosti ve Spojených státech 2. poloviny 20. století ukázal jako důležitější kohortní vliv. Avšak výzkumy plodnosti za evropské země a USA naopak zdůraznily vlivy období (Pullum, 1980; Rindfuss et al. 1988). To znamená, že časové odchylky (ekonomické cykly, rozšíření moderních

kontracepčních metod) jsou důležitější než sdílení zkušeností s nimi v rámci jedné generace (Pullum, 1980). V následující kapitole se po stručném teoretickém úvodu k APC modelům pokusíme touto metodou zjistit, zda za snížením měr plodnosti v České republice stojí spíš kohortní vliv nebo vliv období. Dalším cílem je pokusit se vyjádřit důležitost vlivu rodinné politiky na plodnost žen.

8.1 Příprava a znázornění vstupních dat do APC modelu

Použitá data počtů živě narozených podle věku matky a počtů žen podle věku k 1. 7. daného roku jsou k následující analýze tříděna do 3. hlavních souborů. Data je vhodné agregovat do věkových skupin a víceletých období, aby počet parametrů zůstal na přijatelné úrovni a také abychom zamezili náhodnému rozkolísání dat (Carstensen, 2007). Stalo se zažitou praxí využívat pětileté věkové intervaly. Pro analýzu byly použity počty živě narozených ženám ve věku 15–49 let. Data podle období byla agregována taktéž do pětiletých skupin. Do analýzy bylo zahrnuto předtransformační období 1985–1989, poslední zkoumané období je čtyřleté³⁷ (2010–2013). Takové rozdělení do časových intervalů je v souladu s vymezením období podle rodinné politiky, zvláště Česka (viz kap. 5.5).

Agregovaným datům přiřadíme syntetické kohorty podle vztahu $c = p - a$ (Carstensen a Keiding, 2005, s. 16). Jak je na Obr. 31 znázorněno, výsledné syntetické kohorty zahrnují počty žen narozených v 10letých intervalech.³⁸ Třídění do 3. hlavních souborů způsobuje, že každá žena je zahrnuta ve dvou sousedních syntetických kohortách. Vhodnější by bylo proto použít třídění do elementárních souborů, nicméně 3. hlavní soubory se pro APC modelování běžně používají.

Předpokladem pro použití dílčích age-period (AP) a age-cohort (AC) modelů je stálé rozložení věkově specifických měr v čase (Carstensen, 2007, s. 3020). Proto je před provedením APC modelů potřeba agregovaná vstupní data graficky znázornit (viz Obr. 32) a zjistit, zda zachovávají stabilní rozložení v čase mezi obdobími a také mezi kohortami – tzn., zda mají rovnoběžný průběh (Carstensen, 2007, s. 3020; Clayton a Schiffers, 1987, s. 450). Clayton a Schiffers (1987, s. 450) doporučují data zlogaritmovat, čímž se sníží rozpětí hodnot a usnadní se porovnání věkově specifických měr. Působí-li na míry samotný vliv věku, křivky zlogaritmovaných věkově specifických měr jsou horizontální a rovnoběžné. Pokud vykazují mezi jednotlivými obdobími nelineární, avšak rovnoběžný průběh, působí vliv období. Takový průběh jsme zaznamenali u žen ve věku 30–49 let (Obr. 32 vlevo dole). Analogicky pokud jsou míry podle věku mezi kohortami nelineární a rovnoběžné, jsou ovlivňovány kohortním vlivem (Carstensen, 2011, s. 41–44, Reissigová a Rychtaříková, 2015, s. 32–33), viz Obr. 32 vpravo dole. Z dat za Česko na Obr. 32 je patrné, že na míry plodnosti působil vliv období i kohorty, a proto bude pravděpodobně nejlepší použít plný APC model.

³⁷ Různá délka jednotlivých období není na překážku, pokud proměnné zvolíme jako kategoriální (Carstensen, 2007, s. 3019). Přesto jsme si dovolili středy syntetických kohort zaokrouhlit (tzn. na 1995, 1990, 1985, 1980 atd.), jako by byl poslední interval pětiletý. V opačném případě by procedurou genmod vycházelo o 7 parametrů navíc, které by nebyly významově opodstatněné. Vstupní data jsou tedy rozdělena do 7 věkových skupin, 6 období a 12 kohort.

³⁸ Pro názornost si vyzkoušejme příklad pro ženy ve věku 15–19 let v období 1990–1994: 1. 1. 1990–19 let dokončeného věku=1. 1. 1970, 31. 12. 1994–15 let dokončeného věku=31. 12. 1979, střed syntetické kohorty je 1975.

Obr. 31 – Znázornění vstupních dat v Lexisově diagramu

Věk	49	47,5	1940	1945	1950	1955	1960	1964,5	<div><div></div><div></div><div></div><div></div><div></div><div></div><div></div><div></div><div></div><div></div><div></div><div></div></div>
	45								
	44								
	40	42,5	1945	1950	1955	1960	1965	1969,5	
	39								
	35								
	34	32,5	1955	1960	1965	1970	1974,5	1979,5	
	30								
	29								
	25	27,5	1960	1965	1970	1975	1980	1984,5	
	24								
	20								
19	17,5	1970	1975	1980	1985	1990	1994,5		
15									

	Střed intervalů	1987,5		1992,5		1997,5		2002,5		2007,5		2012	
Hranice intervalů		1985	1989	1990	1994	1995	1999	2000	2004	2005	2009	2010	2013
Období													

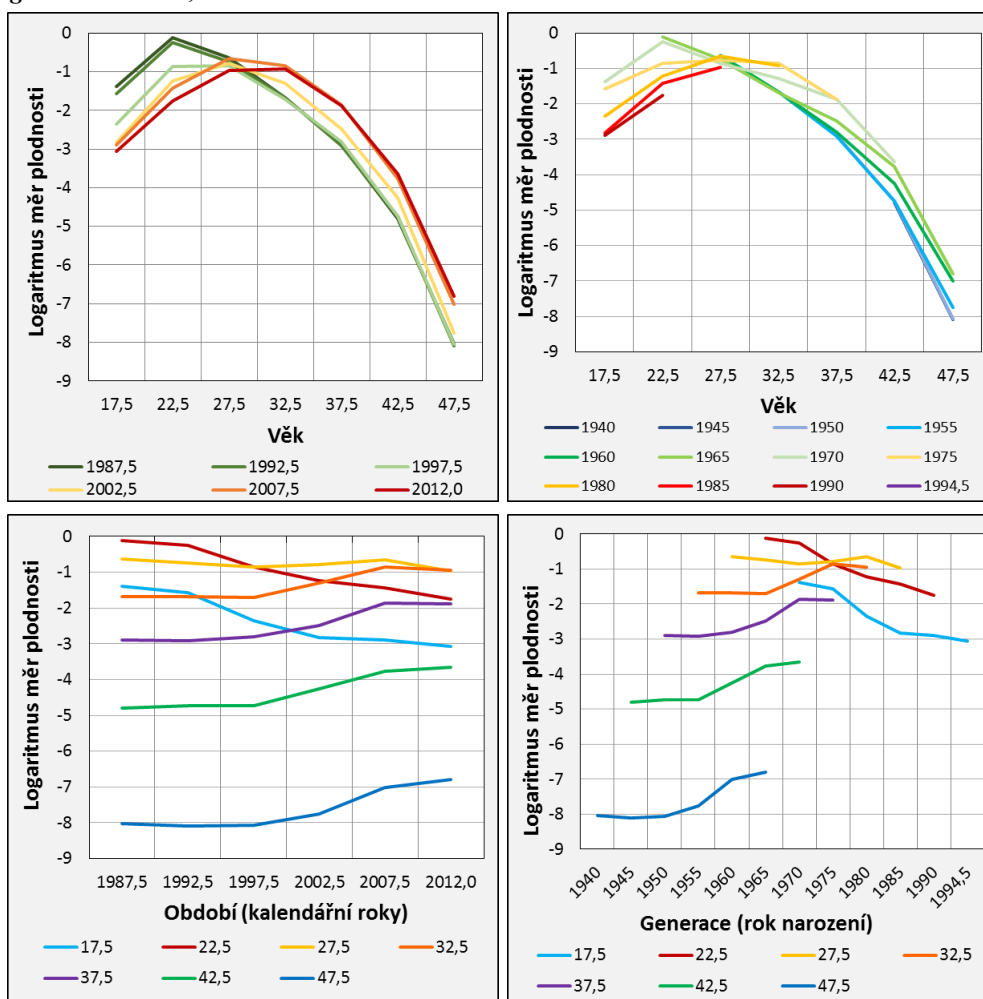
Poznámka: Poslední období 2010–2013 je čtyřleté. Uvnitř diagramu jsou vypsány středy syntetických kohort.

Zdroj: vlastní zpracování

Model na českých datech nevykazoval zlepšení v kritériích testu dobré shody, když byly z analýzy zkušebně vyloučeny nízké počty narozených ženám starším 40 let. Potvrdilo se tím vizuální zhodnocení křivek plodnosti obou nejstarších věkových skupin, resp. jejich rovnoběžnost. Naopak různoběžné jsou křivky plodnosti nejmladších věkových skupin žen ve věku 15–19 a 20–24 let (Obr. 32). V předrevolučním období představovala plodnost žen v Česku ve věku 15–24 let téměř 60 % z úhrnné plodnosti, v posledním období jen necelých 19 %. Přesnost modelů byla oběma nejmladšími věkovými skupinami významně snižována, a proto byly obě věkové skupiny z analýzy vyloučeny.

Úprava vstupních dat byla stejným způsobem následně provedena i pro Maďarsko a Slovensko.

Obr. 32 – Grafické znázornění zlogaritmovaných měr plodnosti z hlediska období, generace a věku, Česko

Poznámka: Vlevo nahoře jsou znázorněny zlogaritmované míry plodnosti podle věku za jednotlivá období, vlevo dole je pohled obrácen na zlogaritmované míry plodnosti podle období za jednotlivé věkové skupiny. Vpravo nahoře jsou míry plodnosti podle věku za jednotlivé generace, vpravo dole naopak podle generací za jednotlivé věkové skupiny.

Zdroj: vlastní výpočty

8.2 Výběr referenčních kategorií a vhodného modelu

Při tvorbě APC modelu procedurou genmod bylo nejprve nutné zvolit referenční kategorie proměnných (věk, období a kohorta). Je nutné zdůraznit, že výběr referenčních kategorií určuje výsledné parametry, a proto je velice důležité zvolit referenční kategorie smysluplně a na základě obhajitelného předpokladu (Thygesen, 2003, s. 36). Doporučuje se vybrat takovou referenční kohortu, o níž máme dostatek pozorování, tj. ani nejmladší ani nejstarší kohorty. Proto byla zvolena jako referenční kategorie kohorta 1965–1974 (střed 1970), za níž jsme měli k dispozici nejvíce pozorování (tj. 6, viz Lexisův diagram na Obr. 31). Referenční kategorií pro hodnocení vlivu věku na míru plodnosti byla vybrána skupina 25–29 (tj. 27,5) let. Vliv období je porovnáván vůči letům 1995–1999 (zastoupenému středem intervalu 1997,5). Jednotlivé proměnné byly do modelu přidávány postupně, hierarchicky, jak doporučuje Clayton a Schiffers (1987, s. 452).

V plném APC modelu bylo kvůli problému identifikace nutné zrušit kolinearitu proměnných (viz kap. 2.3.1) uvalením rovnosti na 2 období (referenční a k němu zvoleného období) nebo analogicky na 2 kohorty. Nastavili jsme rovnost období 1995–1999 a období 2000–2004, neboť v České republice se úhrnná plodnost během těchto 10 let pohybovala okolo velmi podobných hodnot.

Dalším důležitým bodem při tvorbě modelu bylo zohlednit rozdělení dat. V demografii se nejčastěji používá Poissonovo rozdělení. Poissonovo rozdělení náhodné veličiny (např. měr úmrtnosti) odpovídá výskytu málo pravděpodobného jevu v populaci v určitém období (Reissigová a Rychtaříková, 2015). V této práci však bylo použito negativní binomické rozdělení, které lépe odpovídalo rozložení počtu živě narozených³⁹.

Výběr modelu byl založen na *Akaikeho informačním kritériu* (AIC), které je alternativou pro testování vhodnosti modelu (např. chí-kvadrát testem nebo F-testem). AIC kombinuje hledisko vhodnosti modelu aplikovaného na daná data a také jeho komplexitu (resp. množství ztracených informací). Za nevýhodu můžeme považovat, že podle AIC nelze určit, zda je model statisticky významný, protože netestuje nulovou hypotézu a nepoužívá p hodnotu. Pomáhá však rozhodovat, který z porovnávaných modelů je pravděpodobně lepší, a tuto pravděpodobnost případně dokáže kvantifikovat (Motulsky a Christopoulos, 2003 s. 143).

Pokud je rozdíl mezi AIC vybraného modelu a modelu s nejnižším AIC (sloupec $\Delta(AIC_i - AIC_{\min})$ v Tab. 2) větší než 20, vybraný model příliš zjednodušuje realitu oproti modelu s nejnižší hodnotou AIC, a není ho vhodné použít (Burnham, Anderson a Huyvaert, 2010, s. 25–26). To se stalo ve všech dílčích modelech (viz Tab. 2). Nejvhodnějším se vyjevil plný model věk-období-kohorta (APC), kde je hodnota AIC (527,8) a stejně tak i rozptyl reziduí (deviance) nejnižší. Druhým nejlépe konstruovaným modelem je model věk-období (AP). Porovnání dílčích modelů za Maďarsko a Slovensko je uvedeno v Příloze 36 a 37.

Tab. 2 – Ukazatele pro porovnání vhodnosti modelu, Česko

Model	Rozptyl (deviance)	Stupně volnosti (df)	AIC	$\Delta(AIC_i - AIC_{\min})$
AP	29,8	20	582,3	54,5
AC	29,8	16	586,4	58,6
AP drift	30,2	24	587,8	60,0
AC drift	30,2	24	587,8	60,0
APC	26,4	12	527,8	

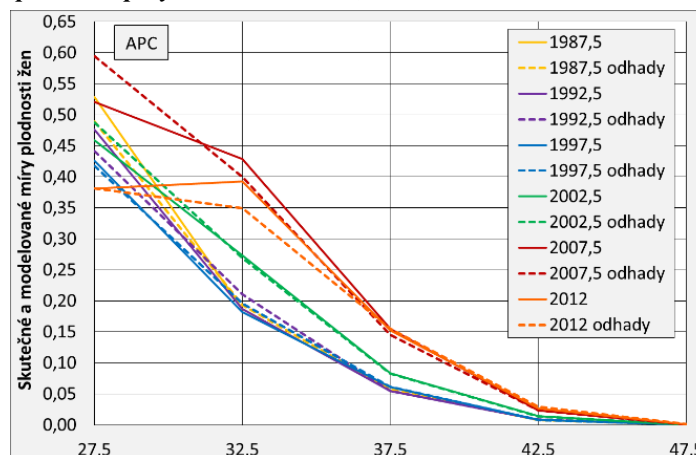
Zdroj: vlastní výpočty v programu SAS, procedura genmod

Na Obr. 33 je zobrazeno porovnání skutečných a modelovaných věkově specifických měr plodnosti za jednotlivá období v Česku ze zvoleného, nej přesnějšího modelu (APC). Největší

³⁹ Při aplikaci Poissonova rozdělení na míry plodnosti docházelo k tzv. overdispersion, jevu, kdy skutečný rozptyl zkoumané proměnné je vyšší než očekávaný rozptyl pod Poissonovým rozdělením. Důsledkem tohoto problému jsou příliš nízké standardizované chyby a testy významnosti u vysvětlujících proměnných vyjdou vždy významně (Thygesen, 2003, s. 5). Procedurou univariate bylo zjištěno, že míry plodnosti i počet živě narozených podle věku ženy mají kvadratický vztah mezi střední hodnotou a rozptylem, a proto jsme použili negativní binomické rozdělení, které je vhodné pro data, jejichž střední hodnota je menší než rozptyl (Doudová, 2009).

odchylky (do rozdílu 0,07 absolutní hodnoty) se vyskytly u plodnosti žen ve věku 25–29 a 30–34 let, a to především v období 2005–2009 a 2010–2013.

Obr. 33 – Porovnání skutečných a modelovaných hodnot plodnosti plným modelem APC, Česko

Poznámka: V Příloze 35 jsou uvedena Pearsonova rezidua jednotlivých hierarchicky konstruovaných modelů.

Zdroj: vlastní výpočty

Dále jsme testovali, jak proměnné postupným přidáváním do modelu přispívají ke snížení rozptylu (Tab. 3). Efekty všech proměnných v modelu věk-období-kohorta (APC) jsou na 5% hladině významnosti signifikantní. Tím můžeme z jiného pohledu ospravedlnit závěr učiněný na základě porovnání hodnot AIC, a sice že plný APC model je na daná data nejvhodnější. Toto zjištění vyšlo platné také pro Maďarsko a Polsko.

Tab. 3 – Testování významnosti přidávání jednotlivých proměnných do modelu (Type 3), Česko

	Proměnná	Stupně volnosti (df)	Chí-kvadrát	P hodnota
Model APC: období 1997,5 = 2002,5	Věk	4	144,63	<0,0001
	Období	4	66,56	<0,0001
	Kohorta	9	75,82	<0,0001

Zdroj: vlastní výpočty v programu SAS, procedura genmod

8.3 Výsledky APC modelů

Jak již bylo vysvětleno v kapitole 2.3.2, regresní koeficienty výše popsaného APC modelu udávají po odlogaritmování relativní rizika narození živého dítěte ženám ve věku 25–49 let oproti referenčním kategoriím. Tento přesný, ale dlouhý termín budeme zkracovat jako *relativní riziko narození* nebo *relativní riziko narození živého dítěte*. Na Obr. 34 jsou zobrazeny odlogaritmované výsledky plného APC modelu pro Česko se dvěma omezeními stanovenými na proměnné období (1997,5 a 2002,5). Parametry v referenčních kategoriích jsou po odlogaritmování rovny 1. Přesné hodnoty jednotlivých efektů nejsou podstatné a při vysoké závislosti na zvolené metodě výpočtu ani příliš obhajitelné, nicméně tvar křivek můžeme interpretovat.

Se zvyšujícím věkem se vliv věku, resp. riziko narození dítěte oproti referenční skupině 25–29 let, snižuje, přičemž odhadnuté parametry platí pro referenční období 1997,5 a jednu

z referenčních kohort. Křivka relativních rizik podle věku se podobá rozložení věkově specifických měr plodnosti (viz např. Obr. 13). Relativní rizika porodu pro proměnnou věk jsou výsledkem fyziologických dispozic a fáze v životním cyklu ženy (studium, osamostatnění a počátek pracovní kariéry, naladění na rodinný život, ukončení reprodukčního věku apod.).

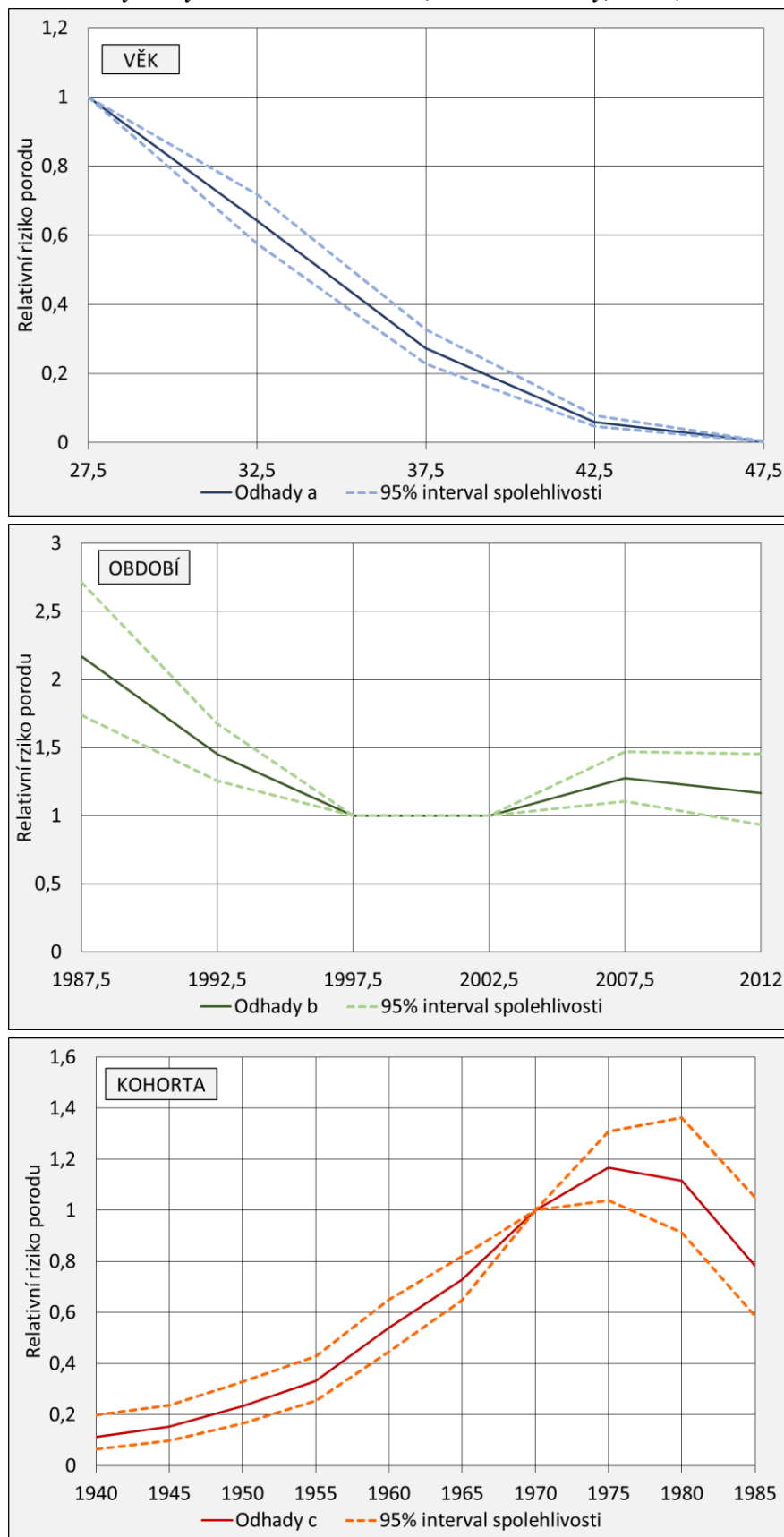
Relativní rizika narození živého dítěte pro období připomínají průběh úhrnné plodnosti v Česku. Efektu období i úhrnné plodnosti je společné minimum v letech 1995–1999 a 2000–2004 (referenční kategorie), ale také rychlost poklesu začátkem 90. let a nárůstu v novém tisíciletí. V období 1985–1989 měly ženy ve věku 25–29 let narozené v rozmezí 1960–1979 (tj. při odstranění vlivu věku a kohorty) 2,17x vyšší riziko narození živého dítěte, než ženy ve stejném věku v referenčním období 1995–1999. Opět zdůrazňujeme, že číselným odhadům parametrů sice není vhodné přikládat velkou důležitost, neboť závisí na volbě referenčních kategorií, avšak tvar křivek efektů je relevantní. Relativní riziko narození do období 1995–1999 klesalo, mezi 4. a 5. obdobím začalo růst. V posledním zkoumaném období poznamenaném ekonomickou krizí se toto riziko snížilo na 1,17násobek relativního rizika narození živého dítěte oproti referenčnímu období 1995–1999, takže došlo k určitému zpomalení trendu plodnosti vlivem období.

Křivka kohortního vlivu zaujímá tvar protáhlého, obráceného „U“. Kohorty žen narozené před rokem 1965 měly nižší riziko narození živého dítěte než kohorty narozené poté. Nejvyšší relativní riziko příslušelo ženám narozeným v letech 1970–1979 a 1975–1984 (střední hodnoty intervalů 1975 a 1980). Tento pozoruhodný výsledek můžeme interpretovat tak, že starší kohorty v zahrnutých věkových skupinách (tj. nad 25 let) realizovaly z části svou plodnost již v mladších věkových skupinách, které byly z analýzy vyloučeny. Maximum své plodnosti měly tyto ženy pravděpodobně za sebou a v zahrnutých věkových skupinách jsme pravděpodobně zkoumali narozené vyššího pořadí. Naopak později narozené ženy mají vyšší průměrný věk při porodu, protože rození dětí oddalují do pozdějšího věku. Z toho důvodu byla do prováděného modelování zahrnuta mnohem větší část celkové plodnosti než u dříve narozených žen. Druhým důvodem je i nižší spolehlivost odhadu v koncových kategoriích kvůli menšímu počtu vstupních dat.

Jak již bylo upozorněno výše, výsledné odhadované parametry by byly odlišné, pokud bychom zvolily jiné referenční kategorie a především také pokud bychom 2 omezení uvalili místo na období na kohortu (více viz Diskuze). Grafy regresních koeficientů Maďarska a Slovenska jsou uvedeny v Příloze 38 a 39.

APC modely mohou sloužit také ke srovnání a odhadu čistého vlivu efektů kohorty nebo období v určitém čase (Büttner a Lutz, 1990, Stloukal, 1995). Po dekompozici na parametry věku, období a kohorty totiž můžeme provést i jednoduchou standardizaci (viz Tab. 4) a vliv období a kohorty oddělit. Standardizací se budeme snažit identifikovat čisté efekty třech období v Česku, Maďarsku a Polsku, a budeme sledovat, zda je vývoj plodnosti ovlivněn spíše změnami ve faktorech období nebo v kohortním rozložení a dále zda jsou mezi zeměmi rozdíly. Pomocí standardizace vycházející ze Stloukala (1995) byl zkoumán efekt období 1990–1994, během něhož došlo k celospolečenské změně, na snížení úhrnné plodnosti žen ve věku 25–49 let v období 1995–1999. Druhým obdobím, jehož efekt jsme se pokoušeli zjistit, bylo období 2000–2004, které můžeme z hlediska rodinné politiky označit za příznivé. Posledním obdobím je 2005–2009, jehož koncem započala ekonomická krize a u něhož jsme zkoumali vliv na následující čtyřleté období (2010–2013).

Obr. 34 – Výsledky APC modelu: vliv věku, období a kohorty, Česko, 1985–2013

Zdroj: vlastní výpočty v programu SAS, procedurou genmod

Toto využití APC modelů platí za předpokladu, že určitý hypoteticky chybějící efekt období můžeme adekvátně popsat věkem a kohortou (Stloukal, s. 327). Následující výsledky je nutné brát s rezervou a spíše jako ilustrativní příklad, že odhady APC modelů můžeme dále zkoumat. Bylo by vhodnější použít odhady takového APC modelu, jehož výsledky bychom tolik neovlivňovali volbou referenčních kategorií a uvalením omezení na druhé období.

Princip standardizace vysvětlíme na příkladu odhadu vlivu období 1990–1994 (zastoupeného střední hodnotou 1992,5) na období 1995–1999 (1997,5). Parametr období 1992,5 budeme považovat za konstantní v čase. Míry plodnosti pro období 1997,5 vypočítáme dosazením příslušných regresních koeficientů věku a kohorty a koeficientu pro období 1992,5. Tímto přístupem získáme hypotetickou míru plodnosti, která by byla dosažena za splnění stanovené podmínky stálého vlivu období 1990–1994 (sloupec 4 v Tab. 4). Vliv období 1995–1999 tak bude odstraněn.

Hypotetická míra plodnosti za konstantního vlivu období 1992,5 a kohortního vlivu pro toto období (sloupec 5 Tab. 4) je vypočtena dosazením příslušných parametrů věku, konstantního parametru období 1992,5 a kohortních parametrů stejných jako v období 1992,5. Tento ukazatel se tak liší pouze podle věku, ale při sečtení věkově specifických měr zůstává jeho suma konstantní (viz sloupec 5).

Skutečná hodnota plodnosti žen ve věku 25–49 let v České republice mezi obdobími 1990–1994 a 1995–1999 klesla o 7 % (sloupec 2), odhadovaná plodnost modelem APC klesla o 5 % (sloupec 9). Těchto odhadovaných 5 % lze rozdělit na jednotlivé komponenty změny období a změny kohortního rozložení (Stloukal, 1995, s. 331–336). Komponenty rozdílu (sl. 6–8) přispívají ke změně odhadované plodnosti a jsou vyjádřeny i relativně vůči APC modelu (sloupce 9–11, $sl.11 = \frac{sl.7}{sl.3}$). Rozdíl mezi odhadovanými mírami plodnosti na základě APC modelu v období 1995–1999 (0,6832) a modelu eliminujícího vliv období po roce 1994 (0,9921) vyjadřuje *čistý efekt období 1990–1994*. V České republice činil -45 % (sloupec 10 v Tab. 4, $sl.10 = \frac{sl.3-sl.4}{sl.3}$), což jinými slovy znamená, že pokud by nepůsobila změna kohortního faktoru, odhadovaná plodnost by se v 2. pol. 90. let snížila téměř o polovinu.

Snížení plodnosti v Česku v období 1995–1999 tedy můžeme podle výsledků uvedených v Tab. 5 připsat efektu období 1990–1994. Efekt kohorty však působil s velmi podobnou intenzitou, ale protichůdně. Vysvětlení můžeme najít v kohortním posunu plodnosti do pozdějšího věku. Nesmíme zapomenout, že výsledky odpovídají pouze plodnosti žen ve věku 25–49 let a že mladší věkové skupiny, u nichž došlo k největšímu poklesu, zahrnuty nejsou. Je možné, že byly ovlivněny především právě ženy do 24 let, které na transformační období zareagovaly oddálením plodnosti do pozdějšího věku.

Stejným postupem jsme odhadovali vliv období 2000–2004 na období 2005–2009. V Česku plodnost žen ve věku 25–49 let vzrostla mezi těmito obdobími průměrně o 36 %, podle APC modelu o 27 %. Nárůst plodnosti v období 2005–2009 byl způsoben především změnou období, která přispívala 22 %. Změna kohortního rozložení působila v Česku téměř zanedbatelně, nicméně také kladně. Opatření rodinné politiky přijatá začátkem nového milénia a ekonomický vzestup v letech 2000–2004 se tedy pozitivně projevy na hodnotách plodnosti v České republice.

Situace byla zcela jiná při zkoumání vlivu období 2005–2009. Mezi obdobími 2005–2009 a 2010–2013 došlo k poklesu skutečné plodnosti v Česku o 15 %. Rozdíl odhadované plodnosti APC modelem mezi těmito obdobími byl ještě větší, 21 %. Změna období i kohorty působily negativně. Snížení plodnosti po roce 2010 bylo v Česku výsledkem spíše změny kohortního působení (-18 %) než změny faktorů spojených s obdobím (-9 %). Změna kohortního vlivu mohla být uměle zesílena menším počtem vstupních dat.

Tab. 4 – Pozorovaná a odhadovaná plodnost žen ve věku 25–49 let a odhadovaný efekt období a kohorty, Česko

Pozorovaná úhrnná plodnost			Odhadovaná plodnost			Komponenty rozdílu			Komponenty rozdílu vůči APC		
Úhrnná plodnost v období	Rozdíl úhrnné plodnosti proti zkoumanému období (1992,5; 2002,5; 2007,5)		APC model	APC model, konstantní efekt období	APC model, konstantní efekt období a kohorty	Efekt období a kohorty	Efekt období	Efekt kohorty	Efekt období a kohorty	Efekt období	Efekt kohorty
(1)	(2)		(3)	(4)	(5)	(6) = (3)-(5)	(7) = (3)-(4)	(8) = (4)-(5)	(9)	(10)	(11)
			Období 1990–1994								
1992,5	0,7267	0 %	0,7156	0,7156	0,7156	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
1997,5	0,6784	-7 %	0,6832	0,9921	0,7156	-0,0323	-0,3089	0,2766	-5 %	-45 %	40 %
			Období 2000–2004								
2002,5	0,8303	0 %	0,8526	0,8526	0,8526	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
2007,5	1,1287	36 %	1,1636	0,9123	0,8526	0,3110	0,2513	0,0597	27 %	22 %	5 %
			Období 2005–2009								
2007,5	1,1287	0 %	1,1636	1,1636	1,1636	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
2012	0,9533	-15 %	0,9155	1,0020	1,1636	-0,2481	-0,0866	-0,1615	-27 %	-9 %	-18 %

Zdroj: vlastní výpočty

Analogicky použijeme regresní koeficienty APC modelu získané z maďarských dat (Tab. 5). Mezi obdobími 1990–1994 a 1995–1999 došlo v Maďarsku vlivem změny období a změny kohortního vlivu také k 5% poklesu odhadované plodnosti, nicméně intenzita změn kohorty i období byla oproti České republice poloviční. Svědčí to o méně dramatickém poklesu plodnosti v Maďarsku vlivem změny období a zároveň o menším, vyčerpávajícím se potenciálu kohortního efektu. Již v období 2005–2009 působila změna kohortního efektu z předcházejícího pětiletého období v Maďarsku negativně (-9 %), v Česku se negativní kohortní efekt objevil až v období 2010–2013. Rozdíl v kohortním efektu mezi Českem a Maďarskem souvisí s odlišným rozložením plodnosti podle věku. Odkládání rození dětí po dovršení 25. roku v Česku teprve začínalo. Mladší generace žen vstupující do zkoumaného věkového rozmezí (po dosažení 25. roku) rodily více dětí, protože realizovaly své oddálené plány založit rodinu. Naopak v Maďarsku byly starší generace žen s vyšší plodností nahrazovány mladšími generacemi s nižší plodností, takže se celková úroveň plodnosti snižovala.

Odhadované míry plodnosti maďarských žen ve věku 25–49 let vzrostly mezi obdobími 2000–2004 a 2005–2009 o 9 %. Tento vzestup byl výsledkem 18% zvýšení plodnosti vlivem období a 9% snížení vlivem kohortního rozložení (viz Tab. 5). Efekt období byl v Česku i Maďarsku po roce 2004 kladný a co do intenzity podobný.

Mezi lety 2005–2009 a 2010–2013 se plodnost žen ve věku 25–49 v Maďarsku snížila o 22 %, z modelovaných hodnot APC modelem klesla o 35 %. Tento pokles byl zapříčiněn silným kohortním efektem (-35 %). Vliv období 2005–2009 se v letech 2010–2013 na změně plodnosti neprojevil.

Odhadované čisté efekty období a kohorty vypočítané ze slovenských dat jsou uvedeny v Tab. 6. Vliv let 1990–1994 na 1995–1999 byl na Slovensku podobný Maďarsku. Změna období 1990–1994 působila na míry plodnosti slovenských žen ve věku 25–49 let negativně, avšak změna kohortního rozložení pokles zmírňovala. Změna kohortního rozložení byla ze všech 3 zemí na Slovensku nejméně významná (10 %, Tab. 6).

Při sledování vlivu období 2000–2004 na 2005–2009 opět převážila změna ve faktorech období, které tentokrát působily naopak příznivě. Jako v Maďarsku byla plodnost oslabována změnou v kohortním rozložení.

V posledním zkoumaném období se na Slovensku promítly pozitivní změny v období (11 %). Počínající ekonomická krize nestihla plodnost slovenských žen ve věku 25–49 omezit. Nepříznivé změny v kohortním rozložení však stály za celkovým snížením odhadované plodnosti mezi obdobími 2005–2009 a 2010–2013. Slovensko se oproti Česku a Maďarsku nejvíce liší právě porovnáním posledních období. Z hlediska rodinné politiky bylo období 2005–2009 velice příznivé: zvýšena byla podpora při narození dítěte, zaveden byl příspěvek na péči o dítě mladší 3 let určený na proplácení nerodičovské péče apod. Nepříznivá změna kohortního rozložení však působila podobně jako v Maďarsku.

Tab. 5 – Pozorovaná a odhadovaná plodnost žen ve věku 25–49 let a odhadovaný efekt období a kohorty, Maďarsko

Pozorovaná úhrnná plodnost			Odhadovaná plodnost			Komponenty rozdílu			Komponenty rozdílu vůči APC		
Úhrnná plodnost v období	Rozdíl úhrnné plodnosti oproti zkoumanému období (1992,5; 2002,5; 2007,5)		APC model	APC model, konstantní efekt období	APC model, konstantní efekt období a kohorty	Efekt období a kohorty	Efekt období	Efekt kohorty	Efekt období a kohorty	Efekt období	Efekt kohorty
(1)	(2)		(3)	(4)	(5)	(6) = (3)-(5)	(7) = (3)-(4)	(8) = (4)-(5)	(9)	(10)	(11)
Období 1990–1994											
1992,5	0,9187	0 %	0,9029	0,9029	0,9029	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
1997,5	0,8337	-9 %	0,8632	1,0401	0,9029	-0,0397	-0,1769	0,1372	-5 %	-20 %	16 %
Období 2000–2004											
2002,5	0,8843	0 %	0,9219	0,9219	0,9219	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
2007,5	0,9978	12 %	1,0110	0,8324	0,9219	0,0891	0,1786	-0,0895	9 %	18 %	-9 %
Období 2005–2009											
2007,5	0,9978	0 %	1,0110	1,0110	1,0110	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
2012	0,7763	-22 %	0,7467	0,7479	1,0110	-0,2643	-0,0012	-0,2631	-35 %	0 %	-35 %

Zdroj: vlastní výpočty

Tab. 6 – Pozorovaná a odhadovaná plodnost žen ve věku 25–49 let a odhadovaný efekt období a kohorty, Slovensko

Pozorovaná úhrnná plodnost			Odhadovaná plodnost			Komponenty rozdílu			Komponenty rozdílu vůči APC		
Úhrnná plodnost v období	Rozdíl úhrnné plodnosti oproti zkoumanému období (1992,5; 2002,5; 2007,5)		APC model	APC model, konstantní efekt období	APC model, konstantní efekt období a kohorty	Efekt období a kohorty	Efekt období	Efekt kohorty	Efekt období a kohorty	Efekt období	Efekt kohorty
(1)	(2)		(3)	(4)	(5)	(6) = (3)-(5)	(7) = (3)-(4)	(8) = (4)-(5)	(9)	(10)	(11)
Období 1990–1994											
1992,5	0,8475	0 %	0,8392	0,8392	0,8392	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
1997,5	0,7590	-10 %	0,7654	0,9182	0,8392	-0,0739	-0,1529	0,0790	-10 %	-20 %	10 %
Období 2000–2004											
2002,5	0,7683	0 %	0,7862	0,7862	0,7862	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
2007,5	0,9146	19 %	0,9472	0,7011	0,7862	0,1610	0,2462	-0,0851	17 %	26 %	-9 %
Období 2005–2009											
2007,5	0,9146	0 %	0,9472	0,9472	0,9472	0,0000	0,0000	0,0000	0 %	0 %	0 %
2012	0,8217	-10 %	0,7910	0,7023	0,9472	-0,1562	0,0887	-0,2449	-20 %	11 %	-31 %

Zdroj: vlastní výpočty

Kapitola 9

Diskuze

Data živě narozených a počtu žen podle věku pro Česko a Maďarsko (z Human Fertility Database a Eurostatu) považujeme za bezproblémová. Data pro Slovensko byla čerpána ze stejného zdroje, ale v roce 2011 se změnila metodika. Uměle se snížil počet narozených vyloučením živě narozených dětí s trvalým pobytem jinde než na Slovensku, což znemožnilo plynulou analýzu časové řady. Data ohledně věkově specifické plodnosti Polska byla použita z Human Fertility Collection a Eurostatu. Databáze Human Fertility Collection nevyžaduje tak přísná kritéria kvality dat jako sesterská databáze HFD, nicméně pochází převážně z Polského statistického úřadu a menšinově z European Demographic Observatory.

Plodnost je pro studium pomocí APC modelů komplikovanější než proces úmrtnosti. Vývoj plodnosti je mnohem nestálější a rozložení věkově specifických měr se v čase mění. Dochází k posunu plodnosti do pozdějšího věku, který se projevuje poklesem plodnosti nejmladších věkových skupin a přesunem do starších. Mezi dvěma nejmladšími skupinami (15–19 a 20–24 let) tedy docházelo k opačnému trendu než u zbytku věkových skupin. Z důvodu hierarchického modelování, během kterého byly nejprve konstruovány dílčí modely age-period a age-cohort vyžadující stále rozložení věkově specifických měr v čase, jsme proto obě nejmladší věkové skupiny vyloučili. K takovému přísnému postupu se většina výzkumníků sice neuchyluje, rozhodnuto však bylo na základě významného zlepšení modelovaných hodnot plodnosti žen ve věku 25–49 let.

Výsledky APC modelů závisí na zvolené metodě. Použitá procedura `genmod` v programu SAS vyžaduje zavést u všech vysvětlujících kategoriálních proměnných referenční skupinu. Jiné metody, především počítané v programu R (např. Čady, 2012), nepožadují referenční skupinu pro proměnnou věk.

V programu SAS by bylo možné APC modely vypočítat kromě zvolené procedury `genmod` také procedurami `mixed` a `glimmix`, případně využít metodu intrinsického odhadu (Yang et al., 2008). Procedura `mixed` by byla vhodná, pokud bychom přistoupili rovnou k modelování APC modelu, tzn., pokud bychom nepostupovali hierarchicky. Její nevýhodou však je, že proměnnou věk považuje za fixní a proměnnou období a kohorty naopak s náhodnými efekty. Nicméně podle článku Reissigové a Rychtaříkové (2015) metoda zachytí stejné trendy jako metoda zobecněného lineárního modelu s mezeními.

Kromě způsobu výpočtu jsou výsledky této práce ovlivněny právě zvolením referenčních kategorií. Ty byly zvoleny na základě podobných hodnot úhrnné plodnosti v období 1995–1999 a 2000–2004. Druhou možností, která se nám nabízí, je uvalit omezení na 2 kohorty. Kohortu však můžeme považovat za interaktivní proměnnou období a věku. Je nejobtížněji interpretovatelnou proměnnou a zastupuje spíše pomalejší změny probíhající delší čas (Thygesen, 2003, s. 36). Omezení na 2 kohorty nebylo uvaleno, protože je velmi obtížné vybrat dvojici desetiletých kohort a tento výběr argumentačně obhájit.

Pro další výzkum by bylo vhodnější použít data tříděná do elementárních souborů. Zajímavý potenciál skýtá APC modelování při rozlišení pořadí narozených a samozřejmě také při mezinárodním porovnání. Při vhodném použití dat i metody výpočtu můžeme metodu APC modelů označit za velmi zajímavou a perspektivní pro další studium plodnosti.

Kapitola 10

Závěr

Vývoj plodnosti ve vybraných zemích byl ve sledovaném období 1990–2013 velice podobný. Země se lišily především v době nástupu stejných trendů a v intenzitě ukazatelů. Například posun plodnosti do pozdějšího věku započal v Maďarsku, kde již v roce 1995 realizovaly maximum plodnosti ženy ve věku 25–29 let. Na Slovensku došlo k tomuto posunu až o 5 let později. Odlišné rozložení plodnosti podle věku přetrvává, v Maďarsku a Česku se posunulo do skupiny čerstvých třicátnic, v Polsku a na Slovensku rodí stále nejvíce žen ve věku 25–29 let. Přestože ženy v Polsku rodí mladší, jejich úhrnná plodnost byla z porovnávaných zemí nejnižší (1,29 dítěte na žen v roce 2013). Zde by bylo vhodné porovnat konečnou plodnost, která není oddalováním plodnosti tolik ovlivněna, avšak za Polsko tento ukazatel není dostupný.

U intenzitních ukazatelů plodnosti došlo mezi zeměmi Visegrádské čtyřky v průběhu let 1990–2013 ke konvergenci, a to především rychlým snížením plodnosti v Polsku a na Slovensku. V obou zemích byl pokles zapříčiněn odkladem rodičovství a kromě snižování plodnosti 1. a 2. pořadí také vyššího (3.) pořadí. Konvergence je viditelná i na konečné plodnosti, která v Maďarsku a Česku kolísala kolem 2,0–2,1 dětí na ženu již od generací 1935, zatímco v Polsku a Slovensku rychle klesala z hodnot 2,6. Za ojedinělý můžeme považovat nárůst plodnosti maďarských žen narozených v letech 1953–1962, za nímž mohou stát významná opatření rodinné politiky v letech 1982–1993 (zavedení 2. typu rodičovského příspěvku pro rodiny se 3 a více dětmi, daňových odpočtů, univerzálních přídatků na děti). Pronatalitní a štedrá opatření v Maďarsku počátkem 90. let pravděpodobně oddálila pokles úhrnné plodnosti do roku 1992.

Největší propad úhrnné plodnosti postihl Českou republiku, která ekonomickou transformaci snášela dobře a opatření na podporu rodin do roku 2002 zanedbávala. Úhrnná plodnost zde klesla v roce 1999 na 1,14 dítěte na ženu. Slovensko a Polsko se během hospodářské transformace musely vyrovnávat s vysokou nezaměstnaností, která se kolem roku 2000 pohybovala kolem 20 %. Nejnižší úhrnnou plodnost v roce 2013 mělo právě Polsko (1,29 dítěte na ženu), Česko naopak nejvyšší (1,46 dítěte na ženu).

V hlavních trendech se rodinná politika zemí Visegrádské čtyřky ubírala podobným směrem. Nejprve snižováním podpory rodinám (90. léta, v Maďarsku až v 2. pol. 90. let), poté pozorností soustředěnou na podporu zaměstnání žen a na sladění práce a mateřství. Řešení nedostatečné

kapacity zařízení péče o děti mladší 3 let se začíná realizovat teprve po roce 2009. Načasování opatření stejného druhu bylo mezi zeměmi velmi podobné. Výjimkou je výše zmíněné navyšování podpory v Maďarsku začátkem 90. let a otcovská dovolená platící zatím jen v Maďarsku a Polsku.

Při podrobnějším zkoumání komplikuje formulaci společných období rodinné politiky střídání přístupů podle politické vlády v Česku, Polsku a na Slovensku. Maďarsko prosazovalo rodinnou politiku oproti ostatním zemím více kontinuálně. Pro účely dalšího zkoumání se přikláníme k rozdělení na pětiletá období. Spéder a Kamarás (2008) rozlišují období institucionálního vaku a anomie (1990–1994) a adaptace na nové okolnosti (1995–1999). Celá 90. léta byla pro Visegrádské země typická snižováním rodinných dávek nebo alespoň poklesem jejich skutečné hodnoty. Výjimkou však bylo Maďarsko. V letech 2000–2004 byla přijímána opatření požadovaná pro vstup do EU, docházelo k růstu HDP. V tomto období byla přijímána pozitivní opatření vyjma Polska. Ještě období 2005–2009 se vyznačovalo kladnými změnami pro rodiny s dětmi, kromě Česka v roce 2009. Období 2009–2013 přineslo ekonomickou krizi, hledání úspor bylo nejvíce patrné v České republice.

Z hlediska přijímaných opatření vybočuje Polsko. Od ostatních zemí se odlišuje omezeným přístupem k UPT, které se může konat jen z důvodu ohrožení zdraví a života ženy, při poškození plodu nebo při těhotenství následkem kriminálního činu. Všechny finanční dávky rodinám byly od roku 2004 podmíněny maximální výší příjmu (kromě otcovského a mateřského příspěvku). Dokonce i rodičovský příspěvek byl v letech 1990–2011 příjmově testovaný, a činí pouhých 11 % průměrné národní mzdy (2013). I proto se Polsko vyznačuje vyšší zaměstnaností žen než ostatní srovnávané země, protože jde především o finanční potřebu pracovat než možnost. Nedostatečnou kapacitu mají jesle a předškolní zařízení péče o děti, zároveň je společensky přijatelnější péče o děti v rámci rodiny. Navzdory vysokému umístění rodiny v žebříčku hodnot a vlivu katolické církve je kompenzace vyšších nákladů rodin, natož jejich ocenění, v Polsku minimální.

Vývoj úhrnné plodnosti nasvědčuje tomu, že období ovlivnilo reprodukční chování žen různě podle toho, v jakém věku byly (resp. z jaké pocházely generace). Ženy z kohort do 60. let včetně prožily většinu svého reprodukčního období v socialistickém období, kdy bylo obvyklé porodit děti do 24 let. Ženy narozené začátkem 70. let však začínaly svůj reprodukční věk již v nových podmínkách transformující se společnosti a své reprodukční chování odlišily od chování předchozích generací (oddalování rození dětí). Generace narozené koncem 70. let a v 80. letech pojalý svou reprodukční strategii zcela jinak, velký vliv měl i nárůst podílu vysokoškolských studentů mezi mladými lidmi.

Z výsledků APC modelů aplikovaných na Českou republiku, Maďarsko a Slovensko vyplývá, že vliv období 1990–1994, během něhož docházelo k rozhodujícím společenským změnám, byl na plodnost žen ve věku 25–49 let v letech 1995–1999 silně negativní a převažoval nad významem kohortního efektu. Kohortní efekt působil opačnou silou a kromě Slovenska také podobnou intenzitou jako efekt období. Protože jsme zkoumali plodnost žen ve věku 25–49 let, promítlo se do kohortního efektu oddalování plodnosti. Na Slovensku se však projevil slabší kohortní efekt v porovnání s efektem období. Lze předpokládat, že při zahrnutí věkových skupin 15–19 a 20–24 let by změna období působila ještě silněji a kohortní vliv by byl menší.

Pro léta 2005–2009 byl potvrzen předpoklad o významu období 2000–2004, které působilo ve všech 3 zemích pozitivně a převažovalo nad významem kohorty. Během let 2000–2004

zaznamenaly všechny 3 státy ekonomický růst, přípravy na vstup do EU a zvýšený zájem o rodinnou politiku v podobě přijímaných opatření.

V období 2010–2013 jsme očekávali pozitivní efekt období 2005–2009, a to díky ekonomickému růstu a prorodinným opatřením působícím na sladění zaměstnání a rodiny. Zároveň se však objevily první náznaky ekonomické recese. Ve všech 3 zemích jasně převládal negativní efekt kohorty, ale význam období se lišil. Zdá se, že potenciál posunu plodnosti do pozdějšího věku byl již vyčerpán a naopak dochází ke snižování plodnosti změnami v kohortním rozložení. K vyhodnocení kohortního vlivu však musíme přistupovat opatrně z důvodu nízké četnosti dat za nejmladší kohorty. Vliv období 2005–2009 ovlivňoval plodnost v letech 2010–2013 mezi zeměmi různě. V Česku působil záporně, v Maďarsku byl téměř nulový a na Slovensku kladný. Jeho celkový význam pro změnu plodnosti 25–49letých žen v posledním zkoumaném časovém intervalu však nebyl velký.

Hlavním tématem současné rodinné politiky v zemích Visegrádské čtyřky je slučitelnost zaměstnání a rodiny. Stále ještě zůstává mnoho možností, jak prostředí pro rodiny zlepšit a ustálit. Na druhou stranu je však potřeba zamyslet se také nad tím, jakou hodnotu má rodičovství v dnešní společnosti pro mladé lidi. Důraz na budování kariéry, osobní rozvoj a svobodu v trávení volného času se v představách mladých lidí může vylučovat s rozhodnutím stát se rodičem. Společnost samozřejmě požadující maximální pracovní nasazení na úkor soukromého života může stěží očekávat vysokou porodnost.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- AASSVE, Arnstein, Francesco C. BILLARI a Zsolt SPÉDER. Societal Transition, Policy Changes and Family Formation: Evidence from Hungary. *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie* [online]. 2006-11-1, **22**(2), 127–152 [cit. 2015-02-25]. DOI: 10.1007/s10680-005-7434-2. ISSN 0168-6577. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s10680-005-7434-2>
- ANDERSSON, G., A.-Z. DUVANDER a K. HANK. Do child-care characteristics influence continued child bearing in Sweden? An investigation of the quantity, quality, and price dimension. *Journal of European Social Policy* [online]. 2004, **14**(4), 407–418 [cit. 2015-06-12]. DOI: 10.1177/0958928704046881. ISSN 0958-9287. Dostupné z: <http://esp.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0958928704046881>
- BECKER, Gary S. An Economic Analysis of Fertility. In: Universities-National Bureau Committee For Economic Research. Demographic and Economic Change in Developed Countries: a conference of the Universities-National Bureau Committee for Economic Research [online]. New York: Columbia University Press, 1960, 209–240 [cit. 2015-11-09]. ISBN 0-87014-302-6. Dostupné z: <http://www.nber.org/chapters/c2387.pdf>
- BERNHARDT, Eva. Is the Second Demographic Transition a useful concept for demography? In: VIENNA INSTITUTE OF DEMOGRAPHY. *Vienna Yearbook of Population Research* [online]. Vienna: Vienna Institute of Demography, 2004, s. 25–28 [cit. 2016-02-16]. ISSN 1728-5305. Dostupné z: http://hw.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x00062015
- BILLINGSLEY, Sunnee. The Post-Communist Fertility Puzzle. *Population Research and Policy Review* [online]. 2010, **29**(2), 193-231 [cit. 2016-04-25]. DOI: 10.1007/s11113-009-9136-7. ISSN 0167-5923. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s11113-009-9136-7>
- JÖRKLUND, Anders. Does family policy affect fertility? *Journal of Population Economics* [online]. 2006, **19**(1), 3–24 [cit. 2016-02-16]. DOI: 10.1007/s00148-005-0024-0. ISSN 0933-1433. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s00148-005-0024-0>
- BEDNÁRIK, Rastislav. Slovenská sociálna politika po vstupe SR do Európskej únie. *Slovak Journal of Political Sciences* [online]. 2012, **12**(4), 275–309 [cit. 2015-11-25]. Dostupné z: http://www.academia.edu/2928143/SLOVENSK%C3%81_POLITOLOGICK%C3%81_REVUE_SLOVAK_JOURNAL_OF_POLITICAL_SCIENCES_PUBLISHED_BY_THE_FACULTY_OF_SOCIAL_SCIENCES_UNIVERSITY

- BODNÁROVÁ, Bernardína, Daniel GERBERY, Milan FICO, Barbora HOLUBOVÁ a Silvia PORUBÁNOVÁ. *Východiská a výzvy pre vypracovanie štátnej rodinnej politiky: Záverečná výskumná správa* [online]. 1. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2010 [cit. 2015-11-08]. Dostupné z: <http://www.ceit.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2009/Bodnarova/Bodnarova-spol.pdf>>
- BRZOZOWSKA, Zuzana. Was falling fertility in the communist Poland driven by changes in women's education? In: *Working Papers* [online]. Warsaw: Institute of Statistics and Demography, Warsaw School of Economics, 2013, s. 1–24 [cit. 2016-02-16]. Dostupné z: http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KAE/struktura/ISiD/publikacje/Documents/Working_Paper/ISiD_WP_27_2013.pdf>
- BURNHAM, Kenneth P., David R. ANDERSON a Kathryn P. HUYVAERT. AIC model selection and multimodel inference in behavioral ecology: some background, observations, and comparisons. *Behavioral Ecology and Sociobiology* [online]. 2011, **65**(1), 23–35 [cit. 2016-01-07]. DOI: 10.1007/s00265-010-1029-6. ISSN 0340-5443. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s00265-010-1029-6>>
- BÜTTNER, Thomas a Wolfgang LUTZ. Estimating Fertility Responses to Policy Measures in the German Democratic Republic. *Population and Development Review* [online]. 1990, **16**(3), 539–555 [cit. 2015-10-09]. DOI: 10.2307/1972835. ISSN 00987921. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1972835?origin=crossref>>
- CARSTENSEN, B. Age–period–cohort models for the Lexis diagram. *Statistics in Medicine* [online]. 2007, **26**(15), 3018–3045 [cit. 2014-11-12]. DOI: 10.1002/sim.2764. ISSN 02776715. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1002/sim.2764>>
- CARSTENSEN, Bendix a Niels KEIDING. *Age-Period-Cohort models: Statistical inference in the Lexis diagram* [online]. Copenhagen: University of Copenhagen, 2005 [cit. 2014-11-12]. Dostupné z: <http://heart-intl.net/HEART/011507/AgePeriodCohort.pdf>>
- CENTER FOR REPRODUCTIVE RIGHTS. *Abortion Worldwide: Seventeen Years of Reform* [online]. New York: CRR, 2011, s. 1–13 [cit. 2014-03-10]. Dostupné z: http://www.reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/pub_bp_17_ars.pdf>
- CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY. *The World Factbook* [online]. Washington (D. C.): CIA, 2015 [cit. 2016-04-17]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>>
- CENTRAL STATISTICAL OFFICE OF POLAND (GUS). *Females fertility in 1960–2014: Table 7a* [online]. Warszawa, 2015a [cit. 2016-01-03]. Dostupné z: <http://stat.gov.pl/en/topics/population/population/structure-of-the-population-by-2014,7,1.html>>
- CENTRAL STATISTICAL OFFICE OF POLAND (GUS). *Demographic Yearbook of Poland 2014* [online]. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2015b [cit. 2015-05-03]. Dostupné z: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2014,3,8.html>>

- CENTRAL STATISTICAL OFFICE OF POLAND (GUS). *Demographic Yearbook of Poland 2015* [online]. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2016 [cit. 2016-01-06]. Dostupné také z: <<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2015,3,9.html>>
- CLAYTON, D. a E. SCHIFFLERS. Models for temporal variation in cancer rates. I: Age–period and age–cohort models. *Statistics in Medicine* [online]. 1987, **6**(4), 449–467 [cit. 2015-07-06]. DOI: 10.1002/sim.4780060405. ISSN 02776715. Dostupné z: <<http://doi.wiley.com/10.1002/sim.4780060405>>
- CLIQUET, R. 1991. The Second Demographic Transition: Fact or Fiction? *Population studies* 23, Strasbourg: Council of Europe.
- COLEMAN, David. Why we don't have to believe without doubting in the „Second Demographic Transition“ – some agnostic comments. *Vienna Yearbook of Population Research* [online]. 2004, (2), 11–24 [cit. 2016-03-06]. ISSN 1728-5305. Dostupné z: <http://hw.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x00062019>
- ČADY, Ondřej. *Vliv screeningových programů karcinomu kolorekta na smrtelnost a incidence tohoto onemocnění v České republice modelovaný pomocí APC přístupu* [online]. Praha, 2012 [cit. 2014-11-11]. Dostupné z: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/122178>>
- ČESKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 586, Zákon České národní rady o daních z příjmů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1992, částka 117. Dostupné také z: <<http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-586>>
- ČESKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 187, o nemocenském pojištění. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2006, částka 64. Dostupné také z: <<http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-187>>
- ČESKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 261, o stabilizaci veřejných rozpočtů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2007, částka 85. Dostupné také z: <<http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2007-261>>
- ČESKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 247, o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině a o změně souvisejících zákonů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2014, částka 105. Dostupné také z: <<http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2014-247>>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (ČSÚ). *Demografická ročenka České republiky 2014* [online]. Praha: ČSÚ, 2015 [cit. 2015-04-26]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2014>>
- DREW, Eileen. *Parental Leave in Council of Europe member States* [online]. Strasbourg: Council of Europe, 2005. [cit. 2016-01-03]. Dostupné z: <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680591662>>
- DOUDOVÁ, Lucie. *Statistická analýza populací s negativně binomickým rozdělením* [online]. Brno, 2009 [cit. 2015-10-13]. Dostupné z: <<https://www.math.muni.cz/soubory/studium/disertace/doudova.pdf>>
- EBERTS, Mirella W. The Roman Catholic Church and Democracy in Poland. *Europe-Asia Studies* [online]. 1998, **50**(5), 817–842 [cit. 2015-04-17]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/153894>>

- Estimating a relative risk (also called risk ratio, prevalence ratio). In: *SAS Customer Support Knowledge Base and Community* [online]. Cary (North Caroline, USA): SAS Institute [cit. 2015-12-02]. Dostupné z: <<http://support.sas.com/kb/23/003.html>>
- EUROPEAN UNION. *Your social security rights: in Hungary* [online]. 2013a [cit. 2016-04-17]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/employment_social/empl_portal/SSRinEU/Your%20social%20security%20rights%20in%20Hungary_en.pdf>
- EUROPEAN UNION. *Your social security rights: in Poland* [online]. 2013b [cit. 2016-04-17]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/employment_social/empl_portal/SSRinEU/Your%20social%20security%20rights%20in%20Poland_en.pdf>
- EUROSTAT. *Population and social conditions* [online]. Luxembourg: European Commission, 2015 [cit. 2016-03-01]. Dostupné z: <<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>>
- FODOR, Eva, Christy GLASS, Janette KAWACHI a Livia POPESCU. Family policies and gender in Hungary, Poland, and Romania. *Communist and Post-Communist Studies* [online]. 2002, **35**(4), 475–490 [cit. 2015-04-17]. DOI: 10.1016/S0967-067X(02)00030-2. ISSN 0967067x. Dostupné z: <<http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0967067X02000302>>
- FODOR Eva a GLASS, Christy. From Public to Private Maternalism? Gender and Welfare in Poland and Hungary after 1989. *Social Politics: International Studies in Gender, State* [online]. 2007, **14**(3), 323–350 [cit. 2015-04-18]. DOI: 10.1093/sp/jxm013. ISSN 1072-4745. Dostupné z: <<http://sp.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/sp/jxm013>>
- FREJKA, Tomas. Overview Chapter 5: Determinants of family formation and childbearing during the societal transition in Central and Eastern Europe. *Demographic Research* [online]. 2008, **19**, 139–170 [cit. 2015-04-24]. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.7. ISSN 1435-9871. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/7/>>
- FREJKA, Tomas, Tomáš SOBOTKA, Jan M. HOEM a Laurent TOULEMON. Summary and general conclusions: Childbearing Trends and Policies in Europe. *Demographic Research* [online]. 2008, **19**, 5-14 [cit. 2016-03-06]. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.2. ISSN 1435-9871. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/2/>>
- GAUTHIER, Anne Hélène. The impact of family policies on fertility in industrialized countries: a review of the literature. *Population Research and Policy Review* [online]. 2007, **26**(3), 323–346 [cit. 2015-04-18]. DOI: 10.1007/s11113-007-9033-x. ISSN 0167-5923. Dostupné z: <<http://link.springer.com/10.1007/s11113-007-9033-x>>
- GAUTHIER, Anne Hélène. Support for child allowances and parental leave. *Population, Family, and Welfare: A comparative survey of European attitudes*. 1998, (2), 218–241.
- HABLICSEK, László. Kíséleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történi előrebecslésére [Experimental projection on the total roma population and their territorial distribution until 2021]. *Demográfia*. 2007, **50**(1), 7–54.

- HEINEN, Jacqueline a Monka WATOR. Child Care in Poland before, during, and after the Transition: Still a Women's Business. *Social Politics: International Studies in Gender, State* [online]. 2006, **13**(2), 189–216 [cit. 2016-04-18]. DOI: 10.1093/sp/jxj008. ISSN 1072-4745. Dostupné z: <<http://sp.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/sp/jxj008>>
- HOEM, Jan M. Overview Chapter 8: The impact of public policies on European fertility. *Demographic Research* [online]. 2008, **19**, 249-260 [cit. 2015-04-12]. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.10. ISSN 1435-9871. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/10/>>
- HÖHN, Charlotte. Population Policies in Advanced Societies : Pronatalist and Migration Strategies. *European Journal of Population* [online]. 1988, 3(3–4) [cit. 2012-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.springerlink.com/content/nl39g8l5n4254211/>>. ISSN 0168-6577.
- HÖHNE, Sylva. *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. 1. vyd. Praha: VÚPSV, 2008. ISBN 978-80-87007-93-8.
- Human Fertility Collection* [online]. Rostock and Vienna: Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria), 2013 [cit. 2013-09-29]. Dostupné z: <<http://www.fertilitydata.org/cgi-bin/index.php>>
- Human Fertility Database* [online]. Rostock and Vienna: Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria), 2015 [cit. 2015-03-09]. Dostupné z: <<http://humanfertility.org/cgi-bin/main.php>>
- HUNGARIAN CENTRAL STATISTICAL OFFICE (KSH). *Population Census, 2011: Tab. 1.1.6.2* [online]. Budapešť, 2012 [cit. 2016-03-10]. Dostupné z: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tables_regional_00>
- KAMARÁS, Ferenc, Jiřina KOCOURKOVÁ a Hein MOORS. The impact of social policies on reproductive behaviour. *Population, family, and welfare: a comparative survey of European attitudes*. 1. New York: Oxford University Press, 1998, s. 242–261. ISBN 0198288425.
- KAMERMAN, Sheila a Peter MOSS. *The Politics of parental leave policies: children, parenting, gender and the labour market*. 1. Portland, OR: Policy Press, 2009. ISBN 18-474-2067-2.
- KAMPER-JØRGENSEN, Mads, Niels KEIDING a Lisbeth B. KNUDSEN. *Age, period and cohort effects on first-child fertility in Danish men* [online]. 1. Copenhagen: Museum Tusculanum, 2004 [cit. 2015-11-10]. Dostupné z: <<http://www.madskamper.dk/upl/website/forskning/httpvbn.dkeditServletcontentServletVBNAASamfSocialeforholdvbnPublikationContainerAgeperiodandcohorteffectsonfirstchildfertilityinDanishmenvbnFuldttekstFilerr046.pdf>>
- KAPITÁNY, Balázs. Az 1985 és 1996 közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása [The 'GYED-effect'. The influence of family allowance system in the period 1985–1996 on fertility]. *Demográfia* [online]. 2008, **51**(1), 51–78 [cit. 2015-05-03]. Dostupné z: <<http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/520/506>>

- KATRŇÁK, Tomáš. Kohortní analýza jako alternativa panelového výzkumu. *Data a výzkum – SDA Info* [online]. 2009, **3**(1), 53–76 [cit. 2015-09-17]. ISSN 2336-2391. Dostupné z: <http://dav.soc.cas.cz/issue/15-data-a-vyzkum-1-2009/73>
- KOCOURKOVÁ, Jiřina. Leave arrangements and childcare services in Central Europe: policies and practices before and after the transition. *Community, Work and Family*. 2002, **5**(3), 301–318.
- KOCOURKOVÁ, Jiřina. Od politiky populační k politice rodinné: vývoj v ČR od počátku 90. let. In: Kocourková, J., L. Rabušic. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný? : proměny reprodukčního chování a možnosti rodinné politiky z hlediska postojů české veřejnosti*. 1. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2006, s. 107–127. ISBN 80-86561-93-3.
- KOCOURKOVÁ, Jiřina. Populační klima a rodinná politika. *Populační vývoj České republiky 2001–2006*. 1 vyd. Praha: Demoart, 2007, s. 95–102. ISBN 9788086561776.
- KOCOURKOVÁ, Jiřina. Mít či nemít děti? In: KALIBOVÁ, Květa, Zdeněk PAVLÍK a Alena VODÁKOVÁ. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3., přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, s. 227–237. Sociologické pojmosloví. ISBN 978-80-7419-012-4.
- KOCOURKOVÁ, Jiřina. Plánované rodičovství a reprodukční ztráty. In: BURCIN, Boris, Ludmila FIALOVÁ a Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, s. 157–168. ISBN 978-80-7419-024-7.
- KOHLER, H. P., F. C. BILLARI a J. A. ORTEGA. The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review* [online]. 2002, **28**(4), 641–680 [cit. 2015-03-01]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/3092783>>
- KORINTUS, Marta. Úkoly pro budoucnost služeb péče o děti v Maďarsku. *Demografie*. 2009, **51**(4), 266–273.
- KORINTUS, Marta a Nada STROPNIK. Hungary and Slovenia: long leave or short? KAMERMAN, Sheila B. a Peter MOSS. *The Politics of parental leave policies: children, parenting, gender and the labour market*. 1. vyd. Portland, OR: Policy Press, 2009, s. 135–159. ISBN 1847420672.
- KOTOWSKA, Irena, Janina JÓZWIAK, Anna MATYSIAK a Anna BARANOWSKA. Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes? *Demographic Research* [online]. 2008, **19**(2), 795-854 [cit. 2015-04-18]. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.22. ISSN 1435-9871. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/22/>>
- KOTÝNKOVÁ, Magdalena. Podpora rodin s dětmi v 90. letech a její možný vývoj. *Sociální politika*. 2002, **28**(5), 8–11. ISSN 0049-0961.
- KRAVDAL, Oystein. How the local supply of day-care centers influences fertility in Norway: A parity-specific approach. *Population Research and Policy Review* [online]. 1996, **15**(3),

- 201–218 [cit. 2015-09-18]. DOI: 10.1007/BF00127049. ISSN 0167-5923. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/BF00127049>>
- KUBISA, Julia. Otcovská dovolená a zákon o péči o děti do tří let v Polsku. In: *Kde to ladi a kde skřípe: sladování práce a péče v mezinárodní perspektivě* [online]. 1. vyd. Praha: Gender studies, 2012, s. 15–28 [cit. 2015-11-24]. ISBN 978-80-86520-40-7. Dostupné z: http://aa.ecn.cz/img_upload/8b47a03bf445e4c3031ce326c68558ae/kde_to_ladi_a_kde_skr_ipe_pdf_web.pdf>
- KUCHAŘOVÁ, Věra. Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. *Forum sociální politiky*. 2008, **2**(6), 8–14.
- KYE, Bongoh. Cohort Effects or Period Effects? Fertility Decline in South Korea in the Twentieth Century. *Population Research and Policy Review* [online]. 2012, **31**(3), 387–415 [cit. 2015-11-16]. DOI: 10.1007/s11113-012-9232-y. ISSN 0167-5923. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s11113-012-9232-y>>
- LESTHAEGHE, Ron. The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review* [online]. 2010, **36**(2), 211–251 [cit. 2016-02-10]. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x. ISSN 00987921. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>>
- LUO, Liying. Assessing Validity and Application Scope of the Intrinsic Estimator Approach to the Age-Period-Cohort Problem. *Demography* [online]. 2013, **50**(6), 1945–1967 [cit. 2015-11-10]. DOI: 10.1007/s13524-013-0243-z. ISSN 0070-3370. Dostupné z: <http://link.springer.com/10.1007/s13524-013-0243-z>>
- LUTZ, Wolfgang, Vegard SKIRBEKK a Maria R. TESTA. *The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe*. Wien, 2006. Dostupné také z: http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_4_05.pdf>. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- LUTZ, Wolfgang a Vegard SKIRBEKK. Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries. *Population and Development Review* [online]. 2005, **31**(4), 699–720 [cit. 2015-01-10]. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2005.00094.x. ISSN 0098-7921. Dostupné z: <http://user.iiasa.ac.at/~skirbekk/Lutz%20Skirbekk%20-%20Low%20Fertility%20-%20PDR.pdf>>
- MATĚJKOVÁ, Barbora a Jana PALONCYOVÁ. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně pro Výzkumný ústav práce a sociálních věcí Praha, 2005. ISBN 80-210-3630-3.
- MATĚJKOVÁ, Barbora a Jana PALONCYOVÁ. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích*. 1. Praha: VÚPSV, 2003. ISBN 80-239-3204-7.
- MCDONALD, Peter F. Možnosti státní politiky k udržení plodnosti. *Demografie*. 2004, **46**(1), 1–21. ISSN 0011-8265.
- MEZSÁROŠ, Ján a Boris VAŇO. *Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom*. [online]. Bratislava: INFOSTAT Výskumné demografické centrum, 2004 [cit. 2015-07-10]. Dostupné z: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/nizkyzs.pdf>>

- MISSOC: *Mutual Information System on Social Protection* [online]. Brusel: MISSOC, 2014 [cit. 2015-04-18]. Dostupné z: <<http://www.missoc.org/MISSOC/index.htm>>
- MITCHELL, Eva. *Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2010. ISBN 978-80-7330-183-5.
- MITCHELL, Eva, Dana HAMPLOVÁ, Jana KLÍMOVÁ CHALOUPKOVÁ a Magdalena KOTÝNKOVÁ. *Kdo se (po)stará?: dítě mezi rodinou, státem a trhem*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2012. ISBN 978-80-7330-216-0.
- MOTULSKY, Harvey a Arthur CHRISTOPOULOS. *Fitting models to biological data using linear and nonlinear regression: A practical guide to curve fitting* [online]. 2. San Diego (CA): GraphPad Software Inc., 2003 [cit. 2016-02-10]. Dostupné z: <<http://www.graphpad.com/faq/file/Prism4RegressionBook.pdf>>
- MPSV. *Národní zpráva o rodině* [online]. Praha: MPSV, 2004. [cit. 2015-02-10]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/899/zprava_b.pdf>
- MPSV: Rodičovský příspěvek. *Ministerstvo práce a sociálních věcí: Integrovaný portál MPSV* [online]. Praha, 2014a [cit. 2014-10-21]. Dostupné z: <http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/rodicovsky_prisp>
- MPSV: *Rodina a ochrana práv dětí* [online]. Praha, 2014b [cit. 2014-05-18]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/>>
- MPSV: *Rodina a ochrana práv dětí* [online]. Praha, 2016 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/>>
- MUIGAI, Githu. *Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance: Mission to Hungary* [online]. United Nations General Assembly. 2012, s. 1–22 [cit. 2016-01-16]. Dostupné z: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Racism/A.HRC.20.33.Add.1_en.pdf>
- MUSIL, Petr. Trh práce a konkurenceschopnost maďarské ekonomiky v období transformace. *Centrum výzkumu konkurenčních schopností české ekonomiky: Working Paper* [online]. 2007b, (20), 34 [cit. 2015-10-18]. ISSN 1801-4496. Dostupné z: <<http://is.muni.cz/do/1456/soubory/odde leni/centrum/papers/wp2007-20.pdf>>
- MUSIL, Petr. Trh práce a konkurenceschopnost polské ekonomiky v období transformace. *Centrum výzkumu konkurenčních schopností české ekonomiky: Working Paper* [online]. 2007a, (21), 33 [cit. 2015-10-18]. ISSN 1801-4496. Dostupné z: <<http://is.muni.cz/do/1456/soubory/odde leni/centrum/papers/wp2007-21.pdf>>
- NEYER, Gerda. Family Policies and Low Fertility in Western Europe. In: *MPIDR WP* [online]. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2003, s. 21 [cit. 2015-01-18]. Dostupné z: <<http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2003-021.pdf>>
- NEYER, Gerda. Rodinná politika a plodnost v Evropě : pronatalitní politika v souvislosti s politikou genderovou, politikou zaměstnanosti a opatřeními týkajícími se péče o děti. *Demografie* [online]. 2009, 51(4), 235–251 [cit. 2015-03-18]. ISSN 0011-8265. Dostupné z:

- <http://www.demogr.mpg.de/publications%5Cfiles%5C3749_1267699917_1_Neyer%20Demografie%2051%204%202009.pdf>
- OECD: Benefits and Wages. [online]. Paris: OECD, 2012 [cit. 2014-08-18]. Dostupné z: <<http://www.oecd.org/els/benefits-and-wages-statistics.htm>>
- OECD. OECD Family Database. [online]. Paris: OECD, 2015 [cit. 2015-09-18]. Dostupné z: <<http://www.oecd.org/els/family/database.htm>>
- OLÁH, Livia Sz. a Ewa FRATCZAK. Becoming a Mother in Hungary and Poland during State Socialism. *Demographic Research* [online]. 2004, Special Collection 3(9), 213–244 [cit. 2015-03-10]. DOI: 10.4054/DemRes.2004.S3.9. ISSN 1435-9871. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/special/3/9/>>
- O společné zdanění manželů projeví zájem více než 350 tisíc rodin [tisková zpráva]. *Ministerstvo financí České republiky* [online]. Praha, 2006 [cit. 2016-04-19]. Dostupné z: <<http://www.mfcr.cz/cs/aktualne/tiskove-zpravy/2006/2006-04-14-tiskova-zprava-5950-5950>>
- PALONCYOVÁ, Jana a kol. *Systém denní péče o děti do 6 let ve Francii a v České republice* [online]. 1. vyd. Praha: VÚPSV, 2013 [cit. 2015-10-18]. ISBN 978-80-7416-119-3. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_356.pdf>
- PAVLÍK, Zdeněk, Alena ŠUBRTOVÁ a Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ. *Základy demografie: celostátní vysokoškolská příručka pro studenty přírodovědeckých, ekonomických, filozofických a lékařských fakult.* 1. vyd. Praha: Academia, 1986.
- PAVLÍK, Zdeněk a Květa KALIBOVÁ (eds.). *Mnohojazyčný demografický slovník: český svazek.* 2. vyd. Praha: Česká demografická společnost, 2005. Acta demographica, XV. ISBN 80-239-4864-4.
- PAVLÍK, Zdeněk. Dilemata populační politiky. In: KOCOURKOVÁ, J., L. RABUŠIC. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný? : proměny reprodukčního chování a možnosti rodinné politiky z hlediska postojů české veřejnosti.* 1. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2006, s. 95–106. ISBN 80-86561-93-3.
- PHILIPOV, Dimitar, Zsolt SPÉDER a Francesco C. BILLARI. Soon, later or ever?: The impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001). *Population Studies : A Journal of Demography* [online]. 2006, 60(3), 289–309 [cit. 2015-02-07]. ISSN 1477-4747. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/30040493?seq=1#page_scan_tab_contents>
- POTANČOKOVÁ, Michaela. *Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950-2007 v generačnom pohľade* [online]. 1. Bratislava: INFOSTAT, 2008 [cit. 2015-11-28]. ISBN 978-80-89398-04-1. Dostupné z: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Kohortna_plodnost_final.pdf>
- PRB. *2015 World Population Data Sheet* [online]. Washington (DC), 2015, s. 23 [cit. 2016-02-16]. ISSN 0085-8315. Dostupné z: <http://www.prb.org/pdf15/2015-world-population-data-sheet_eng.pdf>

- Průběh zpracování přiznání k dani z příjmů fyzických osob za zdaňovací období 2006 [tisková zpráva]. *Ministerstvo financí České republiky* [online]. Praha, 2007 [cit. 2016-04-19]. Dostupné z: <<http://www.mfcr.cz/cs/aktualne/tiskove-zpravy/2007/2007-05-03-tiskova-zprava-5716-5716>>
- PULLUM, Thomas W. Separating age, period, and cohort effects in white U.S. fertility, 1920–1970. *Social Science Research* [online]. 1980, **9**(3), 225–244 [cit. 2015-10-10]. DOI: 10.1016/0049-089X(80)90013-7. ISSN 0049089x. Dostupné z: <<http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/0049089X80900137>>
- RANJAN, Priya. Fertility Behaviour Under Income Uncertainty. *European Journal of Population* [online]. 1999, **15**(1), 25–43 [cit. 2016-03-10]. DOI: 10.1023/A:1006106527618. ISSN 01686577. Dostupné z: <<http://link.springer.com/10.1023/A:1006106527618>>
- RATHOUSKÁ, Kateřina. *Aktivní otcovství jako součást rodinné politiky států EU* [online]. Praha, 2013 [cit. 2015-07-18]. Dostupné z: <http://is.cuni.cz/webapps/zzp/search/?lang=cs&tab_searchas=basic>. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Jiřina Kocourková.
- REISSIGOVÁ, Jindra a Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ. Základní pojmy a principy konstrukce modelů typu věk-období-kohorta. *Demografie*. 2015, **57**(1), 21–39. ISSN 1805-2991.
- RINDFUSS, Ronald R., Karen B. GUZZO a Philip S. MORGAN. The Changing Institutional Context of Low Fertility. *Population Research and Policy Review* [online]. 2003, **22**(5/6), 411–438 [cit. 2015-04-25]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/40230835>>
- RINDFUSS, Ronald R., David K. GUILKEY, S. Philip. MORGAN, Øystein. KRAVDAL a Karen Benjamin. GUZZO. Child Care Availability and First-Birth Timing in Norway. *Demography* [online]. 2007, **44**(2), 345–372 [cit. 2015-04-25]. DOI: 10.1353/dem.2007.0017. Dostupné z: <<http://link.springer.com/10.1353/dem.2007.0017>>
- ROSTGAARD, Tine. Family Support Policy in Central and Eastern Europe: A Decade and a Half of Transition. In: UNESCO. *Consultation Meeting on Family Support Policy in Central and Eastern Europe* [online]. Budapest, 2003, s. 1–37 [cit. 2015-04-18]. Dostupné z: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001337/133733e.pdf>>
- ROSZKOWSKÁ, Petra. O interupcích v Polsku. *Demografie*. 2003b, **45**(4), 298–301.
- ROSZKOWSKÁ, Petra. V Polsku zkrácena peněžitá pomoc v mateřství o 10 týdnů. *Demografie*. 2003a, **45**(1), 66–67.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace. *Demografie*. 1996, **38**(2), 77–89.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition? *Acta Universitatis Carolinae Geographica* [online]. 1999, **34**(1), 19–44 [cit. 2016-02-16]. Dostupné z: <https://web.natur.cuni.cz/ksgrsek/acta/1999/AUC_1999_34_Rychtarikova_Is_Eastern_Europe.pdf>
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Generační plodnost na základě sčítání. *Demografie*. 2003, **45**(4), 255–267. ISSN 0011-8265.

- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Česká republika: trendy demografického vývoje. In: RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka a Věra KUCHAROVÁ (eds.). *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, 2008, 11–43. ISBN 978-80-86561-52-3.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Nová demografická situace v České republice od počátku devadesátých let. In: BURCIN, Boris, Ludmila FIALOVÁ a Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, s. 37–46. ISBN 978-80-7419-024-7.
- SEZEMSKÝ, Jiří. Prorodinný balíček: [tisková zpráva]. In: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. Praha, 2008 [cit. 2015-04-18]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/5888>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 73, Zákon Slovenskej národnej rady o umelom prerušení tehotenstva. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 1986, částka 23. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1986-73>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 239, Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o niektorých zmenách v poskytovaní štátnych sociálnych dávok. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 1993, částka 61. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1993-239>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 193, o prídavkoch na deti a o príplatku k prídavkom na deti. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 1994, částka 56. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1994-193>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 271, Zákon Národnej rady Slovenskej republiky, ktorým sa mení zákon č. 382/1990 Zb. o rodičovskom príspevku v znení neskorších predpisov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 1996, částka 93. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1996-271>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 196, ktorým sa mení zákon č. 50/1973 Zb. o pestúnskej starostlivosti v znení neskorších predpisov, zákon č. 382/1990 Zb. o rodičovskom príspevku v znení neskorších predpisov a ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 193/1994 Z. z. o prídavkoch na deti a o príplatku k prídavkom na deti v znení neskorších predpisov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 1998, částka 73. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1998-196>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 235, o príspevku pri narodení dieťaťa, o príspevku rodičom, ktorým sa súčasne narodili tri deti alebo viac detí alebo ktorým sa v priebehu dvoch rokov opakovane narodili dvojčatá a ktorým sa menia ďalšie zákony. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 1998, částka 90. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1998-235>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 281, o prídavku na dieťa a o príspevku k prídavku na dieťa. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, částka 125. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-281>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 643, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 280/2002 Z. z. o rodičovskom príspevku. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, částka 252. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-643>>

- SLOVENSKO. Zákon č. 461, zákon o sociálnom poistení. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2003, časťka 200. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-461>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 600, o prídavku na dieťa a o zmene a doplnení zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2003, časťka 245. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-600>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 601, o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2003, časťka 245. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-601>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 595, o dani z príjmov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2003, časťka 243. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-595>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 244, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 280/2002 Z. z. o rodičovskom príspevku v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov SR*. 2005, časťka 106. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-244>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 676, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 235/1998 Z. z. o príspevku pri narodení dieťaťa, o príspevku rodičom, ktorým sa súčasne narodili tri deti alebo viac detí alebo ktorým sa v priebehu dvoch rokov opakovane narodili dvojčatá a ktorým sa menia ďalšie zákony v znení neskorších predpisov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2006, časťka 259. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2006-676>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 561, o príspevku na starostlivosť o dieťa a o zmene a doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2008, časťka 198. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-561>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 571, o rodičovskom príspevku a o zmene a doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2009, časťka 194. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2009-571>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 513, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 571/2009 Z. z. o rodičovskom príspevku a o zmene a doplnení niektorých zákonov a o zmene a doplnení zákona č. 561/2008 Z. z. o príspevku na starostlivosť o dieťa a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 571/2009 Z. z. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2010, časťka 192. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2010-513>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 543, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2010, časťka 197. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2010-543>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 521, ktorým sa dopĺňa zákon č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení neskorších predpisov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2011, časťka 149. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2011-521>>
- SLOVENSKO. Zákon č. 383, o príspevku pri narodení dieťaťa a príspevku na viac súčasne narodených detí a o zmene a doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2013, časťka 185. Dostupné také z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2013-383>>

- SOBOTKA, Tomáš. *Postponement of childbearing and low fertility in Europe*. Groningen, 2004. Dostupné také z: <[http://www.rug.nl/research/portal/en/publications/postponement-of-childbearing-and-low-fertility-in-europe\(7fe0743c-9766-4ae9-befe-3edae1006c6e\).html](http://www.rug.nl/research/portal/en/publications/postponement-of-childbearing-and-low-fertility-in-europe(7fe0743c-9766-4ae9-befe-3edae1006c6e).html)> University of Groningen, Faculty of Spatial Sciences.
- SOBOTKA, Tomáš. *Pathways to Low Fertility: European Perspectives* [online]. New York: UNDP, 2013 [cit. 2016-04-25]. Dostupné z: <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/expert/2013-8_Sobotka_Expert-Paper.pdf>
- SOBOTKA, Tomáš, Anna ŠŤASTNÁ, Kryštof ZEMAN, Dana HAMPLOVÁ a Vladimíra KANTOROVÁ. Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism. *Demographic Research* [online]. 2008, **19**, 403–454 [cit. 2016-04-18]. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.14. ISSN 1435-9871. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/14/>>
- SOBOTKA, Tomáš, Vegard SKIRBEKK a Dimiter PHILIPPOV. Economic Recession and Fertility in the Developed World. *Population and Development Review* [online]. 2011, **37**(2), 267–306 [cit. 2016-04-25]. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/23043283>>
- SPÉDER, Zsolt. *A comparative analysis of fertility behaviour: Bulgaria and Hungary*. Budapest, 2008. Demographic Research Institute
- SPÉDER, Zsolt a Ferenc KAMARÁS. Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. *Demographic Research* [online]. 2008, **19**(18), 559–664 [cit. 2016-04-18]. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.18. ISBN 10.4054/DemRes.2008.19.18. Dostupné z: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/18/>>
- STLOUKAL, Libor. *Demographic aspects of abortion in Eastern Europe: a study with special reference to the Czech Republic and Slovakia*. Canberra, 1995. Disertační práce. The Australian National University.
- ŠPROCHA, Branislav. Odkladanie a rekuperácie plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie*. 2014, **56**(3), 219–233.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. *Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike a krajoch v roku 2013* [online]. Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014 [cit. 2015-04-19]. ISBN 978-80-8121-309-0. Dostupné z: <<https://slovak.statistics.sk/wps/portal/>>
- ŠTĚPÁNKOVÁ, P. Částečné úvazky, jejich vymezení na trhu práce a potenciál pro snižování nezaměstnanosti. SIROVÁTKA, Tomáš a Petr MAREŠ. *Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika* [online]. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 63–71. ISBN 80-210-3048-8. Dostupné také z: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=338&lst=114>>
- TÁRKÁNYI, Ákos. *A családdal kapcsolatos jogszabályok magyarországon 1980-98-IG* [online]. 1. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2001 [cit. 2015-09-19]. ISBN 96-371-0978-1. Dostupné z:<

- <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasije/lelentesek/article/viewFile/422/175>>
- THE WORLD BANK. Hungary: Long-Term Poverty, Social Protection, and the Labor Market. In: *Economic Analysis and Evaluation: Country Poverty Assessments* [online]. [Washington (D. C.)], 2001, s. 1–71 [cit. 2016-04-24]. Dostupné z: <http://web.worldbank.org/archive/website01022A/WEB/0_CO-13.HTM>
- THE WORLD BANK. World Development Indicators: Hungary [online]. Washington (D. C.): *The World Bank Group*, 2015 [cit. 2016-02-19]. Dostupné z: <<http://data.worldbank.org/>>
- THYGESEN, Lau Caspar. *Modelling regional variation of first-time births in Denmark 1980-1994*. [online]. Copenhagen: University of Copenhagen, Institute of Public Health, 2003, [cit. 2015-11-16]. Dostupné z: <http://www.geocities.ws/lau_caspar/Demografi.pdf>
- UNICEF. TransMonEE: Monitoring Situation of the Women and Children in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States [online]. Geneva: *Regional Office for CEE/CIS*. 2015 [cit. 2015-01-19]. Dostupné z: <<http://www.transmonee.org/databases.php>>
- UNDP. *Atlas rómských komunit na Slovensku 2013* [online]. 1. vyd. Bratislava: UNDP, 2014 [cit. 2015-11-12]. ISBN 978-80-89263-18-9. Dostupné z: <http://www.minv.sk/?atlas_2013>
- VALENTOVA, Marie a Nevena ZHELYAZKOVA. Women's Perceptions of Consequences of Career Interruption due to Childcare in Central and Eastern Europe. *IRISS Working Paper* [online]. Luxembourg, 2009, 1–22 [cit. 2016-04-19]. Dostupné z: <<http://ideas.repec.org/p/irs/iriswp/2009-01.html>>
- VANČUROVÁ, Alena, Květa KUBÁTOVÁ, Bojka HAMERNÍKOVÁ, Olga POLÁKOVÁ, Stanislav KLAZAR, Leoš VÍTEK a Jan PAVEL. *Současná a připravovaná opatření rodinné politiky v zemích střední Evropy* [online]. Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2005 [cit. 2016-02-16]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/4354/studie_vancurova.pdf>
- VOHLÍDALOVÁ, Marta. *Part-time Work: A Promise or a Trap?* [online]. 1. Praha: Socioweb, 2008 [cit. 2016-04-24]. Dostupné z: <<http://www.socioweb.cz/index.php@disp=teorie&shw=338&lst=115.html>>
- VOJTĚCHOVSKÁ, Petra. Sociální dávky rodinám v Polsku. *Demografie*. 2000, **42**(3), 241–246.
- VOJTĚCHOVSKÁ, Petra. Přehled sociálního zabezpečení rodin s dětmi v posledních třiceti letech. *Demografie*. 1998, **40**(1), 67–73.
- WILLEKENS, Frans a Nazli BAYDAR. *Age-period-cohort models for forecasting fertility* [online]. 1. Voorburg: Netherlands Interuniversity Demographic Institute, 1984 [cit. 2015-12-16]. Dostupné z: <https://pure.knaw.nl/portal/files/488280/19118_342_willekens.pdf>
- WILMOTH, John R. Age-Period-Cohort Models. In Demography. CASELLI, Graziella, Jacques VALLIN a Guillaume WUNSCH. *Demography: Analysis and synthesis*. Amsterdam: Elsevier, 2006, s. 227–236. ISBN 0-12-765664-2.

- YANG, Yang. Trends in U.S. adult chronic disease mortality, 1960–1999: age, period, and cohort variations. *Demography* [online]. 2008, **45**(2), 387–416 [cit. 2015-12-17]. Dostupné z: <<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2831365/>>
- YANG, Yang a Kenneth C. LAND. *The Statistical Properties of the Intrinsic Estimator for Age-Period-Cohort Analysis* [online]. 2013, 1–16 [cit. 2015-11-17]. Dostupné z: <http://yangclaireyang.web.unc.edu/files/2013/07/ResponseToLiyangLuo-2013_APOnline.pdf>
- YANG, Yang, Sam SCHULHOFER-WOHL, Wenjiang J. FU a Kenneth C. LAND. The Intrinsic Estimator for Age-Period-Cohort Analysis: What It Is and How to Use It. *American Journal of Sociology* [online]. 2008, **113**(6), 1697–1736 [cit. 2015-12-17]. DOI: 10.1086/587154. ISSN 0002-9602. Dostupné z: <<http://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/587154>>
- ŻOŁĄDEK, Łukasz. Romowie w Polsce. *Infos* [online]. 2014, **172**(12), 1–4 [cit. 2016-04-17]. Dostupné z: <[http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/DCAA0E8765B4B8D6C1257D0100488367/\\$file/Infos_172.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/DCAA0E8765B4B8D6C1257D0100488367/$file/Infos_172.pdf)>

PŘÍLOHY

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 – Vývoj nejdůležitějších opatření rodinné politiky v Česku	106
Příloha 2 – Vývoj nejdůležitějších opatření rodinné politiky v Maďarsku	108
Příloha 3 – Vývoj nejdůležitějších opatření rodinné politiky v Polsku	109
Příloha 4 – Vývoj nejdůležitějších opatření rodinné politiky na Slovensku	111
Příloha 5 – Vývoj porodného v Česku, 1990–2013	112
Příloha 6 – Vývoj porodného v Maďarsku, 1990–2013	112
Příloha 7 – Vývoj porodného v Polsku, 1990–2013	113
Příloha 8 – Vývoj příspěvku při narození na Slovensku, 1990–2013	114
Příloha 9 – Vývoj peněžitě pomoci v mateřství v Česku, 1987–2013	115
Příloha 10 – Vývoj rodičovského příspěvku v Česku, 1990–2013	115
Příloha 11 – Vývoj rodičovských příspěvků v Maďarsku, 1990–2013	117
Příloha 12 – Vývoj mateřské dovolené a mateřského příspěvku v Polsku, 1990–2013	118
Příloha 13 – Vývoj rodičovského příspěvku v Polsku, 1990–2013	119
Příloha 14 – Vývoj mateřské dovolené a mateřského příspěvku na Slovensku, 1987–2013	120
Příloha 15 – Vývoj rodičovského příspěvku na Slovensku, 1990–2013	121
Příloha 16 – Vývoj přídatků na děti v Maďarsku vzhledem k průměrné hrubé mzdě (v %), 2000–2013	123
Příloha 17 – Vývoj přídatků na děti v Polsku vzhledem k průměrné hrubé mzdě (v %), 1990–2006	123
Příloha 18 – Vývoj přídatků na děti v Polsku vzhledem k průměrné hrubé mzdě (v %), 2007–2013	123
Příloha 19 – Relativní výše přídatků na děti vůči průměrné hrubé mzdě, Slovensko, 1993–2013	124
Příloha 20 – Vývoj přídatků na děti na Slovensku, 2004–2013	124
Příloha 21 – Úhrnná plodnost podle pořadí v České republice, 1985–2013	125
Příloha 22 – Úhrnná plodnost podle pořadí v Maďarsku, 1985–2013	125
Příloha 23 – Úhrnná plodnost podle pořadí v Polsku, 1985–2013	126
Příloha 24 – Úhrnná plodnost podle pořadí na Slovensku, 1985–2013	126
Příloha 25 – Podíly věkových skupin na úhrnné plodnosti v Česku, 1990–2013	127
Příloha 26 – Indexy vývoje plodnosti podle věkových skupin oproti předchozímu roku, Česko, 1990–2013	127

Příloha 27 – Podíly věkových skupin na úhrnné plodnosti v Maďarsku, 1990–2013	127
Příloha 28 – Indexy vývoje plodnosti podle věkových skupin oproti předchozímu roku, Maďarsko, 1990–2013.....	128
Příloha 29 – Podíly věkových skupin na úhrnné plodnosti v Polsku, 1990–2013	128
Příloha 30 – Indexy vývoje plodnosti podle věkových skupin oproti předchozímu roku, Polsko, 1990–2013	128
Příloha 31 – Podíly věkových skupin na úhrnné plodnosti na Slovensku, 1990–2013	129
Příloha 32 – Indexy vývoje plodnosti podle věkových skupin oproti předchozímu roku, Slovensko, 1990–2013	129
Příloha 33 – Konečná plodnost ve vybraných zemích, generace 1935–1975.....	130
Příloha 34 – Průměrný věk při narození dítěte ve vybraných zemích, 1985–2013	131
Příloha 35 – Pearsonova rezidua jednotlivých modelů, Česko, 1985–2013.....	132
Příloha 36 – Ukazatele pro porovnání vhodnosti modelu, Maďarsko	133
Příloha 37 – Ukazatele pro porovnání vhodnosti modelu, Slovensko	133
Příloha 38 – Výsledky APC modelu: vliv věku, období a kohorty, Maďarsko, 1985–2013	134
Příloha 39 – Výsledky APC modelu: vliv věku, období a kohorty, Slovensko, 1985–2013.....	135

Příloha 1 – Vývoj nejdůležitějších opatření rodinné politiky v Česku

Rok	Opatření
1989	délka prodloužené mateřské dovolené stanovena do 3 let věku dítěte (zákon č. 188/1988 Sb.)
1990	zavedení rodičovského příspěvku (zákon č. 382/1990 Sb.), nahradil k 1. 10. 1990 mateřský příspěvek, sjednocení doby poskytování do 3 let věku každého dítěte a výše bez ohledu na počet dětí, pracovní činnost povolena v omezeném rozsahu
1993	snížení výše příspěvku v mateřství z 90 % na 67 % vyměřovacího základu s maximem 190 Kč denně (zákon č. 37/1993 Sb.)
	zvýšení podpory při narození dítěte (4000 Kčs cca, 60–70 % průměrné mzdy)
	diferenciace přídavek na děti podle věku dítěte (kategorie do 6 let, 6–10 let, 10–15 let, 15–26 let), výše odvozována z životního minima – ztráta pronatalitního významu přídavek na děti
	zavedení daňové úlevy na dítě (odečitatelné položky)
1994	zvýšení výše příspěvku v mateřství z 67 % na 69 % s maximem 270 Kč denně (zákon č. 308/1993 Sb.)
1995	zákon o státní sociální podpoře – příjmově testovaný princip přídavek na děti od ledna 1996 (hranici trojnásobek životního minima)
	prodloužení rodičovské dovolené na 4 roky
1999	změna výpočtu peněžitě pomoci v mateřství (zákon č. 61/1999) – max. vyměřovací základ 468 Kč denně a max. výše příspěvku v mateřství 323 Kč
2001	zvýšení porodného z 6 400 Kč na 8 450 Kč
	zrovnoprávnění mužů v nároku na rodičovskou dovolenou, zavedení rodičovské dovolené (zákon č. 155/2000 Sb.)
2004	zrušení omezení výdělku při pobírání rodičovského příspěvku
	zvýšení rodičovského příspěvku z 2 552 Kč na 3 573 Kč
	zvýšení max. denního vyměřovacího základu pro peněžitou pomoc v mateřství na 606 Kč (zákon č. 421/2003 Sb.)
2005	schválení koncepce rodinné politiky
2005	daňové zvýhodnění za dítě (sleva na dani nebo daňový bonus 6 000 Kč)
	zavedení možnosti společného zdanění manželů
2006	zdvojnásobení porodného na 17 500 Kč
	dítě starší 3 let může navštěvovat MŠ 4 hodiny denně
2007	aktualizace koncepce rodinné politiky (Národní koncepce podpory rodin s dětmi)
	zdvojnásobení rodičovského příspěvku z 3 573 na 7 600 Kč
	pro nárok na přídávky na děti maximální příjem 4násobek ŽM rodiny (v souvislosti se změnou výpočtu ŽM), změna věkových kategorií na 0–6 let, 6–15 let a 15–26 let
2008	zvýšení max. denního vyměřovacího základu pro peněžitou pomoc v mateřství na 694 Kč (zákon č. 261/2007 Sb.)
	zprůsnění nároku na rodinné přídávky s horní hranicí příjmu 2,4násobku ŽM, zrušení každoroční valorizace
	snížení porodného z 17 500 Kč na 13 000 Kč na každé dítě
	flexibilní čerpání rodičovské dovolené (2, 3 nebo 4 roky), postupný přechod od dlouhé rodičovské dovolené k volitelné délce dle individuální potřeby
	změna daňového systému – zrušení společného zdanění manželů a zvýšení daňového zvýhodnění na vyživované dítě a na manželku, jejíž příjem je do určitého limitu
	schválení Prorodinného balíčku vládou (institut evidovaného poskytovatele vzájemné rodičovské výpomoci, miniškolky a daňové výhody pro zaměstnavatele, podpora částečných pracovních úvazků, týdenní otcovská dovolená)
2009	zrušení Prorodinného balíčku úřednickou vládou pro finanční náročnost
	faktické snížení mateřského příspěvku – zvýšení mateřského příspěvku na 70 % denního vyměřovacího základu, ale snížení redukčních hranic
2010	zrušení snížení mateřského příspěvku
2011	porodné vypláceno jen na prvorozené a jen rodinám s příjmem do 2,4násobku ŽM, při vícečetném porodu 19 500 Kč

Rok	Opatření
	rodičovský příspěvek v základní výměře (7600 Kč) lze čerpat, pokud měl rodič nárok na peněžitou pomoc v mateřství
2012	změna v rodičovské dovolené – celková částka 220000 Kč pro každou rodičovskou dovolenou; rodič si může délku RD zvolit, pokud měl nárok na peněžitou pomoc v mateřství, jinak 4letá RD
2013	zákon o zdravotních službách č. 372/2011 Sb. ruší provozování jeslí jako zdravotnických zařízení, jesle budou spadat pod různé rezorty podle toho, na jakém základě fungují (živnost, obecné právní předpisy, dětská skupina)
2014	přijetí zákona č. 247/2014 Sb. o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině – poskytování zaměřeno především na zaměstnavatele, cílem ulevit přetlaku v jeslích a MŠ
2015	zvýšení koeficientu pro nárok na porodné z 2,4násobku ŽM na 2,7násobek (13 000 Kč, pro vícero dětí 23 000 Kč), porodné nově vypláceno i na 2. dítě (10 000 Kč)
	vyčlenění 1 mld. Kč v rámci Operačního programu Zaměstnanost na budování zařízení péče o děti předškolního věku (dětských skupin nebo na základě volných či vázaných živností)
	zvyšování daňového zvýhodnění na 2. dítě (o 200 Kč na 1 317 Kč) a další dítě (o 300 Kč na 1 417 Kč), předpoklad i v roce 2016 a 2017
	ustanovení Odborné komise pro rodinnou politiku
2016	podpora vzniku mikrojeslí (100 mil. Kč) – veřejná služba péče o děti ve věku 6 měsíců až 4 roky v max. počtu 4 dětí, pravidelná profesionální péče 5 dnů v týdnu, 8 hod. denně

Zdroj: Kocourková (2010), Sezemský (2008), MPSV (2016), Paloncyová a kol. (2013)

Příloha 2 – Vývoj nejdůležitějších opatření rodinné politiky v Maďarsku

Rok	Opatření
1985	zavedení 2. typu příspěvku na péči o dítě (tzv. GYED, kompenzace 65–75 % mzdy dle velikosti úvazku, 1 rok)
1987	prodloužení GYED do 2 let věku dítěte
1988	nahrazení laických komisí pro UPT lékařskými
	zavedení daňového odpočtu, vyššího pro rodiny se 3 a více dětmi
1990	přídavky na děti univerzálními
1992	nový zákon o UPT – Zákon na ochranu plodu
	daňové odpočty i pro rodiny s jedním nebo dvěma dětmi
1993	zavedení příspěvku pro matky se 3 a více dětmi (GYET), na který měly nárok mezi 3. a 8. rokem věku nejmladšího dítěte
	nahrazení porodního dávkou v těhotenství (od 4. měsíce těhotenství do měsíce nároku na pobírání přídavků na děti)
	zavedení služby "denní péče o dítě v rámci rodiny"
1996	zrušení GYED, ostatní dávky příjmově testované (včetně přídavků na děti)
	obnovení porodního (ve výši 150 % minimálního důchodu)
1997	Zákon o ochraně dětí - denní péče o dítě v rámci rodiny a domácí péče o dítě zahrnuté do základních služeb pro rodiny
1999	zavedení nového systému daňových výhod
2000	zrušení příjmově testovaného principu dávek, znovuzavedení GYED a daňových slev, GYES se stal univerzální dávkou
	zvýšení výše příspěvků GYES a GYED, GYED byl prodloužen do 3 let věku dítěte
2002	zavedení otcovské dovolené (5 dnů do 2 měsíců dítěte, 100% náhrada mzdy)
	zdvojnásobení přídavků na děti
2009	plán na zvýšení kapacity jeslí do roku 2013
2011	zvýhodnění zaměstnavatelů, kteří zaměstnávají matky s dětmi na částečný úvazek
	rodinné daňové úlevy pro rodiny dle počtu dětí: s 1 dítětem 35 eur, se 2 dětmi 70 eur, se 3 a více dětmi 118 eur
	pro nárok na mateřský příspěvek prodloužení pojištěné doby před porodem ze 180 na 365 dnů v posledních 2 letech
2012	zákon o ochraně rodiny podporující stabilitu současné rodinné politiky (změna zákona musí být odhlasována min. 67 % poslanců)
	povinnost všech zaměstnavatelů umožnit návrat ženám po mateřské dovolené na částečný úvazek

Zdroj: Fodor a kol. (2002), Korintus a Stropnik (2009), EU (2013), Spéder (2008), MISSOC (2014)

Příloha 3 – Vývoj nejdůležitějších opatření rodinné politiky v Polsku

Rok	Opatření
1968	neplacená dovolená na péči o dítě, do 1 roku dítěte
	prodloužení dovolené na péči o dítě na 3 roky až do 4 let věku dítěte
1972	mateřská dovolená (12 týdnů) prodloužena dle pořadí dítěte (1. dítě 16 týdnů, 2. a další dítě 18 týdnů, při víceročatech 26 týdnů)
	zavedení příspěvku pro matky pečující o nemocné děti (60 placených dnů ročně, 100 % platu)
1974	zavedení porodného (trojnásobek přídatku na děti) pro zaměstnané ženy nebo manželky zaměstnaných mužů
1978	zavedení univerzální dávky podpory při narození dítěte
1981	zaveden příspěvek pro matky na prodloužené mateřské dovolené, po dobu 18 měsíců, jednotná výše částky, do určité hranice příjmu
	nárok otců na prodlouženou mateřskou dovolenou za určitých podmínek
1982	příspěvek na dovolené na péči o dítě po dobu 24 měsíců, 36 měsíců u vícečetných porodů, matek samoživitelek nebo zdravotně postižených dětí
1988	zrušení podpory při narození dítěte, přetrvává porodné podmíněné ekonomickou aktivitou
1989	přídavky na děti sjednoceny na 8 % průměrné měsíční národní mzdy v předchozím kalendářním roce
1992	přesun odpovědnosti za financování a zřizování jeslí na obce
	výše porodného stanovena na 12 % průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství
1993	omezení UPT pouze z důvodu ohrožení života ženy, vrozené vady plodu, anebo těhotenství jako následku kriminálního činu
1995	přídavky na děti již nejsou univerzální, kritériem méně než 50% příjem na osobu průměrné národní měsíční mzdy v předcházejícím čtvrtletí
1996	zrušení státní dotace na hypotéky
	zrovnoprávnění otců v nároku na rodičovskou dovolenou
1997	vytvořen Program rodinné politiky
	nahrazení Vládní populační komise (od roku 1974) Vládním populačním výborem
	novela zákona o UPT – povoleny sociální důvody
1998	restrikce UPT, pouze z důvodu ohrožení zdraví ženy, abnormálního vývoje plodu, anebo těhotenství jako následku kriminálního činu, lékař může odmítnout provést UPT v souladu se svým přesvědčením
1999	vytvořen Program prorodinné politiky (podpora rodin se 3 dětmi)
	Zákon o sociálním pojištění a peněžitých dávkách v nemoci a mateřství – schválení prodloužení mateřské dovolené na 26 týdnů, ale postupně do roku 2001
2000	prodloužení mateřské dovolené z 16 na 20 týdnů nezávisle na pořadí (za vícečetný porod 30 týdnů)
2001	prodloužení mateřské dovolené na 26 týdnů (v případě víceročat 39 týdnů)
	otcům je dovoleno odejít na mateřskou dovolenou (zbývajících 10 týdnů), pokud matka vyčerpá povinných 16 týdnů
2002	zkrácení mateřské dovolené na 16 týdnů pro 1. dítě, 18 týdnů pro 2. a další, 26 týdnů při víceročatech, povinných je pro matku 14 týdnů (otcové mohou nárokovat 2 týdny)
	snížení porodného ze 409 PLN na 195 PLN, zároveň se stává příjmově testovanou dávkou
2003	Zákon o rodinných dávkách – zavedení jednotného nároku na všechny rodinné dávky, kdy hranicí je měsíční příjem 504 zlotých na osobu (účinnost od 5/2004)
	snížení rodinných dávek a příspěvků pro rodiče samoživitele
	rodičovská dovolená rozdělena do 4 období, oba rodiče mohou být na RD současně max. 3 měsíce
2004	rodiče, kteří pracují během rodičovské dovolené, přestávají mít nárok na rodičovský příspěvek
	zrušení příspěvků pro rodiče samoživitele
2005	obnovení příspěvků pro rodiče samoživitele

Rok	Opatření
2006	výše rodinných přídatků podle věku dítěte
	zaveden bonusový příspěvek pro rodiny s 3 a více dětmi (80 zł. na každé další dítě), rodiny však musí splňovat příjmové kritérium
	zvýšení hodnoty rodinných příspěvků, příspěvků pro rodiny se 3 a více dětmi, příspěvků na vzdělání apod.
	zvýšení porodného – z 500 zł. na 1000 zł. doplňková rodinná dávka (příjmově testovaná) a zavedení univerzální dávky při narození dítěte (1000 zł.)
2007	prodloužení mateřské dovolené (1. dítě 18 týdnů, 2. a další 20 týdnů, při vícetětech 28 týdnů)
	rodiny se 3 a více dětmi mají nárok na snížení daní nezávisle na svém příjmu
2009	sjednocení délky mateřské dovolené (na 20 týdnů, při vícetětech 31–37 týdnů)
2010	zavedení dodatečné doby mateřské dovolené pro ženy se sociálním pojištěním (6 týdnů, vícetěta 8 týdnů), příspěvek 2 týdny, při vícetětech 3 týdny
	zavedení otcovské dovolené (1 týden do 1 roku věku dítěte, 100 % platu)
	Batole – program rozvoje institucionální péče o děti do 3 let Ministerstva práce a sociální politiky, až 50% spolufinancování výstavby jeslí
2012	Zákon o péči o děti do 3 let (schválen v únoru 2011) – rodičovská dovolená 26 týdnů rozdělitelná do 3 částí dlouhých alespoň 8 týdnů, 60–80 % vyměřovacího základu, snadnější podmínky provozu jeslí, zavedení povolání denního pečovatele/denní pečovatelky
2013	zvýšení rodinných přídatků podle věku dítěte
	prodloužení otcovské dovolené na 2 týdny
	dříve univerzální příspěvek při narození dítěte (1 000 PLN) jen do hranice příjmu 1 922 PLN

Zdroje: Glass a Fodor (2007); Heinen a Wator (2006), Kotowska et al. (2008), MISSOC (2014), EU (2012)

Příloha 4 – Vývoj nejdůležitějších opatření rodinné politiky na Slovensku

Rok	Opatření
1990	zavedení rodičovského příspěvku (zákon č. 382/1990 Zb.), sjednocení doby poskytování do 3 let věku každého dítěte (7 let postiženého dítěte) a výše bez ohledu na počet dětí, pracovní činnost povolena v omezeném rozsahu
1991	zvýšení příspěvku při narození dítěte z 2000 na 3000 Kčs
1992	zvýšení rodičovského příspěvku z 900 na 1200 Kč
1993	rodičovský příspěvek roven ŽM (zákon č. 239/1993 Z. z.)
1994	přídavky na děti jsou odvozeny od ŽM v závislosti na výši příjmu domácnosti (Zákon č. 193/1994 Z. z.), nově v rámci sociálního pojištění
	snížení věkové hranice dětí pro nástup do MŠ na 2 roky, umožnění vzniku církevních a soukromých MŠ
1996	zvýšení rodičovského příspěvku na 1,68násobek ŽM (zákon 271/1996 Z. z.)
	snížení rodičovského příspěvku (násobku ŽM) zákon č. 196/1998 Z. z.
1998	odvození příspěvku při narození dítěte od ŽM (2,3násobek)
	snížení okruhu příjemců příspěvků na děti (č. 196/1998 Z. z.)
1999	porodné vztahované k ŽM
2002	rodičovský příspěvek taxativně vymezen (zákon č. 643/2002 Z. z.), snížen při výdělečné činnosti až do roku 2004 včetně
	přídavky na děti se poskytují na každé dítě, vedle příjmově testovaných přídavků na děti zaveden univerzální příspěvek (podle věku dítěte, 200–270 Sk) - zákon č. 281/2002 Z. z.
2003	porodné taxativně vymezeno, každoročně vyhlašováno
2004	každoroční příspěvek rodičům, kterým se současně narodily 3 a více dětí (nebo v průběhu 2 let dvakrát dvojčata), do 15 let věku dětí (zákon č. 601/2003 Z. z.)
	změna v mateřském příspěvku – snížení vyměřovacího základu na 55 %, pojem mateřská místo PPM (zákon č. 461/2003 Z. z.)
	přídavky na děti jednotně 500 Sk, nezáleží na příjmu ani věku dítěte (zákon č. 600/2003 Z. z.)
	možné uplatnit daňový bonus na dítě, pokud má rodič vyšší příjem než 6násobek minimální mzdy
2005	rodičovský příspěvek nekrácen při výdělečné činnosti, neomezená návštěva předškolních zařízení (zákon č. 244/2005 Z. z.)
2007	zavedení příplatku k příspěvku při narození dítěte pro 1. dítě (20 440 Sk, tj. cca průměrná hrubá mzda)
2009	zavedení příspěvku na péči o dítě (zákon č. 561/2008 Z. z.) - stát hradí výdaje na nerodičovskou péči o děti do 3 let z důvodu výdělečné činnosti nebo studia
	omezení výdělečné činnosti při pobírání rodičovského příspěvku mimo pracovní poměr, návštěva předškolního zařízení dítětem omezena jen pro osamělé rodiče nebo postižené děti
	příplatek k příspěvku při narození dítěte rozšířen i na 2. a 3. dítě
2010	úplné omezení výdělečné činnosti při pobírání rodičovského příspěvku (zákon č. 571/2009)
	zaveden jednorázový příspěvek rodiči, který vstupuje na pracovní trh před uplynutím rodičovské dovolené, ve výši 25 % sumy rodičovského příspěvku, na který by měl rodič nárok (zákon č. 571/2009 Z. z.)
2011	výdělečná činnost i návštěva předškolního zařízení dítětem se pro nárok na rodičovský příspěvek neomezují (zákon č. 513/2010 Z. z.)
	zrušení jednorázového příspěvku rodiči při návratu do zaměstnání během rodičovské dovolené
	prodloužení mateřské dovolené z 28 týdnů na 34 týdnů, zvýšení mateřské na 60 % DVZ (zákon č. 543/2010 Z. z.)
	vyplácení přídavků na děti a plné výše rodičovského příspěvku podmíněno řádnou docházkou dětí do školy
2012	zvýšení mateřské na 65 % DVZ (zákon č. 521/2011 Z. z.)
2014	zvýšení porodného pro dítě 1.–3. pořadí na 829,86 euro místo příplatku za děti 1.–3. pořadí (zákon č. 383/2013 Z. z.)

Zdroje: Bednárik (2012); Matějková a Palonciová (2003); MISSOC (2014); www.employment.gov.sk

Příloha 5 – Vývoj porodného v Česku, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Porodné (Kčs/Kč)	2000	3000	3000	4000	4500	4920	5640	5920	6240	6240	6400	8450	8450	8450	8450	8600	17500	17760	13000	13000	13000	13000	13000	13000
Relativní výše porodného k hrubé průměrné mzdě (%)	60,9	79,1	64,6	67,8	64,2	59,2	57,4	54,8	52,9	48,8	48,4	58,8	54,4	51,4	48,4	46,9	89,5	84,7	57,5	55,7	54,5	53,2	51,8	51,7
Podmínky nároku	univerzální dávka odvozovaná od násobků ŽM, vyšší násobky ŽM při narození vícero dětí																		jednotná výše na každé dítě			pouze na 1. dítě, a pokud příjem rodiny nepřesahuje 2,4 násobek ŽM rodiny		

Poznámka: Pokud došlo ke změně výše porodného v jednom roce několikrát, je uvedena pozdější změna. Do roku 1995 se porodné nazývalo “podpora při narození dítěte”.

Zdroj: Kocourková (2007), Kocourková (2010), MPSV (2014b)

Příloha 6 – Vývoj porodného v Maďarsku, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Výše porodného	.	.	.	dávka v těhotenství (od 4. měsíce těhotenství)			150 % minimálního důchodu (v roce 2002 30150 Ft., cca 124 €)							.	225 % minimálního důchodu (200–250 €), v případě vícečetného porodu 300 % minimálního důchodu za každé dítě									
Relativní výše porodného k hrubé průměrné mzdě (%)	cca 60 % čistého průměrného měsíčního příjmu			.	.	.	30,7	30,1	24,7	.	36	34,9	34,6	35,5	33,1	32,4	31,8	30,2	29,0	.
Podmínky nároku	alespoň 4 lékařské prohlídky během těhotenství (u předčasných porodů min. 1)																	

Zdroj: Matějková a Paloncyová (2003), MISSOC (2014)

Příloha 7 – Vývoj porodného v Polsku, 1990–2013

		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Porodné (doplňková rodinná dávka)	Výše (zl.)	409	195	.	500	500	500	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	
	Relativní výše k průměrné mzdě (%)	Dvojnásobek přídavku na děti			12	12	12	15	15	15	15	20	20	19,8	9,1	.	21,8	21,0	20,2	37,2	34,0	32,2	31,0	29,4	28,4	27,4
	Podmínky nároku	žena nebo její manžel musí být zaměstnán										od r. 1999 musí být žena nebo manžel plátcem pojištění			příjmové kritérium, příjem na osobu nepřekračující sociální minimum (548 zl.)		max. měsíční příjem na osobu 504 zl.									
Univerzální příspěvek při narození dítěte	Výše (zl.)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000 ₁₎
	Relativní výše k průměrné mzdě (%)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	37,2	34,0	32,2	31,0	29,4	28,4	27,4 ₁₎	

Poznámky: ¹⁾ Dříve univerzální příspěvek při narození dítěte je od roku 2013 podmíněn příjmem nepřesahujícím 1922 zł.

Zdroj: Vojtěchovská (2000), Matějková a Paloncyová (2003), MISSOC (2014), EU (2012)

Příloha 8 – Vývoj příspěvku při narození na Slovensku, 1990–2013

	Příspěvek při narození dítěte		Příplatek k příspěvku při narození dítěte		
	Výše příspěvku (Kčs/Sk/EUR)	Relativní výše příspěvku k průměrné mzdě (%)	Výše příplatku (Sk/EUR)	Relativní výše příplatku k průměrné mzdě (%)	Podmínky nároku
1990	2000	61,0	–	–	–
1. 5. 1991	3000	79,6	–	–	–
1992	3000	66,0	–	–	–
1993	3000	55,8	–	–	–
1994	3000	47,7	–	–	–
1995	3000	41,7	–	–	–
1996	3000	36,8	–	–	–
1997	3000	32,5	–	–	–
1998	3000	30,0	–	–	–
1. 7. 1998	2,3násobek ŽM na dítě do 6 let, u vícečet se suma zvyšuje o polovinu na každé dítě, které se dožilo 28 dnů	31,0	–	–	–
1999		31,3	–	–	–
2000		31,8	–	–	–
2001		32,0	–	–	–
2002		30,3	–	–	–
2003	3110	21,6	–	–	–
1. 1. 2004	4000	25,3	–	–	–
1. 9. 2004	4320	27,3	–	–	–
1. 9. 2005	4460	25,8	–	–	–
2006	4460	23,8	–	–	–
1. 1. 2007	4460	22,1	11000	54,6	na 1. dítě, které se dožilo nejméně 28 dnů
1. 9. 2007	4560	22,6	20440	101,5	
2008	4560	20,9	20440	93,8	
1. 1. 2009	151,37	20,3	678,49	91,1	na 1.–3. dítě, které se dožilo alespoň 28 dnů
2010	151,37	19,7	678,49	88,2	
2011	151,37	19,3	678,49	86,3	
2012	151,37	18,8	678,49	84,3	
2013	151,37	18,4	678,49	82,3	

Poznámka: K 1. 1. 2009 došlo k přijetí eura.**Zdroj:** MISSOC (2014), jednotlivé zákony Slovenské republiky

Příloha 9 – Vývoj peněžité pomoci v mateřství v Česku, 1987–2013

Platnost od	Délka vyplacení	Výše příspěvku, podíl denního vyměřovacího základu (%)	Maximální denní vyměřovací základ (Kčs/Kč)	Podmínky nároku a výdělečné činnosti
1. 7. 1987	28 týdnů, při vícečetném porodu 37 týdnů	90	150	min. 270 dnů nemocenského pojištění v předchozích 2 letech
1. 5. 1991		90	180	
1. 1. 1993		67	190	
1. 1. 1994		69	270	
1. 10. 1999		69	468	
1. 1. 2004		69	606	
1. 1. 2008		69	694	
1. 1. 2009		70	1375	
1. 1. 2013		70	1511	

Zdroj: Palonciová a kol. (2013)**Příloha 10 – Vývoj rodičovského příspěvku v Česku, 1990–2013**

	Délka vyplacení	Výše rodičovského příspěvku (Kčs/Kč)	Relativní výše k průměrné mzdě (%)	Podmínky nároku	Maximální výše výdělku (Kčs/Kč)
1990	3 roky	900	27,4	rodič zaměstnán na 2 hod. denně (výjimka pro osamělé rodiče)	800
1991	3 roky	900	23,7		800
1992	3 roky	1200	25,8		1000
1993	3 roky	1360	23,0		1000
1994	3 roky	1740	24,8	rodičovský příspěvek od r. 1995 dávkou státní sociální podpory	1800
1995	4 roky	1848	22,2		1680
1996	4 roky	2112	21,5		1920
1997	4 roky	2222	20,6		2020
1998	4 roky	2343	19,9	dítě může navštěvovat jesle max. 3 dny v kal. měsíci	2130
1999	4 roky	2343	18,3		2130
2000	4 roky	2409	18,2		2190
2001	4 roky	2552	17,7	dítě může navštěvovat jesle max. 5 dnů v kal. měsíci	3480
2002	4 roky	2552	16,4		3480
2003	4 roky	2552	15,5		3480
2004	4 roky	3573	20,5	zrušení omezení výdělku	–
2005	4 roky	3635	19,8		–
2006	4 roky	3693	18,9	děti mladší 3 let mohou navštěvovat předškolní zařízení 5 dnů v kal. měsíci, děti starší 3 let 4 hod. denně	–
2007	4 roky	7582	36,2		–
2008 ¹⁾	2 roky	11400	50,5		–
	3 roky	7600	33,6		–
	4 roky	7600/3800	33,6/16,8		–
2012 ²⁾	2, 3 nebo 4 roky	max. 7 600 Kč/ max. 11 500 Kč do vyčerpání 220 000 Kč	max. 30 %/max. 45 %	děti mladší 2 let mohou navštěvovat předškolní zařízení 46 hod. v kal. měsíci, děti starší 2 let neomezeně	–
2013	2, 3 nebo 4 roky				–

Poznámky: ¹⁾ Na 2letou variantu v roce 2008 měl nárok rodič, který splňoval podmínky pro pobírání peněžité pomoci v mateřství (tzv. PPM, a to min. 380 Kč denně). Na 3letou rodičovskou dovolenou mohl mít nárok rodič, který splňoval podmínky pro PPM. Rodiče, kteří neměli nárok na PPM, si povinně vybrali nejdelší variantu a do 21 měsíců věku dítěte přijímali 7 600 Kč, poté 3 800 Kč do 48 měsíců věku.

²⁾ Jestliže lze alespoň jednomu z rodičů stanovit 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu (DVZ), rodič si může zvolit délku pobírání (a výši) rodičovského příspěvku. Pokud 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu je nižší nebo rovno 7 600 Kč, rodičovský příspěvek může činit nejvýše 7 600 Kč; pokud 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu převyšuje 7 600 Kč, je výše rodičovského příspěvku omezena touto částkou, maximálně 11 500 Kč měsíčně. Pokud ani jednomu z rodičů nelze uvedený vyměřovací základ stanovit, náleží rodičovský příspěvek v pevných měsíčních částkách 7 600 Kč do konce 9. měsíce věku a následně ve výši 3 800 Kč do 4 let věku dítěte (MPSV, 2014a).

Zdroj: Kocourková (2007), Paloncyová a kol. (2013)

Příloha 11 – Vývoj rodičovských příspěvků v Maďarsku, 1990–2013

	Příspěvek na domácí péči o dítě GYES				Příspěvek na péči o dítě GYED			
	Délka vyplácení	Výše příspěvku (Ft.)	Relativní výše příspěvku k průměrné mzdě (%)	Podmínky nároku a výdělečné činnosti	Délka vyplácení	Výše příspěvku		
1990	do 3 let věku dítěte, pro prarodiče s vnoučetem ve věku 1–3 roky, v případě dvojčat do 6 let věku	.	.	od 1,5. roku věku dítěte může rodič pracovat na částečný úvazek nebo z domova bez omezení	do 2 let věku dítěte po vypršení MD, nelze zároveň vykonávat placené zaměstnání	65–75 % (dle velikosti úvazku) průměrné denní mzdy v předchozím roce		
1991		.	.					
1992		5700	25,6					
1993		6400	23,6					
1994		7480	22,0					
1995		8400	21,6	nárok dle výše příjmu	–	–		
1996		9600	20,5					
1997		11500	20,1					
1998		.	.					
1999		.	.					
2000		16600	19,0	.	do 2 let věku dítěte po vypršení MD, nelze zároveň vykonávat placené zaměstnání	70 % průměrné denní mzdy v předchozím roce, max. dvojnásobek minimální mzdy		
2001		.	.	.				
2002		20100	16,4	prarodič neztrácí nárok na současné pobírání důchodu				
2003		21800	15,8					
2004		.	.	od 1 roku věku dítěte může rodič provádět výdělečnou činnost bez omezení			do 2 let věku dítěte po vypršení MD, nelze zároveň vykonávat placené zaměstnání	70 % průměrné denní mzdy v předchozím roce, max. cca 330 euro měsíčně
2005		23200	14,5					
2006		24700	14,7					
2007		25800	14,3					
2008		28500	14,7					
2009		28500	14,4	i prarodič může vykonávat výdělečnou činnost (4 hodiny denně od 3 let věku dítěte nebo doma bez omezení)			do 2 let věku dítěte po vypršení MD, nelze zároveň vykonávat placené zaměstnání	70 % průměrné denní mzdy v předchozím roce, max. 70 % z dvojnásobku minimální mzdy
2010	28500	14,1						
2011	28500	13,4	rozšíření pracovního omezení prarodiče na 6 hodin denně od 3 let věku dítěte (nebo práce z domova bez omezení)					
2012	28500	12,9						
2013	28500	.						

Poznámky: Absolutní výše GYES je rovna minimálnímu důchodu, v případě vícečetného porodu se v období 2004–2010 zdvojnásobovala, od roku 2011 se násobí příslušným počtem vícečet.

Zdroj: Matějková a Paloncyová (2003), MISSOC (2014)

Příloha 12 – Vývoj mateřské dovolené a mateřského příspěvku v Polsku, 1990–2013

	Délka vyplácení (týdny)				Podmínky nároku	Výše příspěvku
	dítě 1. pořadí	dítě 2. pořadí	dítě 3. pořadí	vícerčata		
1990	16	18	18	26	–	100 % průměrné mzdy za poslední čtvrtletí před vznikem pracovní neschopnosti
1991						
1992						
1993						
1994						
1995						
1996						
1997						
1998						
1999						
2000	20	20	20	26	žena musí být v době porodu pojištěna, po prvních 2 týdnech může příspěvek čerpat otec	100 % vyměřovacího základu (tj. průměrná hrubá mzda za posledních 12 měsíců před vznikem pracovní neschopnosti)
2001	26	26	26	39		
2002	16	18	18	26		
2003						
2004						
2005						
2006						
2007	18	20	20	28		
2008						
2009	20			31 (dvojčata), 33 (trojčata), 35 (čtyřčata), 37 (paterčata)		
2010	20+2 týdny dodatečné MD (+4 týdny neplacené)			31/33/35/37 + 3 týdny dodatečné MD (+5 týdnů neplacené)		
2011						
2012						
2013	20+6 týdnů dodatečné MD			31/33/35/37 + 8 týdnů dodatečné MD		

Zdroj: Vojtěchovská (2000), MISSOC (2014)

Příloha 13 – Vývoj rodičovského příspěvku v Polsku, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Délka vyplácení	24 měsíců, pro osamělé rodiče nebo rodiče vícečet 36 měsíců, pro rodiče zdravotně postiženého dítěte 72 měsíců																							
Podmínky nároku	vyplácen, pokud příjem na osobu nepřekračuje 25 % průměrné mzdy předešlého roku						vyplácen, pokud příjem na osobu nepřekračuje stanovené sociální minimum (548 ZŁ.)							max. měsíční příjem na osobu 504ZŁ.							max. měsíční příjem na osobu 539 ZŁ.			
Podmínky výdělečné činnosti	připouští se výdělečná činnost, pokud příjem z ní nepřekračuje 60 % průměrného měsíčního příjmu z předchozího roku													při pobírání příspěvku nelze vykonávat zaměstnání										
Výše příspěvku (ZŁ.)							183	219	243	265	265		318		400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
Relativní výše příspěvku k hrubé průměrné mzdě (%)							20,9	20,6	19,6	15,5	13,8		14,9		17,5	16,8	16,2	14,9	13,6	12,9	12,4	11,8	11,4	11,0

Poznámka: Od 31. 12. 2012 mají rodiče nárok na 26 týdnů rodičovské dovolené s rodičovským příspěvkem 60 % referenční mzdy. Během této dovolené se mohou rodiče střídat po 8 týdnech (MISSOC, 2014).

Zdroj: Vojtěchovská (2000), Matějková a Paloncyová (2003), Roszkowská (2003a), MISSOC (2014)

Příloha 14 – Vývoj mateřské dovolené a mateřského příspěvku na Slovensku, 1987–2013

Účinnost od	Délka vyplácení	Výše příspěvku, podíl denního vyměřovacího základu (%)	Maximální denní vyměřovací základ (Kčs/Sk)	Maximální měsíční vyměřovací základ (Kčs/Sk)	Maximální výše příspěvku (Kčs/Sk/EUR)	Podmínky nároku a výdělečné činnosti
1. 7. 1987	28 týdnů, při vícečetném porodu nebo pro osamělé matky 37 týdnů	90	150	3000	2700	min. 270 dnů nemocenského pojištění v předchozích 2 letech
1. 5. 1991		90	180	3600	3240	
1. 9. 1994		90	200	4000	3600	
1. 1. 1996		90	250	5000	4500	
1. 7. 1997		90	300	6000	5400	
1. 7. 1998		90	350	7000	6300	
1. 1. 2004		55	-	měsíční průměrná mzda	7900,8	
1. 1. 2005		55	-	1,5násobek měsíční národní průměrné mzdy	14251,1	
1. 1. 2011	34 týdnů, při vícečetném porodu 43 týdnů, pro osamělé matky 37 týdnů	60	-		707,4	
1. 1. 2012	2013	65	-		784,9	
2013		65	-		803,4	

Zdroj: Matějková a Palonciová, 2003, MISSOC 2014, zákon č. 461/2003 Z. z., maximální měsíční vyměřovací základ a maximální výše příspěvku vypočítána

Příloha 15 – Vývoj rodičovského příspěvku na Slovensku, 1990–2013

	Délka vyplácení	Výše rodičovského příspěvku (Kčs/Sk/euro)	Relativní výše k průměrné mzdě (%)	Podmínky nároku	Maximální výše výdělku	Příspěvek na péči o dítě	Podmínky nároku
1990	3 roky, do 7 let věku dítěte v případě jeho těžkého zdravotního postižení	900	27,5	dítě	800	—	—
1991		900	23,9	nenavštěvuj	800	—	—
1. 4. 1992		1200	26,4	e jesle ani MŠ	1000	—	—
1. 11. 1993		výše ŽM	25,1	postižené dítě může navštěvovat jesle 4 hod. denně	polovina minimální mzdy	—	—
1994			21,4			—	—
1995			20,4			—	—
1. 10. 1996		1,68násobek ŽM rodiče	30,3			—	—
1997		0,913násobek ŽM plnoleté osoby	26,8			—	—
1. 7. 1998			27,4			—	—
1999			27,5			—	—
2000			27,9			—	—
2001			28,0			—	—
1. 11. 2002	3 roky, do 6 let věku dítěte v případě nepříznivého zdravotního stavu	3790 Sk, při výdělečné činnosti 1200	28,1	osobní péče o dítě, postižené dítě nebo dítě osamělého rodiče max. 4 hod. denně v předškolní m zařízení	bez omezení, se sníženou výši rodičovskéh o příspěvku	—	—
2003			26,4	—		—	
1. 9. 2004		4110 Sk, při výdělečné činnosti 1300	26,0	—		—	
1. 9. 2005		4230	24,5	návštěva předškolníc h zařízení bez omezení	bez snížení rodičovskéh o příspěvku	—	—
1. 9. 2006		4440	23,7	—		—	
1. 9. 2007		4560	22,6	—		—	
1. 9. 2008		4780	21,9	—		—	
1. 1. 2009		164,22	22,1	osobní péče o dítě, postižené dítě nebo dítě osamělého rodiče max. 4 hod. denně v předškolní m zařízení	výdělečná činnost pouze mimo pracovní poměr	prokázané výdaje na péči o děti, max. 164,22 euro ²⁾	rodič vykonává výdělečnou činnost nebo studuje střední nebo vysokou školu; zabezpečuje péči o dítě do 3 (6) let
1. 1. 2010		164,22 ¹⁾	21,4	—	žádná výdělečná činnost		
1. 1. 2011		190,1 ³⁾	24,2	návštěva předškolníc h zařízení bez omezení; při neplnění povinné školní docházky příspěvek o 50 % nižší	bez omezení	prokázané výdaje na péči o děti, max. 230 euro	
1. 1. 2012		194,7	24,2				
1. 1. 2013		199,6	24,2				
1. 1. 2014		203,2	.				

Poznámka: ¹⁾ Pro rodiče, který nepobíral dávku v mateřství (vykonával výdělečnou činnost) nebo nebyl před narozením dítěte min. 270 dnů nemocensky pojištěný. Rodič, který pobíral dávku v mateřství a před narozením dítěte byl min. 270 pojištěný, získává v roce 2010 rodičovský příspěvek ve výši 256 euro do 2. narozenin dítěte.

²⁾ Od roku 2010 vyplácen jednorázový příspěvek při vstupu na pracovní trh, 25 % z nárokovatelné sumy rodičovského příspěvku. ³⁾ Od roku 2011 platí, že pokud se narodí současně více dětí, rodičovský příspěvek se zvyšuje o 25 % za 2. a další dítě.

Zdroj: jednotlivé zákony Slovenské republiky

Příloha 16 – Vývoj přídatků na děti v Maďarsku vzhledem k průměrné hrubé mzdě (v %), 2000–2013

	1 dítě		2 děti		3 a více dětí	
	úplná rod.	neúplná rod.	úplná rod.	neúplná rod.	úplná rod.	neúplná rod.
2000	4,34	5,14	5,37	6,17	6,74	7,19
2001	3,68	4,36	4,55	5,23	5,71	6,10
2002	3,11	3,68	3,84	4,42	4,83	5,15
2003
2004	3,37	3,93	4,06	4,75	5,17	5,51
2005	3,20	3,76	3,89	4,52	4,89	5,27
2006	6,55	7,14	7,14	7,74	8,34	8,93
2007	6,48	7,03	7,03	7,64	8,25	8,81
2008	6,29	7,06	6,86	7,63	8,25	8,76
2009	6,16	6,91	6,71	7,47	8,07	8,58
2010	6,05	6,79	6,59	7,34	7,93	8,43
2011	5,75	6,45	6,27	6,97	7,54	8,01
2012	5,52	6,20	6,02	6,70	7,24	7,69
2013

Zdroj: World Bank (2001), Matějková a Paloncyová (2003), MISSOC (2014)

Příloha 17 – Vývoj přídatků na děti v Polsku vzhledem k průměrné hrubé mzdě (v %), 1990–2006

	1. dítě	2. dítě	3. dítě	4. a další dítě	Podmínky nároku
1990	8% průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství v předchozím čtvrtletí				univerzální dávka
1991					
1992	5,7	5,7	5,7	5,7	
1993	4,2	4,2	4,2	4,2	
1994	3,1	3,1	3,1	3,1	
1995	3,0	3,0	3,0	3,0	příjem na osobu menší než 50 % průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství v předcházejícím čtvrtletí
1996	2,9	2,9	2,9	2,9	
1997	2,7	2,7	2,7	2,7	
1998	2,6	2,6	3,2	4,0	
1999	2,1	2,1	2,6	3,2	
2000	vypáčen, pokud příjem na osobu nepřekračuje stanovené sociální minimum (548 PLN)
2001	
2002	
2003	max. měsíční příjem na osobu 504 PLN
2004	1,9	1,9	2,3	2,9	
2005	1,8	1,8	2,2	2,8	
2006	1,7	1,7	2,1	2,7	

Zdroj: Vojtěchovská (2000), MISSOC (2014)

Příloha 18 – Vývoj přídatků na děti v Polsku vzhledem k průměrné hrubé mzdě (v %), 2007–2013

	do 5 let	5–18 let	18–24 let	Podmínky nároku
2007	1,8	2,4	2,5	max. měsíční příjem na osobu 504 PLN
2008	1,6	2,2	2,3	
2009	1,5	2,1	2,2	
2010	2,1	2,8	3,0	
2011	2,0	2,7	2,9	
2012	1,9	2,6	2,8	max. měsíční příjem na osobu 539 PLN
2013	2,1	2,9	3,2	

Zdroj: MISSOC (2014)

Příloha 19 – Relativní výše přídavků na děti vůči průměrné hrubé mzdě, Slovensko, 1993–2013

	Rok	1993	1994	1995	1996	1997
Hranice příjmu	do 1,5násobku ŽM	8,0–11 %	7,0–10,2 %	7,0–9,8 %	6,1–8,6 %	5,7–8 %
	1,5–2násobku ŽM	5,4–7,7 %	4,7–6,8	4,6–6,5 %	4,0–5,7 %	3,8–5,3

	Rok	1998	1999	2000
Hranice příjmu	do 1,36násobku ŽM	5,9–7,3 %	6%	6%
	1,36–1,99násobku ŽM	3,9–4,8 %	4%	4%

	Rok	2001	2002 ¹⁾	2003 ¹⁾
Hranice příjmu	do 1,37násobku ŽM	6,40%	4,7–7,0%	2,3–4,3 %
	1,37–2,1násobku ŽM	4,50%	4,7–7,0%	1,3–2,2 %

Poznámka: ¹⁾V letech 2002 a 2003 existovaly paralelně univerzální přídávky na děti (270 Sk) a příjmově testované přídávky (210–620 Sk podle věku dítěte a příjmu domácnosti). V tabulce je uveden jejich součet.

Zdroj: jednotlivé zákony Slovenské republiky, vlastní výpočty

Příloha 20 – Vývoj přídavků na děti na Slovensku, 2004–2013

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Výše univerzálního příspěvku (Sk/EUR)	500	540	540	540	540	21,25	21,99	21,99	22,54	23,1
Relativní výše k průměrné mzdě (v %)	3,2	3,1	2,9	2,7	2,5	2,9	2,9	2,8	2,8	2,8
Podmínky nároku	–	–	–	–	–	–	–	vyplácení podmíněno školní docházkou (kontrola čtvrtletně), jinak vyplaceno příslušné obci		

Zdroj: MISSOC (2014), vlastní výpočty

Příloha 21 – Úhrnná plodnost podle pořadí v České republice, 1985–2013

	úp	úp ¹	úp ²	úp ³	úp ⁴⁺
1985	1,974	0,924	0,747	0,224	0,078
1986	1,948	0,915	0,736	0,220	0,076
1987	1,923	0,908	0,730	0,210	0,075
1988	1,954	0,918	0,740	0,222	0,075
1989	1,888	0,895	0,712	0,209	0,071
1990	1,908	0,903	0,721	0,211	0,073
1991	1,861	0,910	0,679	0,199	0,074
1992	1,715	0,821	0,638	0,185	0,071
1993	1,667	0,764	0,640	0,185	0,078
1994	1,440	0,644	0,556	0,168	0,072
1995	1,281	0,557	0,512	0,146	0,066
1996	1,189	0,522	0,472	0,133	0,062
1997	1,178	0,527	0,459	0,132	0,059
1998	1,163	0,530	0,449	0,127	0,057
1999	1,139	0,529	0,432	0,123	0,056
2000	1,151	0,540	0,430	0,125	0,056
2001	1,146	0,536	0,431	0,125	0,054
2002	1,170	0,557	0,430	0,128	0,056
2003	1,178	0,567	0,431	0,126	0,053
2004	1,225	0,604	0,439	0,128	0,054
2005	1,281	0,631	0,465	0,132	0,053
2006	1,328	0,660	0,476	0,136	0,055
2007	1,437	0,694	0,527	0,156	0,060
2008	1,498	0,735	0,548	0,156	0,058
2009	1,493	0,733	0,551	0,150	0,059
2010	1,516	0,733	0,569	0,154	0,059
2011	1,427	0,700	0,536	0,137	0,055
2012	1,452	0,719	0,542	0,136	0,054
2013	1,455	0,729	0,531	0,140	0,055

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 22 – Úhrnná plodnost podle pořadí v Maďarsku, 1985–2013

	úp	úp ¹	úp ²	úp ³	úp ⁴⁺
1985	1,874	0,883	0,689	0,200	0,102
1986	1,869	0,853	0,704	0,207	0,105
1987	1,854	0,840	0,694	0,211	0,108
1988	1,846	0,834	0,680	0,220	0,112
1989	1,838	0,808	0,684	0,233	0,113
1990	1,868	0,820	0,683	0,247	0,117
1991	1,875	0,825	0,682	0,243	0,126
1992	1,775	0,768	0,641	0,237	0,129
1993	1,686	0,710	0,602	0,241	0,133
1994	1,641	0,679	0,566	0,257	0,139
1995	1,571	0,649	0,551	0,238	0,134
1996	1,458	0,623	0,498	0,206	0,131
1997	1,377	0,589	0,456	0,199	0,133
1998	1,327	0,575	0,441	0,187	0,123
1999	1,284	0,565	0,418	0,183	0,119
2000	1,321	0,583	0,428	0,189	0,121
2001	1,310	0,572	0,417	0,196	0,125
2002	1,303	0,582	0,416	0,184	0,121
2003	1,272	0,575	0,407	0,178	0,113
2004	1,276	0,596	0,401	0,171	0,109
2005	1,307	0,610	0,415	0,172	0,109
2006	1,340	0,620	0,435	0,175	0,110
2007	1,316	0,619	0,425	0,168	0,105
2008	1,348	0,639	0,430	0,169	0,110
2009	1,322	0,632	0,428	0,160	0,102
2010	1,250	0,608	0,397	0,147	0,098
2011	1,257	0,603	0,400	0,155	0,098
2012	1,337	0,641	0,426	0,168	0,102
2013	1,351	0,638	0,416	0,167	0,104

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 23 – Úhrnná plodnost podle pořadí v Polsku, 1985–2013

	úp	úp ¹	úp ²	úp ³	úp ⁴⁺
1985	2,326	0,912	0,798	0,364	0,252
1986	2,220	0,867	0,761	0,351	0,241
1987	2,161	0,858	0,726	0,340	0,236
1988	2,141	0,851	0,719	0,339	0,232
1989	2,091	0,839	0,700	0,331	0,221
1990	2,054	0,853	0,664	0,318	0,220
1991	2,067	0,850	0,655	0,327	0,234
1992	1,948	0,785	0,620	0,310	0,232
1993	1,863	0,726	0,590	0,308	0,239
1994	1,810	0,705	0,565	0,301	0,239
1995	1,620	0,647	0,512	0,257	0,204
1996	1,588	0,647	0,503	0,244	0,194
1997	1,515	0,636	0,480	0,223	0,176
1998	1,436	0,620	0,453	0,203	0,161
1999	1,370	0,605	0,426	0,188	0,150
2000	1,339	0,608	0,416	0,177	0,138
2001	1,288	0,588	0,405	0,165	0,130
2002	1,235	0,571	0,391	0,154	0,120
2003	1,223	0,585	0,385	0,144	0,108
2004	1,227	0,595	0,391	0,139	0,101
2005	1,243	0,611	0,404	0,137	0,091
2006	1,267	0,628	0,418	0,135	0,086
2007	1,306	0,647	0,438	0,138	0,082
2008	1,390	0,693	0,475	0,143	0,078
2009	1,397	0,704	0,478	0,142	0,073
2010	1,380	0,689	0,480	0,140	0,070
2011	1,297	0,642	0,458	0,133	0,064
2012	1,299	0,643	0,461	0,132	0,062
2013	1,287	0,640	0,456	0,131	0,059

Zdroj: HFC (2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 24 – Úhrnná plodnost podle pořadí na Slovensku, 1985–2013

	úp	úp ¹	úp ²	úp ³	úp ⁴⁺
1985	2,256	0,929	0,786	0,341	0,200
1986	2,203	0,907	0,776	0,336	0,183
1987	2,151	0,911	0,760	0,308	0,173
1988	2,154	0,905	0,767	0,311	0,170
1989	2,090	0,881	0,741	0,300	0,167
1990	2,096	0,883	0,742	0,300	0,170
1991	2,051	0,903	0,685	0,294	0,168
1992	1,931	0,826	0,655	0,275	0,175
1993	1,872	0,788	0,644	0,270	0,170
1994	1,673	0,698	0,573	0,242	0,161
1995	1,529	0,633	0,526	0,217	0,153
1996	1,478	0,604	0,498	0,209	0,167
1997	1,437	0,592	0,481	0,199	0,165
1998	1,384	0,579	0,464	0,186	0,155
1999	1,339	0,573	0,439	0,174	0,153
2000	1,302	0,573	0,419	0,163	0,146
2001	1,199	0,515	0,391	0,152	0,141
2002	1,185	0,524	0,381	0,148	0,132
2003	1,200	0,535	0,383	0,146	0,135
2004	1,241	0,571	0,386	0,149	0,136
2005	1,253	0,574	0,396	0,147	0,136
2006	1,240	0,576	0,391	0,143	0,129
2007	1,252	0,590	0,396	0,143	0,122
2008	1,320	0,643	0,408	0,146	0,123
2009	1,411	0,683	0,445	0,159	0,124
2010	1,431	0,706	0,441	0,160	0,124
2011	1,449	0,734	0,441	0,154	0,121
2012	1,339	0,621	0,450	0,151	0,117
2013	1,339	0,629	0,449	0,149	0,112

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 25 – Podíly věkových skupin na úhrnné plodnosti v Česku, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15–19	12,9	13,6	13,3	12,6	11,0	9,3	7,9	7,1	6,5	6,3	5,5	4,9	4,9	4,7	4,5	4,2	4,0	3,8	3,7	3,8	3,6	3,7	3,8	3,7
20–24	46,1	45,9	45,0	43,8	42,5	40,3	38,6	36,4	34,4	31,8	29,2	26,4	24,4	22,3	20,3	18,8	17,4	16,6	15,9	15,7	15,3	14,8	14,5	14,3
25–29	27,4	27,0	27,7	28,5	29,9	31,8	33,2	35,2	36,5	37,8	39,3	40,0	39,9	40,0	39,8	39,3	38,0	36,5	35,2	34,4	33,5	32,7	32,1	31,6
30–34	10,1	10,0	10,3	11,1	12,2	13,5	14,7	15,5	16,3	17,5	18,8	20,8	22,3	23,9	25,6	27,4	29,3	31,0	32,2	32,6	33,3	34,0	34,2	34,1
35–39	3,0	3,0	3,0	3,4	3,8	4,3	4,7	5,2	5,5	5,6	6,1	6,6	7,3	7,6	8,3	8,9	9,6	10,4	11,1	11,6	12,3	12,7	13,1	13,8
40–49	0,4	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8	0,8	0,9	1,0	1,2	1,2	1,4	1,4	1,4	1,6	1,7	1,9	1,9	2,0	2,2	2,3	2,4

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 26 – Indexy vývoje plodnosti podle věkových skupin oproti předchozímu roku, Česko, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15–19	99,8	102,4	90,6	92,1	75,1	75,5	79,1	88,1	91,3	94,9	88,6	87,6	101,0	98,5	99,4	96,2	100,2	101,8	103,1	102,0	94,6	96,8	105,3	99,1
20–24	100,9	97,1	90,4	94,6	83,9	84,4	88,8	93,4	93,2	90,7	92,7	89,9	94,0	92,2	94,8	96,6	96,3	103,4	101,1	98,5	97,8	90,7	100,1	98,5
25–29	101,3	96,2	94,6	99,8	90,6	94,8	96,9	104,8	102,5	101,5	105,0	101,2	101,4	101,0	103,4	103,2	100,4	104,5	101,3	97,8	97,5	91,9	99,8	98,9
30–34	102,7	96,2	95,0	104,7	94,6	99,0	100,8	104,0	104,2	105,0	108,7	110,2	109,2	107,5	111,4	112,1	110,9	115,1	109,1	101,5	102,2	96,0	102,3	100,0
35–39	100,8	98,9	92,6	108,7	97,5	99,0	103,1	107,4	104,9	101,0	110,1	107,0	112,0	104,6	114,2	111,6	112,4	118,3	112,1	104,0	106,2	97,3	105,1	105,3
40–49	108,3	107,7	100,4	99,8	99,1	95,4	100,6	102,6	107,6	107,4	109,8	117,3	108,5	108,9	106,0	107,8	115,4	115,4	115,5	104,3	103,4	101,8	105,9	107,5

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 27 – Podíly věkových skupin na úhrnné plodnosti v Maďarsku, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15–19	11,4	11,0	10,6	10,2	9,9	9,6	9,7	9,5	9,2	8,7	8,6	8,3	8,2	8,0	8,0	7,5	7,3	7,4	7,4	7,2	7,0	6,9	7,0	7,5
20–24	39,4	38,9	38,3	36,6	35,2	33,9	32,7	31,2	29,6	28,3	26,3	24,6	23,1	22,0	20,1	19,0	18,0	17,2	17,1	16,7	16,0	15,7	15,7	15,4
25–29	31,1	31,2	31,7	32,7	33,0	34,0	33,9	34,5	35,2	35,5	35,8	35,3	35,4	34,8	34,4	34,0	33,2	32,3	31,4	30,5	29,4	29,0	29,1	28,3
30–34	12,9	13,5	13,6	14,4	15,3	15,8	16,5	17,2	18,2	19,3	20,4	22,1	23,1	24,4	26,0	27,1	28,7	29,5	29,8	30,3	31,0	31,1	30,7	30,4
35–39	4,3	4,4	4,7	4,9	5,4	5,5	5,8	6,2	6,4	6,8	7,4	8,0	8,5	8,9	9,6	10,2	10,8	11,3	11,9	12,7	13,8	14,3	14,4	15,1
40–49	0,8	0,9	0,9	1,0	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4	1,5	1,7	1,7	1,8	1,9	1,9	2,2	2,2	2,4	2,7	2,9	2,9	3,1

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 28 – Indexy vývoje plodnosti podle věkových skupin oproti předchozímu roku, Maďarsko, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15–19	100,4	97,1	91,6	91,2	94,2	93,3	93,1	93,0	93,5	90,9	101,8	95,5	98,2	95,8	100,0	96,5	100,1	98,3	102,8	96,2	91,4	98,6	108,5	108,6
20–24	101,1	99,0	93,2	90,8	93,5	92,2	89,6	90,1	91,3	92,6	95,8	92,5	93,4	93,1	91,6	97,1	96,9	94,1	101,6	95,9	90,4	99,0	106,1	99,4
25–29	101,4	101,0	96,1	98,1	98,0	98,6	92,7	96,0	98,3	97,7	103,8	97,8	99,7	95,9	99,2	101,1	100,2	95,4	99,8	95,2	91,2	99,1	106,8	98,2
30–34	103,8	104,8	96,0	100,1	103,7	98,5	97,3	98,1	102,0	102,8	108,6	107,8	103,9	103,2	106,6	107,1	108,4	101,1	103,2	99,6	96,9	100,9	105,2	99,8
35–39	104,6	103,5	100,3	99,2	107,8	97,1	98,5	101,0	99,0	102,4	111,6	108,5	104,7	103,1	108,1	108,7	108,1	103,0	108,0	104,5	102,5	104,3	107,6	105,5
40–49	99,6	107,6	100,1	105,4	103,0	97,9	98,2	100,7	97,2	101,6	110,7	108,3	108,8	98,2	108,0	107,5	101,0	114,0	105,1	105,0	105,8	108,8	106,0	109,5

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 29 – Podíly věkových skupin na úhrnné plodnosti v Polsku, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15–19	8,1	8,2	7,9	7,6	7,2	6,9	6,7	6,6	6,6	6,5	6,4	6,1	5,9	5,6	5,3	5,2	5,4	5,5	5,6	5,6	5,2	5,1	5,2	5,1
20–24	40,2	39,8	38,8	37,2	35,7	35,1	34,1	33,4	32,4	31,4	30,5	28,9	27,5	26,4	24,9	23,7	22,7	22,1	21,7	20,8	20,1	19,6	19,4	18,8
25–29	29,8	29,8	30,4	30,8	31,4	32,2	32,6	32,9	33,2	33,7	34,2	34,7	35,3	35,9	36,3	36,4	36,0	35,2	34,7	34,4	34,3	34,3	34,2	34,1
30–34	14,4	14,7	15,1	15,8	16,5	16,7	17,3	17,8	18,4	18,7	19,1	20,0	20,6	21,4	22,4	23,6	24,5	25,4	25,9	26,5	26,9	27,2	27,2	27,8
35–39	5,9	6,0	6,3	6,8	7,3	7,2	7,4	7,5	7,6	7,8	7,9	8,3	8,7	8,6	8,9	9,1	9,4	9,7	10,0	10,5	11,1	11,3	11,6	1,6
40–49	1,5	1,5	1,6	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9	2,0	2,0	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,2	2,3	2,4	2,4	2,4

Zdroj: HFC (2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 30 – Indexy vývoje plodnosti podle věkových skupin oproti předchozímu roku, Polsko, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15–19	101,8	101,3	90,8	91,9	92,6	85,8	95,6	93,0	95,5	93,3	96,2	91,7	92,9	94,3	95,3	98,9	104,7	106,0	109,2	99,4	92,9	91,3	101,7	97,0
20–24	98,5	99,6	91,9	91,8	93,3	88,0	95,2	93,3	91,9	92,5	94,9	91,3	91,1	95,2	94,7	96,3	97,9	100,1	104,6	96,4	95,5	91,7	99,0	96,1
25–29	97,0	100,4	96,3	96,9	98,9	91,7	99,2	96,4	95,8	96,7	99,3	97,6	97,6	100,6	101,4	101,5	100,8	100,8	104,9	99,8	98,5	93,9	99,9	98,9
30–34	97,8	102,7	96,8	100,0	101,7	90,9	101,3	97,9	98,0	97,1	100,0	100,7	98,9	102,6	105,0	106,7	105,9	107,0	108,5	102,9	100,2	95,1	100,0	101,3
35–39	98,6	102,5	97,7	104,3	103,5	88,8	101,1	96,7	96,0	97,9	98,9	100,4	100,2	98,9	103,8	102,9	105,4	107,0	109,0	106,0	103,9	96,2	102,3	99,5
40–49	101,8	102,2	96,2	107,9	103,0	85,4	98,9	96,8	92,3	101,9	97,0	102,7	98,6	99,1	103,3	99,9	100,7	106,0	104,6	104,6	104,8	98,1	101,5	101,6

Zdroj: HFC (2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 31 – Podíly věkových skupin na úhrnné plodnosti na Slovensku, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15–19	11,6	12,9	12,6	12,4	11,5	10,6	10,2	9,7	9,4	9,3	9,0	8,7	8,8	8,4	8,0	7,9	8,0	8,1	8,0	7,5	7,7	7,2	7,7	8,0
20–24	44,9	44,4	43,5	42,4	41,8	40,9	39,2	37,7	36,1	34,0	32,4	30,4	28,7	26,9	26,1	24,3	22,8	21,5	20,6	19,9	18,9	18,0	18,2	18,3
25–29	27,9	27,2	27,6	28,1	28,6	29,7	30,9	31,7	32,7	33,7	34,1	34,9	34,9	35,4	35,1	35,0	34,0	33,2	32,5	32,3	31,2	30,8	31,0	30,5
30–34	11,2	11,0	11,4	12,1	12,6	13,1	13,6	14,4	15,3	16,1	17,1	18,0	19,2	20,7	21,6	23,0	24,7	25,8	26,9	27,5	28,5	29,6	28,5	28,5
35–39	3,6	3,6	4,0	4,1	4,5	4,6	5,0	5,3	5,4	5,7	6,1	6,4	6,9	7,2	7,6	8,2	8,8	9,5	10,0	10,6	11,3	12,0	12,1	12,5
40–49	0,7	0,7	0,8	0,8	0,9	1,0	0,9	1,0	1,1	1,1	1,2	1,3	1,3	1,4	1,5	1,5	1,5	1,7	1,8	2,0	2,1	2,3	2,2	2,2

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 32 – Indexy vývoje plodnosti podle věkových skupin oproti předchozímu roku, Slovensko, 1990–2013

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15–19	97,4	108,6	92,1	95,1	83,3	84,0	92,9	92,7	93,2	95,8	94,4	89,2	99,5	96,4	98,6	99,6	100,2	102,4	104,0	100,6	104,1	95,0	98,7	103,1
20–24	101,0	96,8	92,3	94,5	88,1	89,4	92,6	93,4	92,2	91,2	92,6	86,6	93,2	94,8	100,4	94,0	92,8	95,2	101,4	102,9	96,2	96,6	93,7	100,4
25–29	99,9	95,7	95,3	98,8	91,0	95,0	100,7	99,7	99,1	99,7	98,5	94,3	98,9	102,5	102,6	100,8	96,1	98,5	103,2	106,2	98,1	99,8	93,1	98,1
30–34	101,2	96,1	97,3	102,8	93,3	95,0	100,3	103,3	101,9	101,8	103,2	97,3	105,5	108,7	108,2	107,3	106,4	105,6	109,9	109,2	105,3	105,0	89,0	99,9
35–39	98,9	98,0	103,2	100,1	96,9	93,6	106,7	102,5	97,6	102,8	103,8	96,7	105,5	106,3	108,7	109,3	106,1	108,6	111,3	114,0	107,8	107,0	93,4	103,5
40–49	108,2	106,6	107,0	96,4	94,6	99,9	90,6	106,8	103,1	100,4	107,4	99,6	98,6	105,0	117,6	97,6	101,7	113,8	108,1	121,9	105,5	107,3	90,3	99,5

Zdroj: HFD (2015), Eurostat (2015), vlastní výpočty

Příloha 33 – Konečná plodnost ve vybraných zemích, generace 1935–1975

	Česko	Maďarsko	Polsko	Slovensko
1935	2,113	1,958	2,600	2,708
1936	2,092	1,981	.	2,668
1937	2,105	1,977	.	2,669
1938	2,091	1,949	.	2,638
1939	2,090	1,932	.	2,608
1940	2,102	1,923	2,410	2,541
1941	2,064	1,931	.	2,485
1942	2,040	1,898	.	2,452
1943	2,066	1,918	.	2,457
1944	2,046	1,918	.	2,422
1945	2,022	1,906	2,270	2,357
1946	2,065	1,914	.	2,376
1947	2,086	1,928	.	2,378
1948	2,087	1,946	.	2,356
1949	2,098	1,974	.	2,328
1950	2,108	1,955	2,190	2,303
1951	2,107	1,971	.	2,280
1952	2,100	1,956	.	2,275
1953	2,086	1,933	.	2,241
1954	2,080	1,938	.	2,232
1955	2,076	1,950	2,170	2,226
1956	2,077	1,974	.	2,214
1957	2,069	2,020	.	2,207
1958	2,051	2,015	2,210	2,193
1959	2,040	2,026	2,200	2,184
1960	2,033	2,024	2,180	2,174
1961	2,022	2,040	2,140	2,169
1962	2,000	2,041	2,110	2,146
1963	1,977	2,018	.	2,114
1964	1,967	2,003	.	2,082
1965	1,954	1,992	.	2,041
1966	1,929	1,973	.	2,030
1967	1,910	1,948	.	2,009
1968	1,893	1,906	.	1,978
1969	1,892	1,871	.	1,930
1970	1,861	1,809	.	1,882
1971	1,838	1,763	.	1,814
1972	1,781	1,669	.	1,746
1973	1,735	1,612	.	1,666
1974	1,691	.	.	.
1975	1,588	.	.	.

Poznámka: Počínaje generací 1959 (v Česku 1961) je plodnost neukončená, znázorněna je plodnost žen do 35 let věku (gen. 1973, v Česku 1975).

Zdroj: HFD (2015), HFC(2013), Eurostat (2015), vlastní výpočty

**Příloha 34 – Průměrný věk při narození dítěte ve
vybraných zemích, 1985–2013**

	Česko	Maďarsko	Polsko	Slovensko
1985	24,584	24,983	26,395	25,115
1986	24,640	25,179	26,379	25,109
1987	24,674	25,304	26,322	25,045
1988	24,725	25,382	26,308	25,085
1989	24,758	25,500	26,235	25,077
1990	24,766	25,540	26,205	25,095
1991	24,722	25,657	26,250	24,991
1992	24,825	25,761	26,381	25,126
1993	25,037	25,960	26,612	25,259
1994	25,366	26,161	26,817	25,441
1995	25,755	26,295	26,872	25,619
1996	26,081	26,439	26,996	25,812
1997	26,361	26,612	27,087	26,024
1998	26,625	26,792	27,166	26,200
1999	26,861	27,021	27,282	26,385
2000	27,182	27,262	27,362	26,596
2001	27,495	27,551	27,573	26,814
2002	27,690	27,751	27,740	26,997
2003	27,914	27,929	27,857	27,244
2004	28,187	28,195	28,048	27,426
2005	28,471	28,425	28,192	27,684
2006	28,785	28,637	28,298	27,887
2007	29,200	28,811	28,411	28,098
2008	29,616	28,893	28,453	28,264
2009	29,825	29,057	28,608	28,471
2010	29,563	29,295	28,762	28,633
2011	29,684	29,415	28,866	28,857
2012	29,753	29,396	28,896	28,730
2013	29,871	29,464	28,983	28,773

Zdroj: HFD (2015), HFC(2013), Eurostat (2015),
vlastní výpočty

Příloha 35 – Pearsonova rezidua jednotlivých modelů, Česko, 1985–2013

Věk	Kohorta	Období	AP model	AC model	A-drift model	APC model
27,5	1960	1987,5	2,094	2,330	2,798	1,345
32,5	1955	1987,5	-0,139	1,660	0,619	-0,554
37,5	1950	1987,5	-0,601	1,065	0,166	-0,616
42,5	1945	1987,5	-0,845	0,486	-0,061	-0,186
47,5	1940	1987,5	-0,566	0,000	0,117	0,000
27,5	1965	1992,5	1,609	0,528	1,062	1,297
32,5	1960	1992,5	0,014	-0,830	-0,188	-1,849
37,5	1955	1992,5	-0,539	-0,120	-0,619	-0,105
42,5	1950	1992,5	-0,450	-0,081	-0,545	0,492
47,5	1945	1992,5	-0,690	-0,534	-0,750	0,331
27,5	1970	1997,5	0,963	-1,003	-0,252	0,352
32,5	1965	1997,5	-0,071	-1,601	-0,923	-1,141
37,5	1960	1997,5	0,000	-1,586	-0,887	-0,184
42,5	1955	1997,5	-0,409	-0,961	-1,135	0,865
47,5	1950	1997,5	-0,522	-1,063	-1,199	0,245
27,5	1975	2002,5	-0,291	-1,270	-0,667	-0,948
32,5	1970	2002,5	0,406	-0,738	-0,200	0,291
37,5	1965	2002,5	0,023	-0,984	-0,480	0,078
42,5	1960	2002,5	0,417	-0,798	-0,195	0,776
47,5	1955	2002,5	-0,588	-0,623	-0,912	-0,280
27,5	1980	2007,5	-1,733	-0,586	-0,879	-2,044
32,5	1975	2007,5	0,159	0,924	0,904	1,203
37,5	1970	2007,5	0,660	1,278	1,367	1,077
42,5	1965	2007,5	0,358	0,890	1,089	-0,166
47,5	1960	2007,5	0,582	0,930	1,256	-0,097
27,5	1985	2012	-2,641	0,000	-2,062	0,000
32,5	1980	2012	-0,368	0,586	-0,212	2,045
37,5	1975	2012	0,457	0,346	0,452	-0,255
42,5	1970	2012	0,926	0,464	0,845	-1,738
47,5	1965	2012	1,696	1,219	1,464	-0,096

Zdroj: výpočty v programu SAS, procedurou genmod

Příloha 36 – Ukazatele pro porovnání vhodnosti modelu, Maďarsko

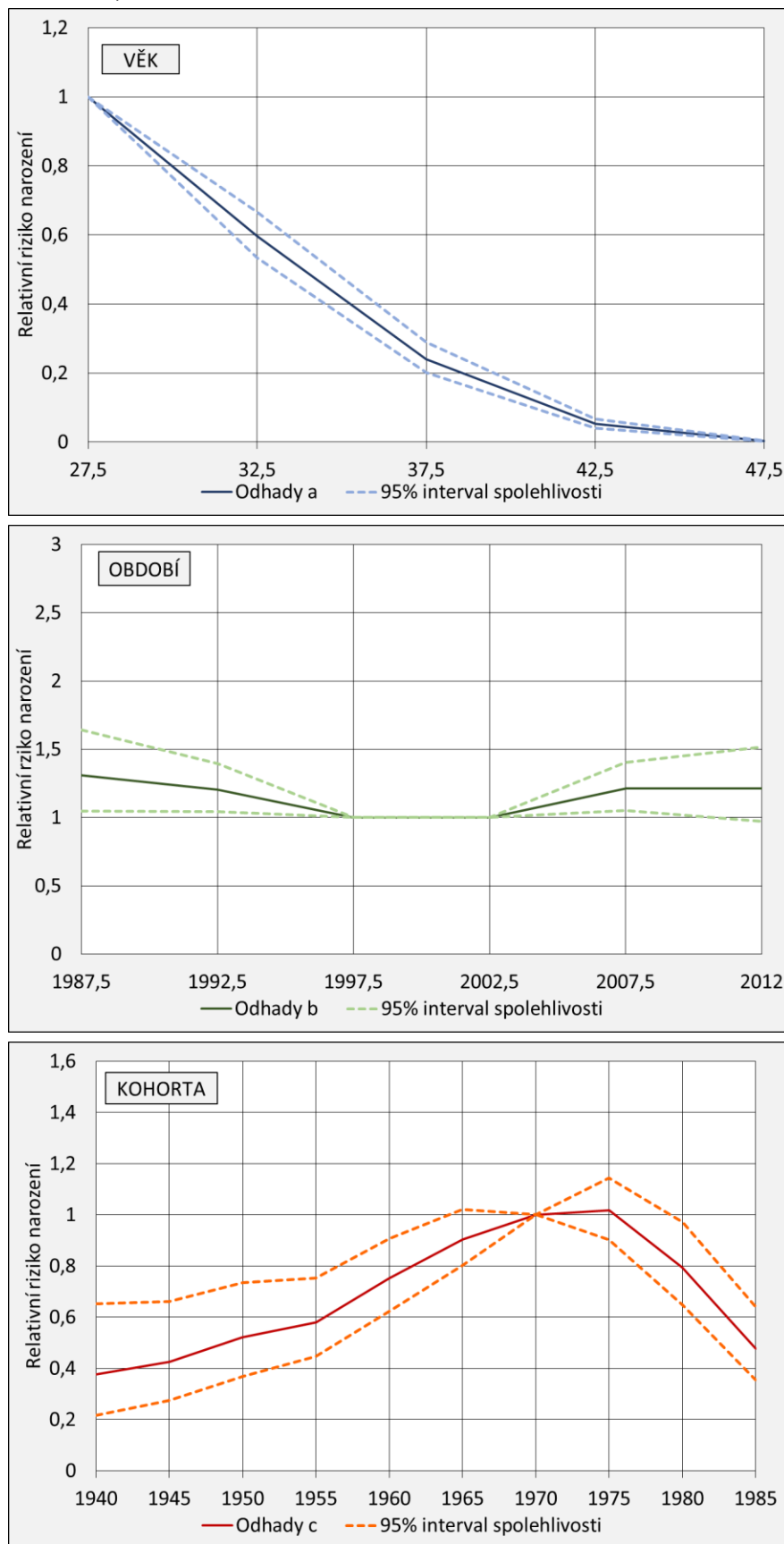
Model	Rozptyl (deviance)	Stupně volnosti (df)	AIC	$\Delta(\text{AIC}_i - \text{AIC}_{\min})$
AP	29,7	20,0	589,9	46,6
AC	28,7	16,0	565,7	22,4
AP drift	29,8	24,0	585,3	42,0
AC drift	29,8	24,0	585,3	42,0
APC	29,9	12,0	543,3	

Zdroj: vlastní výpočty v programu SAS, procedura genmod**Příloha 37 – Ukazatele pro porovnání vhodnosti modelu, Slovensko**

Model	Rozptyl (deviance)	Stupně volnosti (df)	AIC	$\Delta(\text{AIC}_i - \text{AIC}_{\min})$
AP	29,1	20,0	535,6	38,1
AC	29,5	16,0	542,8	45,3
AP drift	30,0	24,0	540,3	42,8
AC drift	30,0	24,0	540,3	42,8
APC	27,0	12,0	497,5	

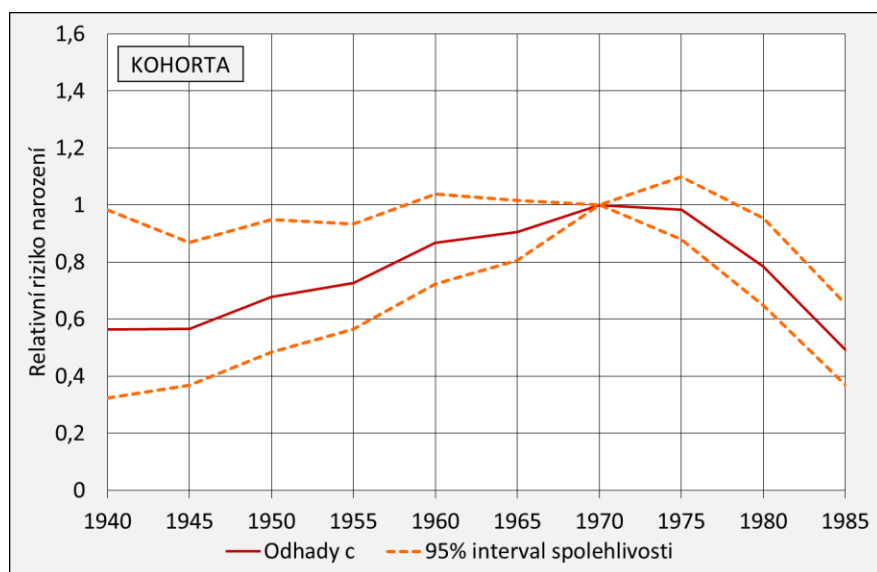
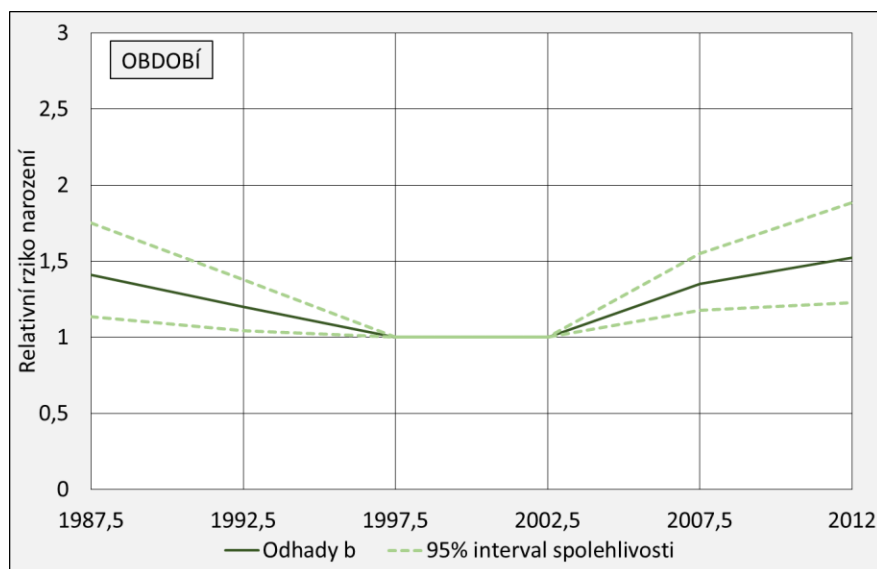
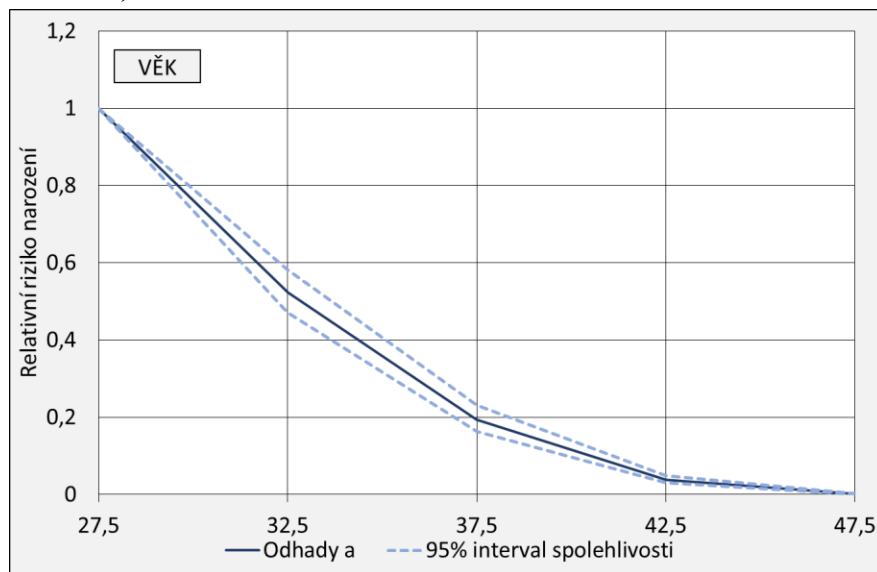
Zdroj: vlastní výpočty v programu SAS, procedura genmod

Příloha 38 – Výsledky APC modelu: vliv věku, období a kohorty, Maďarsko, 1985–2013

Zdroj: vlastní výpočty v programu SAS, procedurou genmod

**Příloha 39 – Výsledky APC modelu: vliv věku, období a kohorty,
Slovensko, 1985–2013**

Zdroj: vlastní výpočty v programu SAS, procedurou genmod